

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TARİH ARAŞTIRMALARINDA USÛL

Mübahat S. Kütükoğlu

TARİH ARAŞTIRMALARINDA USÛL

Mübahat S. Kütükoğlu

TÜRK TARİH KURUMU
ANKARA ♦ 2023

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI II. DİZİ - SAYI: 6⁴

Sertifika No: 43191

Tarih Araştırmalarında Usûl

Mübahat S. Kütükoğlu

5. Baskı: Ankara 2023. (5000 adet)

ISBN 978-975-16-2679-0

Kapak Tasarımı

Emine Çakır

Türk Tarih Kurumu

Hacettepe Mahallesi Kızılay Caddesi No: 1 06230 Altındağ/ANKARA

Tel: +90 312 310 23 68 ♦ Fax: +90 312 310 16 98

ttk.gov.tr ♦ emagaza-ttk.ayk.gov.tr

Baskı

Neyir Matbaacılık

Matbaacılar Sit. 1341. Cd. No: 62 İvedik OSB - Yenimahalle/ANKARA

Tel: +90 312 395 53 00 ♦ info@neyir.com ♦ Sertifika No: 49891

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Türk Tarih Kurumuna aittir.

1. Baskı: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi yay., nr. 3579, İstanbul 1990.

İlâveli 2. Baskı: Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı yay., nr. 26, İstanbul 1991.

3. Baskı: Kubbealtı yay., 1944.

İlâveli 4. Baskı: Kubbealtı yay., nr. 27, 1995.

5. Baskı: Kubbealtı yay., 1997.

6. Baskı: Kubbealtı yay., 1998.

7. Baskı: Kubbealtı yay., 2001.

8. Baskı: Elif Kitabevi, İstanbul 2007.

9. Baskı: Elif Kitabevi, 2008.

10. Baskı: TTK yayınları (1. baskı), II. Dizi, sayı: 6, Ankara 2011.

11. Baskı: TTK yayınları (2. baskı), II. Dizi, sayı: 6, Ankara 2014.

İlâveli 12. Baskı: TTK yayınları (3. baskı), Ankara 2017.

13. Baskı: TTK yayınları (4. baskı), Ankara 2020.

14. Baskı: TTK yayınları (5. baskı), Ankara 2023.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	V
ÖNSÖZ	XV
KISALTMALAR	XVII

Birinci Bölüm

TARİH VE FAYDALANDIĞI İLİMLER

I. TARİHİN MÂNÂ, KONU ve FAYDASI	1
A. Tarihin Tarifi	1
B. Tarihin Konusu	2
C. Tarihin Faydası	4
II. T ARİH TELÂKKİSİ ve GELİŞMESİ	5
A. Hikâyeci (Rivâyeci) Tarih	5
B. Öğretici (Pragmatik) Tarih	6
C. Araştırmacı Tarih	7
III. TARİHİN FAYDALANDIĞI İLİMLER	9
A. Felsefe	9
B. Sosyoloji	9
C. İktisat	9
D. Antropoloji	10
1. Fizik Antropolojisi	10
2. Kültür Antropolojisi	10
a. Arkeoloji	10

<i>b. Etnoloji</i>	10
<i>ba. Etnografi</i>	10
<i>bb. Sosyal Antropoloji</i>	10
<i>bc. Dil (Filoloji)</i>	10
E. San'at Tarihi	11
F. Coğrafya	11
G. Paleografya	11
H. Diplomatik	12
I. Epigrafi	12
J. Nümizmatik (Meskûkât)	13
K. Mühürler (Sicillografi) ve Armalar (Heraldique)	13
L. Şecereleler (Ensab Cetveli, Geneoloji)	13
M. Takvimler (Kronoloji)	13
N. Yer Adları (Onomastik)	14

İkinci Bölüm

TARİHİN KAYNAKLARI

I. KAYNAKLARIN TASNİFİ	18
A. Sözlü Kaynaklar	19
1. Tarihî Şiirler	19
2. Hikâyeler	19
3. Efsaneler	19
4. Mytoslar (Mitler)	19
5. Destanlar	20
6. Menkıbeler	20
7. Fıkralar ve Atasözleri	20
B. Yazılı, Çizili, Sesli ve Görüntülü Kaynaklar	20
1. Arşiv Malzemesi	20
<i>a. Yazılı Arşiv Malzemesi</i>	20

<i>b. Çizili Arşiv Malzemesi</i>	21
<i>c. Görüntülü Arşiv Malzemesi</i>	21
<i>ca. Resim ve Fotoğraflar</i>	21
<i>cb. Dokümanter Filmler ve Video Bandlar ve CD Romlar</i>	22
<i>d. Sesli Arşiv Malzemesi</i>	22
2. Kütüphane Malzemesi	22
<i>a. Şecereler</i>	22
<i>b. Takvimler ve Yıllıklar</i>	22
<i>ba. Takvimler</i>	22
<i>bb. Yıllıklar</i>	23
<i>c. Vekayînâmeler</i>	23
<i>d. Biyografiler ve Otobiyografiler</i>	23
<i>e. Hatıralar</i>	24
<i>f. Seyahatnâmeler</i>	24
<i>g. Süreli Yayınlar</i>	25
<i>h. Diğer Malzeme</i>	26
C. Müzelik Malzeme	26
1. Tarihî Bir Hatırayı Muhafaza ve Nakletmek Üzere Yapılanlar	26
<i>a. Bir Hatırayı Yaşatan Kitâbe, Âbide, Heykel ve Zafer Tâkları</i>	26
<i>b. Lâhid ve Mezar Taşları</i>	26
<i>c. Hudud ve Kilometre Taşları</i>	27
<i>d. Madalyalar</i>	27
2. Bir Hatırayı Muhafaza Düşüncesi Olmayanlar	27
<i>a. İnsan Vücûdu Bakıyeleri</i>	27
<i>b. Örf ve Âdetlere Âit Maddî Kalıntılar</i>	27
<i>c. Dil</i>	27
<i>d. Paralar</i>	27
<i>e. Arma ve Mühürler</i>	28

II. KAYNAKLARIN TENKİDİ	28
A. Dış Tenkit	28
1. Eserin Tanıtıcı Unsurlarının Tesbiti	28
<i>a. Eserin Adı, Yazarı ve Telif Tarihinin Tesbiti</i>	28
<i>b. Eserin Müstensibi ve İstinsab Tarihinin Tesbiti</i>	29
<i>c. İsim ve Tarih Bulunmayan Eserlerin Yazılış Tarihinin Tesbiti</i>	30
<i>d. Eserin Yazıldığı Yerin Tesbiti</i>	31
2. Kaynak Tahlili	31
<i>a. Eserin Orjinallüğünün Tesbiti</i>	31
<i>b. En iyi Nüshanın Tesbiti</i>	31
3. Belgelerin Tenkidi (Diplomatik Tenkit)	32
<i>a. Belgelerin Hakikî Oluşunun Tesbiti</i>	32
<i>b. Belgelerin Tarihi ve Muâmelesinin Tekemmülü</i>	33
<i>ba. Belgenin Tarihlendirilmesi</i>	33
<i>bb. Muâmelesi Tekemmül Etmemiş Belgeler</i>	33
<i>bc. Belgenin Âit Olduğu Büronun Tesbiti</i>	33
B. İç Tenkit	34
1. Müellifin Tenkidi	34
2. Olayların Tenkidi	34
3. Eserin Kıymeti Hakkında Hüküm Verilmesi	35

Üçüncü Bölüm

ESERİN HAZIRLIK SAFHASI

I. KONUNUN TESBİTİ, SINIRLARININ ÇİZİLMESİ	37
A. Konunun Tesbiti	37
B. Konunun Sınırlandırılması	37

II. BİBLİYOGRAFYANIN TESBİTİ ve TOPLANMASI	39
A. Tesbit	39
1. Bibliyografik Eserlerin Taranması	39
2. Kütüphane Fişleri ve Katalogların Taranması	39
B. Eser ve Makalelerin Fişlenmesi	43
1. Eserlerin Fişlenmesi	43
2. Makalelerin Fişlenmesi	58
3. Not Alma Şekli	62
4. Fotokopi	67
III. ARŞİV MALZEMESİNİN TESBİTİ ve TOPLANMASI.....	67
A. Arşivlerin Tesbiti	67
B. Arşiv Kılavuzlarının Taranması	69
C. Arşiv Katalogları ve Fişlerin Taranması	72
1. Arşiv Tasnifleri Hakkında Önbilgi	72
2. Fişleme	73
D. Not Alınması	79
IV. MADDÎ VE SÖZLÜ MALZEMENİN TESBİTİ	81
A. Saha Araştırması	81
B. Sözlü Malzeme	81

Dördüncü Bölüm

ESERİN KALEME ALINMASI

I. NOTLARIN TASNİFİ	83
A. İlk Ayırma	83
1. Bahisle İlgili Not Koyma	83
2. Zarflama – Dosyalama	84
B. Plânın Yapılması	85
1. Plânın Terkibi	85

<i>a. Rakam - Harf Sistemi</i>	85
<i>b. Ondalık Sistem</i>	86
2. Plânların Konularına Göre Özellikleri	86
<i>a. Biyografik Eser Planı</i>	86
<i>b. Siyâsî - Askerî, Sosyal - İktisâdî Konular</i>	87
<i>c. Müessese ve Teşkilât Taribi</i>	88
II. YAZMA	89
A. İlk Kaleme Alış	89
1. Notların Okunması	89
2. İfade	90
3. Fikirlerde Tamamlayıcılık	91
4. Dengeli Hacim	91
5. İmlâ	91
6. Yazıyı Tamamlayıcı Unsurlar	93
7. Metinde Dipnotları (sayfa altı notları) Yerlerinin Tayini	96
<i>a. Açıklanması Gereken İsim ve Tabirler</i>	96
<i>b. Değişik Yerlerden Alınan Bilgiler</i>	97
<i>c. Kaynaklar Arası Farklılıklar</i>	97
<i>d. Fikrin Bittiği Cümle Sonları</i>	97
8. Dipnotu Tipleri	97
<i>a. Sadece Kitab veya Makalenin Gösterilmesi</i>	97
<i>aa. İkinci Notta Aynı Sayfanın Tekrarı</i>	99
<i>ab. İkinci Notta Ayrı Sayfa Gösterilmesi</i>	99
<i>ac. Araya Başka Bir Eser Girdikten Sonra Tekrarı</i>	99
<i>ad. Bir Yazının İkinci, Üçüncü Eserlerinin Gösterilmesi</i>	99
<i>ae. İkinci Eserin Müteâkib Notta Tekrarı</i>	100
<i>af. İkinci Eserin Araya Başka Notlar Girdikten Sonra Tekrarı</i>	100

<i>ag. Aynı Soyadını Taşıyan İki Yazarın Notta Gösteriliş Şekli</i>	101
<i>ah. Aynı Yazarın İki Eser veya Makalesinin Peşpeşe Gösterilişi</i>	101
<i>ai. Arşiv Belgelerinin Gösterilişi</i>	101
<i>b. İsim ve Tabirlerin Açıklanış şekli</i>	103
<i>c. Kaynaklar Arasındaki İhtilâfın Gösterilişi</i>	104
<i>d. Fazla Bilgi Bulunacak Yerin Gösterilişi</i>	104
<i>da. Eserin Başka Yerinin Gösterilişi</i>	104
<i>db. Başka Bir Eserin Gösterilişi</i>	104
<i>e. Farklı Bilgi Bulunan Eserin Gösterilişi</i>	105
<i>f. Aynı Notta Birden Fazla Referans Verilmesi</i>	105
<i>g. Başka Bir Eserde Verilen Referansın Gösterilişi</i>	106
<i>h. Bir Yardımın Belirtilmesi</i>	107
9. Müsvedde Yaparken Dipnotlarının Yazılması	107
<i>a. Elyazısı ile Müsvedde</i>	107
<i>b. Bilgisayar Kelime-İşlem Programında Yazma</i>	108
B. Son Şekil	109
1. Boşlukların Doldurulması	109
2. Düzeltme	109
C. Sonuç	110
D. Bibliyografyanın Hazırlanması	111
1. Sadece Kitab - Makale Kullanılan Eserlerin Bibliyografyası	111
2. Arşiv Malzemesi Kullanılan Eserlerin Bibliyografyası	114
E. Ekler	116
1. Sözlük	116
2. Belge Metinleri	117
3. Şecereleler	117
4. Tablolar	117

5. Grafikler	118
6. Resimler	118
7. Harita ve Plânlar	118
F. Önsöz	119

Beşinci Bölüm

ESERİN BASIMI

A. Düzenleme	121
1. Sayfa Düzeni	122
2. Kullanılacak Puntunun Tesbiti	123
B. Tashih/Düzeltilme	123
C. İndeks/Dizin	125
1. İndekse Girecek Kelimelerin Seçilmesi	125
<i>a. İndeks Çeşitleri</i>	126
<i>b. Kelimelerin Alfabetik Sıraya Konması</i>	128
2. İndeksin Tertibi	130
<i>a. Genel İndeks</i>	131
<i>b. Gruplandırılmış İndeksler</i>	132
D. Düzeltmeler (Yanlış-Doğru Cetveli)	133
E. İçindekiler ve Kapağın Hazırlanması	133

Altıncı Bölüm

KİTAB TANITMA

1. Kitabın Okunması Sırasında Dikkat Edilecek Hususlar	135
2. Tanıtım Yazısı	137

Yedinci Bölüm

BİLDİRİ HAZIRLANIP SUNULMASI

1. Bildirinin Tarifi	143
2. Bildirinin Süresi	144
3. Bildirinin Hazırlanması	144
4. Bildirinin Sunuluşu	147

EKLER

I. ÇEŞİTLİ TÜRKİYE'DEKİ ESER PLÂNLARINDAN ÖRNEKLER	149
BİYOĞRAFİK ESER PLÂNLARINA ÖRNEKLER	149
Çok Yönlü Bir Şahsiyetin Biyografisi	149
İlmiye Mensûbu Biyografisi	151
Devlet Adamı Biyografisi	152
SİYÂSÎ TARİHLE İLGİLİ ESER PLÂNI	154
SOSYAL ve İKTİSÂDÎ TARİHLE İLGİLİ ESER PLÂNI	155
ŞEHİRLERİN SOSYAL ve İKTİSÂDÎ TARİHİYLE İLGİLİ ESER PLÂNI	157
MÜESSESE TARİHİ İLE İLGİLİ ESER PLÂNI	159
TEŞKİLAT TARİHİ İLE İLGİLİ ESER PLÂNI	163
ONDALIK SİSTEME GÖRE YAZILMIŞ ESER PLÂNI	165

II. OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMALARINDA BAŞVURULACAK BAŞLICA ESERLER	169
1. Bibliyografyalar	169
2. Yazma Eserler Katalogları	170
3. Arşiv Kılavuzları	172
4. Ansiklopediler	173
5. Sözlükler	173

6. Mecmualar	174
<i>a. Türkçe</i>	174
<i>b. Yabancı Dilde</i>	175
7. Başlıca Osmanlı Tarihleri	176
<i>a. Vak'ânüvisler</i>	176
<i>b. Özel Tarihler</i>	177
8. Biyografiler	178
<i>a. Genel</i>	178
<i>b. Sadrâzamlar</i>	178
<i>c. Şeybülislâmlar</i>	179
<i>d. Ulemâ</i>	179
<i>e. Kapdan Paşalar</i>	180
<i>f. Reisülküttâblar</i>	180
<i>g. Hattatlar</i>	180
<i>h. Şuarâ Teşkiireleri</i>	181

BİBLİYOGRAFYA

I. Usûlle İlgili Eserler	183
II. Örnek Olarak Kullanılan Eserler	186
III. Ansiklopedik Sözlükler	190

İNDEKS	191
--------	-----

Ö N S Ö Z

Bütün ilim dallarında olduğu gibi tarihte de ciddî bir inceleme meydana getirilebilmesi, ancak ilmî araştırma usûllerinin bilinmesi ile mümkündür. Gerçekten, konuyla ilgili bibliyografyanın tesbitinden başlayarak, matbaada dizilen kitabın tashihine kadar, çeşitli safhalarda kullanılan usûller bilinmeden, gerçek mânâda ilmî bir eser meydana getirilemez. Bu bilgiler ise, üniversite öğrencisinin seminer ödevleri ile lisans üstü tezlerin hazırlanması sırasında kazanılabilecektir. Ancak, seminer ve tez yönetimi sırasındaki tecrübeler göstermiştir ki, her yeni safhada, bir öncekinde edinilen bilgiler kısmen kaybolmakta ve sonuçta yanlış yapma ihtimali belirmektedir. *Tarih Araştırmalarında Usûl*, lisans ve lisans üstü öğrencilerinin ilmî araştırmalarında faydalanabilecekleri bir rehber kitabın, bu gibi ihtimalleri bertaraf edebileceği düşüncesiyle hazırlanmıştır.

Tarih Araştırmalarında Usûl, 1970'li yıllarda “Tez hazırlık çalışmaları” adıyla mezuniyet tezi öncesinde yapılan seminer çalışmalarıyla başlayan, daha sonra, öğrencilerin tesbit edilen eksiklikleri ve sordukları sorularla gelişen, 1982'den sonra teorik hale sokulan dersin, notlarının geliştirilmesiyle meydana gelmiş olup, klâsik araştırma usûllerini ihtiva etmektedir. Esas gaye öğrenciye pratik bilgi vermek olmakla birlikte, daha önceki yıllarda görülen “Tarih Metodu” dersinde okutulan bahislerin hatırlatılmasında fayda görüldüğünden yedi bölümden meydana gelen kitabın ilk iki bölümü tarih felsefesi ve tarihin faydalandığı ilimlerle kaynaklarının tasnifine ayrılmıştır. Eserin malzemesinin toplanmasına, üçüncü; kaleme alınmasına, dördüncü; dizgi ve baskı safhalarında yazara düşen görevlere ise beşinci bölümde yer verilmiştir.

Bir kitab okunurken alınan notlar, kitabın değerlendirilmesinde faydalı olacaktır. Ayrıca, ilgi duyanlara bu tesbitlerin aktarılması da mühimdir. Onun için *Tarih Araştırmalarında Usûl*'ün 12. baskısında altıncı bölüm kitabın tanıtılmasına ayrılmıştır.

Kongre, sempozyum ve seminerlerde dinlenen bildirilerde rastlanan bazı aksaklıklar bildiriyle ilgili bir bölümün eklenmesine sebep olmuştur.

Ders kitabı olduğu için dipnotu kullanılmamaya çalışılmış, faydalanan eserler bibliyografyada gösterilmiştir. Ayrıca sona, değişik türdeki eser plânlarından örnekler ve Osmanlı tarihi konusundaki araştırmalarda ilk elde ihtiyaç duyulacak referans kitaplarıyla belli başlı resmî ve husûsî tarihlere âit listeler eklenmiştir.

Üniversitede öğrenci için hazırlanmış bu tip el kitaplarının yok denecek kadar az oluşu dolayısıyla tahminlerin aksine *Tarih Araştırmalarında Usûl*'ün ilk baskıları sür'atle tükenmiştir. İkinci ve dördüncü, sekizinci ve onikinci baskılarda kitab yeniden gözden geçirilerek bazı ilâveler yapılmış ve çeşitli üniversitelerde öğrencilere bu kitabı tavsiye eden meslekdaşlarımin isteklerine uyularak örnekler artırılmıştır. Ancak geçen yıllar içinde ilmî araştırma ve çalışmalarda bilgisayarın yaygınlaşması ve öğrenciler tarafından da tercih edilmeye başlanması dolayısıyla sekizinci baskıda büyük çapta değişiklik yapılmış, eserin bilgisayarda yazılması halinde nasıl bir yol takib edilmesi gerektiği hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Maamafih, bazı hallerde elle not alınmasında zarûret bulunduğundan bu da tamamen ihmal edilmemiştir. Fakat, masaüstü yayıncılıkta indeks tamamen bilgisayarda yapıldığından fişleme suretiyle elle yapılan indeks şekli çıkarılarak yerine bilgisayarda indeks yapılması konulmuştur. Ayrıca, internet, CD ve hatta televizyon programlarından faydalanma şekillerine de yer verilmiştir. Yine bu baskıya internette bazı arşiv ve kütüphane sitelerinin kullanılışı ile ilgili bilgi ve görüntüler eklenmiştir.

Mübahat S. Kütükoğlu

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	adı geçen makale
ATASE	Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
DTCFD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
bk.	bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
çev.	çeviren
E.Ü.	Ege Üniversitesi
fas.	fasikül
Gnl. Kr.	Genel Kurmay
Gnl. Md.	Genel Müdürlük
haz.	hazırlayan
HH	Hatt-ı Humâyûn
hük.	hükümdarlığı
IRCICA	İslâm Tarih, Kültür ve San'at Teşkilâtı
İA	İslâm Ansiklopedisi
İMŞS	İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
İFM	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
KKK	Kuyûd-ı Kadîme Arşivi
Ktb.	Kütübhone
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	Milâddan önce

neşr.	neşreden
nr.	numara
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
ö.	ölümü
s.	sayfa
sad.	sadareti
TDK	Türk Dil Kurumu
terc.	tercüme
TOE	Tarih-i Osmânî Encümeni
TSM	Topkapı Sarayı Müzesi
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTE	Türk Tarih Encümeni
TÜYATOK	Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu
TY	Türkçe yazma
Üniv.Ktb.	Üniversite Kütüphanesi
VBM	Vakıflar Baş Müdürlüğü
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü
yay.	yayını, yayınlayan
yy	yüzyıl

Birinci Bölüm

TARİH VE FAYDALANDIĞI İLİMLER

I. TARİHİN MÂNÂ, KONU ve FAYDASI

A. Tarihin Tarifi

Çağımız bir bilgi çağıdır. İnsanoglu, icad ettiği âletler sâyesinde, uzaya gitmekte, insan eliyle yapılacak işlemler, çok kısa sürelerde bilgisayarlarla yaptırılmaktadır. Amma bütün bu gelişmeler, tarihi ihmal edilebilir hale getirmemekte, bilâkis, çağımızı, aynı zamanda “tarihçi kafasıyla düşünme çağı” haline sokmaktadır. Şu halde, tarihin nasıl incelenmesi gerektiği hakkında bilgi edinmeden önce, büyük fikir adamları ve tarihçilerin tarih hakkındaki görüş ve düşüncelerine kısaca temas etmek faydalı olacaktır.

Tarih, en basit ifadeyle “geçmişin bilimi” olarak tarif edilmiştir. Ancak bu, eksik bir tariftir. Fransız Annales Okulu kurucularından Marc Bloch, bu tarifi “zaman içinde insanların ilmi” şekline sokmuştur. Amerikalı tarihçi Turner ise tarihi “geçmişten bize ulaşan, günümüzde ortaya çıkan tenkitçi ve yorumcu bir anlayışla incelenen kalıntılar”, Ariel ve Will Durant ise kolayca yorumlanacak birşey olarak görmedikleri tarihi “geçmişte olan hadiseler hakkındaki belgelerin verileri” şeklinde tarif ederler.

Voltaire, bütün tarihin ilk esaslarını “bir nesilden öbür nesle intikal eden hikâyeler”in teşkil ettiğini; hayatın ferdî uzviyetteki devamı gibi, tarihin de sosyal bünyede bir devamlılık olduğunu söyler. Ona göre insan, mevcudiyetini hatırladığı için mevcuttur ve bunu hatırlayarak, bundan sonra da öyle olacağına karar verir. Beşeriyet için de durum aynıdır.

Tarih, geçmişte insanlar tarafından meydana getirilen olayları bize ulaştırdığına göre, tarihçi E.H. Carr’ın “tarihçi ile olaylar arasında devamlı bir etkileşim ameliyesi, geçmişle günümüz arasında bitmeyen bir dialog”; Lucien Febvre’in ifadesiyle “geçmiş ve bugünün incelenmesi”, bir bakıma “bugünün

açıklanması”dır. Yine Annales Okulu mensublarından büyük tarihçi Fernand Braudel de tarihi, “bütün tarihlerin toplamı, geçmiş, hal ve gelecekteki meslekî kabiliyet ve bakış açılarının bir araya gelmesi” olarak görür. Ona göre, her günlük olay, değişik menşeli ve ritmli hareketleri bir araya getirir. Bugünün zamanı dünden, daha evvelden, çok eskilerden kaynaklanır. Tarihî zaman geri çevrilemez ve dünyanın dönüşüyle aynı ritm içinde akar.

Tarih, “hâtura, tecrübe ve mülâhaza ilmi” olarak da tarif edilmiştir. Bu tarifi yapan Gabriel Hanotaux, tarihin, “beşerî bir kabiliyet olduğu; ferdi bütün tecrübeleri birbirine birleştirerek beşerî bir uzviyet haline koyduğunu” söyler.

M. Bloch, tarihi bir müşâhade ilmi olarak görür. Fakat burada, bu müşâhade kimin tarafından ve ne üzerinde yapılacaktır sorusu hatıra gelir. Tarihçi, olayları bizzat görme imkânına sahip değildir. Yani, bir fizikçi veya kimyager gibi laboratuvarında müşâhade imkânından mahrumdur. Prof. İ. Kafesoğlu’nun da işaret ettiği gibi, olayları, müşâhade edenlerin bıraktıkları belgelere dayanarak takip etmek mümkündür. Müşâhade ise ancak kalıntılarda yapılabilir, olaylarda değil.

Hakikat, ressam için ne ise, tarihçi için de odur; ancak geçmiş herkese farklı bir ışık altında görünür. Tarihçi, eserinde duygu ve düşüncelerini de dile getirir. Montaigne’in dediği gibi, şuur bir noktayı dahi tahrif etmese bile, şuur altı için bundan emin olunamaz.

B. Tarihin Konusu

“Tarih, geçmişteki olaylarla ve o olayların zaman içindeki akışıyla ilgilenir” tarifi, tarihin konusunun belirlenmesi bakımından yeterli değildir. Zîrâ, dünyadaki olaylar, sadece insanlar tarafından meydana getirilmemişlerdir. Bir de tabiat olayları vardır ki bunlar, insanın dışında vuku’ bulurlar. Tarih ise insanların faaliyetleri neticesinde meydana gelen olaylarla ilgilenir. Başka bir ifadeyle tarih, bir olaylar dizisini değil, insanların düşüncelerinin ifadesi olan ve zamanla ortaya çıkan olayları; insanların yönlendirdiği sosyal gelenekleri konu edinir. Bunları şekillendiren kanunları bulmayı, gelişme-çöküş; tekâmül-yozlaşma şart ve safhalarını açıklığa kavuşturmayı vazife edinir.

Tarihin meydana gelmesinde, insan unsurunun rolü kesin olmakla birlikte, bunun, önder vasfını hâiz insanlarca mı, yoksa toplumlarca mı gerçekleştirildiği konusunda görüş ayrılıkları vardır.

Michelet ve Fustel de Coulanges, “tarihin konusu, tabiatı gereği insandır” derler. Thomas Carlyle ise tarihin konusunun, büyük işler başarmış adamlar

olduğunu söyler. “İnsanların başardığı işlerin tarihi, yeryüzünde çalışıp çabalamış adamların tarihidir.” Dünyadaki ulaşılmış başarılar, hep büyük adamların fikirlerinin maddî sonuçlarıdır. Şu halde dünya tarihinin ruhunu büyük adamlar teşkil eder. Bu görüşü savunanlar, olağanüstü kabiliyet sahibi olduklarını söyledikleri büyük adamları “dâhiler” veya “kahramanlar” olarak adlandırırlar.

Bu görüşün aksine, Bloch gibi, tarihin konusunun asla ferdler olmayıp, insanın içinde yaşadığı teşkilâtlanmış toplumlar olduğu iddiasında bulunanlar da vardır.

İnsanlar farklı ruh yapılarına sahibdir ve tarihî olayların meydana gelmesinde insanların rûhî hallerinin rolleri bulunduğu da inkâr edilemez. Şu halde tarihçi, sadece fikirlere ilgi duymayıp, bu fikirlerin içindeki duygu ve heyecanın köklerine de inmelidir. Ancak insanlar, farklı ruh yapılarına sahib oldukları için, her yeni vâkıada meydana gelen olay da farklılık gösterir.

Ferdlerin farklı psikolojik yapıları gibi, toplumların da farklı psikolojik yapıları vardır. Tarihçinin toplum psikolojisini de gözden uzak tutmaması gerekir. Nitekim, eserlerini bu görüş açısından değerlendiren tarihçiler de vardır. Alman Ranke ve Mommsen, Fransız Renan ve Michelet bunlardandır.

Bazı tarihçiler, olayların, tamamen iktisâdî faktörlerden kaynaklandığını iddia etmekte ve bütün tarihî olaylara bu perspektif içinde bakmaktadırlar. Prof. Ö. L. Barkan'ın da işaret ettiği gibi, “ideolojik modellerle oynamak” ve “olayları doktrin uğruna dar kalıplar içine sokmak” tarihçi için kaçınılmaz gereken bir tarzdır. Bunun yerine misalleri çoğaltmak ve çeşitli faktörleri bir arada mütalaa etmek gerekir.

İnsanlar tarafından meydana getirilen tarihî olayların her birinde genel ve özel âmiller söz konusudur. Genel âmillere gelince, bunlar, olaydan olaya değişen şartlardır. İyi bir tarihçinin vazifesi ise, bunların her ikisine birden gerekli önemi vererek inceleme yapmaktır.

Tarihçi, incelediği toplumla o toplumun içinde bulunduğu mekân arasındaki bağlantıyı da hiçbir zaman gözden kaçırmamak mecburiyetindedir. Mekândan soyutlanmış bir toplum düşünölmeyeceği gibi böyle bir tarih yazılması da düşünölmemez.

Tarihe, İngiliz J.H. Plumb'ın ifadesiyle “müsbet ilimler gibi gözlem ve hayal gücü, yaratıcılık ve sempati ile” yaklaşılmalıdır. Ancak, tarihçi, aynı zamanda, üzerinde çalıştığı konunun menş'ine kadar inmeğe çalışacak sabır ve takib fikrine de sahiptir. Bloch'un tarihçinin bir insanı temsil etmesiyle iyi bir

tarihçi “masallardaki çocuk yiyen dev”e benzemeli; “insan etinin kokusunu aldığı yerde avının olduğunu” bilmelidir. Ancak bu gayret, daima gerçeği bulup çıkarmak için gösterilmelidir.

C. Tarihî Faydası

Bugün hâlâ tarihi, sadece geçmişteki bir olaylar dizisi gibi gören, zekâ ve enerji gerektiren ve sonuç getiren pek çok verimli saha varken tarih yazmak için zaman harcanmasına akıl erdiremeyenler vardır. Halbuki tarih, diğer ilim dalları yanında bir konudan ibâret değildir. Aynı zamanda, insanlara, doğru neticelere varmaları için yön veren bir düşünce tarzıdır. Geçmişini bilmeyen, yani kendini tanımayan bir toplum, tıpkı hafızasını kayb etmiş, akıntıya kapılmış gibidir. Bütün insanların geçmişten cesaret almaya, onu öğrenmeye ve bu suretle tecrübe kazanmaya ihtiyacı vardır. Her millet, atalarının geçmişteki başarılarıyla iftihar eder. Gerek ferdlerin, gerekse toplumların ne olduklarını ve nereden geldiklerini bilmeye ihtiyaçları vardır.

Bunun sağladığı rûhî tatmin yanında, pratik bir takım faydaları da mevcuttur. Zîrâ insanlar, sadece kendi tecrübelerinden değil, kendilerinden öncekilerin tecrübelerinden de istifade ederler. Bu ise, onların yazıp bıraktıkları şeyler, yani tarihî kaynaklar sâyesinde olur. Eski tecrübeler ise hâle ve geleceğe ışık tutar; yeni gelişmelere istikamet verir. Tarihî gelişmelerin bilinmesi, çağdaş değerlerin de daha iyi takdir edilmesine imkân sağlar.

Paul Valery’nin ifadesiyle “tarih, bize önceden görme imkânı pek vermez, fakat zihnin bağımsızlığı ile ortak olduğundan bizim daha iyi görmemize yardım edebilir” Léon E. Halkın, daha ileri gitmek gerektiğini, zîrâ, tarihin bilinmesinin geleceği düşünmek bakımından zarûrî olduğunu söyler. “Geleceğin hayalleri geçmişe karşı gelmek istedikleri zaman bile, kendi unsurları içinde, ona bağlı bulunmaktadır” der.

İnsana doğru değerlendirme yapmayı öğreten tarih, onu, Prof. M. Gökberk’in işaret ettiği gibi, “çağdışı olmaktan kurtarır, gününü yaşayan, geleceğe doğru uzanan değerleri içinde yapıcı rol oynamasına yol açabilir.”

Yine Halkın’ın ifadesiyle tarih üzerinde tefekkür, tenkit zihniyetinin teşekkülünde rol oynar ve insanı tanımaya yardım eder. Tecrübî ilimlerdeki matematiğin rolünü, sosyal ilimlerde tarih yüklenmiştir. Başka bir ifadeyle bu ilimler, “doğruluk ve hakikatin teminatıdır. İnsan geçmişini ne kadar iyi tanırsa, onun, o ölçüde az kölesi olur.”

Şu halde tarih, insanların kültür seviyelerinin yükselmesine yardımcı olur. Amma, Prof. A. Toynbee'ye göre tarih merakı sadece “entellektüel bir alıştırma” olmayıp insanlarda daha başka duygular da uyandırır; bunlardan biri de “huşû duygusudur”

Tarih, insanlarda ahlâk şuurunu uyandırıp mânevî değerlerin gelişmesinde rol oynar. Âileden başlayıp millete doğru gelişen bir sevgi ve bağlılığın doğmasına imkân hazırlar. Böylece tarih, bir ferдин âit olduğu milletin, üstünde yaşadığı vatan topraklarının geçmişini öğrenme ve araştırma arzusunu ortaya çıkarır.

Tarih, diğer ilimlerdeki gelişmeleri takip edebilmek bakımından da fayda sağlar. Sosyal ilimlerdeki gibi tabiî ilimlerdeki gelişmeler de tarihin usûlleri kullanılarak tesbit edilir.

Sosyal ve siyâsî ilimler ise tarihe büyük ihtiyaç duyarlar. Çünkü, bu ilimler de tıpkı tarih gibi insanın faaliyetlerini konu edinmişlerdir. Bu sebeble de birbirlerine tesir eder; hemen aynı dili konuşurlar. Şu halde bunlar için ortak bir model yapılabilir. Ancak bu modelin rolü ve sınırlarının iyi tesbit edilmesi gereklidir.

Sosyal ilimlerin geçirdikleri tekâmüllerin tarihleri de tarih araştırmalarındaki usûller kullanılarak yazılır. Hukuk, iktisat, sosyoloji, coğrafya, kültür ve medeniyet tarihleri bunlar arasındadır.

II. TARİH TELÂKKİSİ ve GELİŞMESİ

Tarihî eserler, yazılış tarzlarına göre birkaç grupta incelenir.

A. Hikâyeci (Rivâyetçi) Tarih

Bu tarzın ortaya çıkması eski Yunan'dadır. Başlangıçta ağızdan ağıza dolaşan hauralar, şâirler tarafından nazım tarzında söylenmekte ve bunlara *epos* adı verilmekte iken *logograflar* tarafından hikâyeleştirilerek nesre çevrilmişler ve arşivlerdeki malzemenin de ilâvesiyle içlerine hakikat da karışmıştır. Ancak, Strabon'un ifadesine göre epos olmaktan da kurtulamamışlardır. Aslında logografların eserleri ne edebî, ne de tarihî eserlerdir; ancak ilmî araştırma yolunu açan “basit kronikler”dir denilebilir. Bunlardan biri olan Hekataios'da ise tarihçilere yaklaşan bazı özellikler vardır. Bir seyyah olması ona, araştırma fikrini de vermiştir.

Bundan sonraki merhalede karşımıza çıkan tarihçi, “tarihin babası” sıfatını kazanmış olan Herodotos(M.Ö. 485-425)’dur. Her ne kadar Herodotos da birçok bakımdan logografların yolundan gitmişse de insanı merkez haline getirmiş olması ve kavrayış üstünlüğüyle onlardan ayrılır. Herodotos, vâkıa hikâyeci tarih tarzını kullanmıştır amma olayları peşpeşe sıralamakla kalmayıp onları bir düzen içinde nakl etmiş, bir kompozisyon örneği vermiştir. Eserde az olmakla birlikte siyâsî görüşler de vardır; lâkin tenkit mefhumuna sahip değildir. Ancak, gördükleri ile iştikler arasında bir ayırım yaptığı göz önüne alınırsa, bu yolda bir adım atmanın eşiğinde bulunduğu söylenebilir.

Maamafih, hikâyeci tarihin mümessili olan Herodotos’dan sonra da sadece olayların cereyan tarzlarını anlatan, fakat tarihlerini de verdikleri için onları hikâye sınıfına girmekten kurtaran tarz tarihçilik daha uzun asırlar devam etmiştir. Roma’da, ortaçağ Avrupası ve İslâm dünyasında da vekayinâme türü eserler hep bu görüşle kaleme alınmışlardır. Böylece, tabîi, ne olayların sebeplerine, ne aralarındaki münâsebet, ne de neticelerine yer verilmiş; muhakeme ve tenkit unsuru çalıştırılmamıştır.

B. Öğretici (Pragmatik) Tarih

Her ne kadar hikâyeci tarih tarzı uzun asırlar benimsenip mevcudiyetini devam ettirmişse de, daha Herodotos’un yaşadığı asırda, başka bir tarih yazıcılığının daha ortaya çıktığını görüyoruz.

Geçmiş olaylardan ders almak, gelecekteki yolu doğru çizebilmek, okuyucuya ahlâkî ve millî duygular aşılayabilmek maksadıyla yazılan bu tarz tarih kitapları, öğretici bir mâhiyet arz ettiklerinden *öğretici* veya *pragmatik* denilen tarihçilik akımı içinde yer alırlar.

Öğretici tarzın önderliğini yapan tarihçi ise Thukydides’tir. Gerçek mânâda tarihçilik de onun *Peloponnesos’lularla Atina’lıların Savaşı* adını taşıyan eseriyle başlamıştır. Eser, sadece edebî bakımdan değil, metod ve zihniyet bakımından da, daha önceki tarihlerden çok farklıdır. Bu fark, eserin gerek konu, gerekse muhtevâsında kendini gösterir. Eser, zaman ve mekân bakımından sınırlandırıldıktan başka, sadece müellifin yaşadığı devrin olaylarına tahsis edilmiş; devlet, tarihî realitenin merkezi olarak görülerek, esas yerine yerleştirilmiştir. Devlet düşüncesinin esasını siyâset teşkil etmesi dolayısıyla de Thukydides, bir siyâsî tarih yazıcısı olmuştur.

Thukydides, yetişme tarzı dolayısıyla, araştırmaya yeni bir mânâ getirmiştir. O da, siyâsî öğretimde faydalı olmalıdır. Böylece ilk defa olarak tarih ilminin sosyal ilimler içindeki yeri de tayin edilmiştir.

Burada gaye, görüldüğü gibi, faydalı olmak, tarih yoluyla tecrübeyi arttırıp bilgiyi çoğaltarak geliştirmek ve insanı başarılı kılmaktır. Bunun şartları ise, a) hakikate tamamen sadık kalmak; b) vâkıaları anlatırken, aralarındaki münâsebetleri ortaya koymaktır ki, geçmişi öğrenip, bu bilgilere dayanarak hâl ve gelecek hakkında hüküm vermek mümkün olur.

Tarih yazıcılığında bu tarz, Thukydides'ten sonra diğer Grek ve Roma tarihçilerince de benimsenmiş, Polybios, Plutarkhos, Tacitus, Machivelli gibi yazarlar onun izinden gitmişlerdir.

Pragmatik tarihin en bâriz husûsiyeti, tarihte ün yapmış şahsiyetlere büyük yer vermesi, bu şahısların idealleştirilmeleri; hatta âdeta insan üstü varlıklar haline getirilmeleridir. İslâmiyetteki “Siyer” kitabları da bu tarza örnek olarak gösterilebilir.

Thukydides'in açtığı çığır, tarihî hakikatleri ortaya koymak hedefini güttüğü halde, örnek olmak prensibiyle de hareket ettiğinden, bunu benimseyen müelliflerin eserlerinde hep zaferler ve parlak olayların işlenmesine özen gösterilmiş; başarısızlıklar ve hayal kırıklıkları karşısında sükût tercih olunmuştur ki bu tutum, öğretici tarz tarihin zaafını teşkil etmiştir.

C. Araştırmacı Tarih

XIX. yüzyılda tarih yazış tarzında ciddî bir hamle yapılmış; olayların sade anlatım veya istikbale matuf öğretici vasfı yanında, çıkış sebepleri, bunları hazırlayan âmiller, çeşitli olayların sebep ve netice münâsebetlerinin araştırılmasına başlanmıştır ki böylece tarih, bir *ilim olma hüviyeti kazanmıştır*.

Tek tanrıya inanan dinlerde, o dine mensub insanlar eşit görülürken, artık hangi dine mensub olurlarsa olsunlar, bütün insanların eşit olduğu görüşünden hareket edilerek bir kültüre sahib oldukları ve tarihin oluşunda katkıda bulundukları kabul edilmiştir.

Bununla beraber, dünyada cereyan eden olaylar, yeri ve zamanı bakımından değil, cereyan tarzı, rol alan şahıslar bakımından da farklılıklar gösterir. Şartların müsâit olması halinde, benzer olaylar cereyan edebilirse de – çok kullanılan bir ifadeyle– “tarih tekerrür etmez” Yani, tarihî olaylar, hiçbir zaman aynı cins ve mikdarlarda aynı malzemelerin kullanıldığı laboratuvar deneyleri gibi değildir. Herbirinin özel şartları, değişik mekânları vardır. Bu olaylara karışan şahısların karakterleri, olay esnasındaki hâlet-i rûhiyeleri, dış tesirler birbirinden farklıdır. Şu halde, gerçek mânâda bir tahlil için, bütün bunların derinliklerine inilip aynı aynı araştırılması gerekir.

Olayın oluşuna sebebiyet veren şartların araştırılması da ayrı bir önem taşır. Çok kere bir vâkıayı tek bir sebebe bağlamak hatalıdır. Coğrafi, sosyal, siyâsî, iktisâdî vs. şartların iyi incelenmesi lâzımdır. Bunlardan birinin görülüp diğerlerinin ihmâli yanlış neticelere götürebilir. Şu halde, tarihin ilim sıfatını kazanabilmesi, diğer bir ifadeyle *ilmî tarihçilik* yapılabilmesi için tarihin sosyal ilimlerle olan münâsebetlerinin her zaman göz önünde bulundurulması, yerine ve zamanına göre, onlardan yardım istenmesi gerekir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, tarih çalışmalarında, mantıklı bir analize ihtiyaç vardır. Gerçek tarih, yüzeydeki olayların derinliklerine nüfuz etmeye çalışmaktır. Bu şekliyle tarih, belki de “bütün ilimlerin en zorudur” Fakat bir kere câzibesine kapıldıktan sonra düşünceler hep aynı noktada teksif edilecek; metodlu bir çalışma ise bu câzibeye daha fazla canlılık getirip geliştirecektir.

Burada, tarihçinin araştırma için seçeceği zaman diliminin sınırlandırılması üzerinde de çok kısa olarak durmakta fayda vardır. Araştırmalara konu olarak kısa dönemler mi, yoksa daha şumûllü olmasını temin maksadıyla, uzun dönemler mi alınmalıdır? Tarih, bir bakıma bugünün açıklaması olduğuna göre, bu açıklamanın mükemmel olabilmesinin temini bakımından, kısa dönem çerçevesinde düşünülmemesi, uzun dönemin incelenmesiyle, kısa dönemde ortaya konamayacak bazı gerçeklerin aydınlığa kavuşturulabileceği görüşünde olanlar vardır. Bu görüşün mümessili F. Braudel, bunu kabûl etmenin, “bir düşünce patlaması”, bütün toplum hayatının “yeni bir şekilde kavranması” ve “yavaş ilerleyen, hatta bazan neredeyse durgun olan zamanla tanışılması” demek olduğunu; “çok gürültü yapan aktörlerin her zaman en gerçek aktörler” olmayıp sessiz kalan diğerlerinin de bulunduğunu söyleyerek, tarihçinin, uzun dönemde çalışması halinde daha başka kaynaklarla da tanışacağını; böylece, olayların derinliklerine inme veya neticelere varma imkânının artacağını belirtmek istemiştir.

Gerçekten, bazı türdeki araştırmalarda, konuyu uzun dönemde mütalaa etmenin çok büyük faydalar sağlayacağı şüphe götüremez. Müessese tarihleri buna misâl olarak gösterilebilir. İleride de temas edileceği gibi, konuyu, hiçbir mesnedi olmayan tarihlerle sınırlandırmak da son derecede sakıncalıdır. Sınırlandırmalarda tarihî ve mantıkî dönüm noktaları aranmalıdır.

Uzun dönem, belki tarihî seyrin en iyi şekilde görülebilmesini temin bakımından tercihe şâyân bir tarzıdır. Fakat bu, kısa döneme âit çalışmalar yapılmamalıdır mânâsına gelmemelidir. Kısa dönem araştırmaları arttığı takdirde uzun dönemi kapsayan incelemeler de daha kolaylaşacaktır.

Tarihçi, en iyiyi, en doğruyu ve kendisini gayeye götüren yolları denemeli, eksiklerini doldurmak için gayret göstermelidir. Bazan neticeye varmak için sarf ettiği emekler boşa gidebilir, aradığını bulamaz, başladığı noktaya dönebilir; ancak bu başarısızlık onu hayal kırıklığına uğratmamalı, tam aksine, neticeye varacak başka yollar ve metodlar denemelidir. “Bilememek” ve “bulamamak” kelimeleri, tarihçinin kullanacağı en son sözler olmalıdır. Bunlar söylenmeden her yol denenmeli, her türlü kaynağa baş vurulmalıdır. Şüphesiz, kaynaklara hiç aksetmemiş, hiçbir ip ucu bulunmayan veya zamanında zabt edilmiş olduğu halde çeşitli sebeplerle günümüze intikal edememiş bilgileri elde etmek mümkün değildir. Böyle durumlarda elbette tarihçinin aczi söz konusu olamaz.

III. TARİHİN FAYDALANDIĞI İLİMLER

Tarihin, başka ilimlerle münâsebeti olmaksızın gelişmesi düşünülemez. Hangi ilimlerle ne oranda alâkası bulunduğu, onlardan ne gibi hususlarda faydalanacağı hakkında fikir sahibi olan tarihçi bir problemle karşılaştığında hangi ilim dalının yardımına baş vurabileceğini bilir.

Tarih araştırmalarında faydalanan ilim dalları şunlardır:

A. Felsefe

Felsefe doğru ve bilinçli düşünmeyi, belirtiler arasındaki genel bağları kurmayı öğreten, dünya görüşlerinin kavranmasına imkân hazırlayan bir ilim dalıdır. Tarihî düşünüş ve münâsebetleri gösteren kolu ise *tarih felsefesidir*. Olayların doğru bir tahlili, ancak o devrin felsefesinin bilinmesi ile mümkün olur.

B. Sosyoloji

Sosyoloji, toplumdaki sosyal kanunları ortaya koyan, tarih ise, geçmişteki olayları bu kanunları göz önünde bulundurarak inceleyen ilim dallarıdır. Şu halde tarih araştırmalarında doğru neticelere varılabilmesi için sosyoloji kanunlarının bilinmesine ihtiyaç vardır.

C. İktisat

Birçok tarihî olayın temelinde iktisâdî faktörler yatar. Bu olayların kanunları, iktisat ilmince ortaya konur. Tarih ise onların tasviri ile meşgul olur. Ancak, bütün tarihî olayların iktisâdî sebeplerden kaynaklandığı görüşüne de saplanılmamalıdır.

D. Antropoloji

“İnsanın tabiî tarihi” olarak tarif edilen antropoloji, fizik ve kültür antropolojisi olarak ayrılır.

1. **Fizik antropolojisi**, insan ırkının tekâmülünü;

2. **Kültür antropolojisi** ise, kültürlerin, yazının icadından önceki devirlerden başlayarak bugüne kadarki gelişmesini inceler.

a. Arkeoloji

Kültür antropolojisinin bir kolu olarak gelişmiş bir ilim dalı olan arkeoloji, özellikle belgelerin bulunmadığı devirler için, tarihin en mühim yardımcılardan biridir. Kolayca tahmin edileceği gibi, kalıntılar, bilhassa kültür ve medeniyet tarihi açısından büyük kıymet taşırlar. Hatta arkeolojik buluntular yanında yazılı kaynaklar bazan ikinci plâna düşebilir.

b. Etnoloji

Bu ilim dalı, etnografi, sosyal antropoloji ve dil olarak üç kısımda incelenebilir.

ba. Etnografi ile etnoloji arasındaki fark, antropolojinin kalbi addedilen etnografinin tek bir kabile veya topluluğun hayatının ana unsurları olan yaşayış, örf, âdet ve geleneklerini incelemesine karşılık *etnolojinin* iki veya daha fazla sayıda kültür arasında mukayeseli çalışmaları yapmasıdır.

bb. Etnolojinin diğer bir kolu olan *Sosyal Antropoloji* ise, çalışmalarını birkaç koldan sürdürür.

1. Dînî, siyâsî, iktisâdî ve sosyal müesseseler;

II. Müzik, dans, halk edebiyatını içine alan *folklor* araştırmaları;

III. Etnoloji ile tarih ve etnoloji ile psikoloji arasındaki münâsebetleri konu alan mukayeseli çalışmalar yapar.

bc. Dil (Filolojî)

Bir toplumun dili bilinmeden tarihinin bilinmesi mümkün değildir. Bunun içindir ki tarihî araştırmaların ilk şartı o toplumun dilinin öğrenilmesidir. Bu da filoloji denilen dil bilgisi sayesinde olur. Ne var ki, tarihî araştırmalarda basit bir dil bilgisi çok zaman yeterli değildir. Kelimelerin sözlükteki karşılıkları dışında, çeşitli devirlerde ve kullanılış yerlerine göre ifade ettikleri mânâların da bilinmesi lâzımdır. Aksi halde büyük hatalara düşülebilir. Meselâ, “terakkî” kelimesinin sözlükteki karşılığı ilerlemedir. Fakat Osmanlılarda tabir olarak “terakkî”, kapıkulu veya timar erbabına cülûs veya harb sonrasında yapılan zammı gösterir.

Böylece, antropoloji ve ona bağlı ilim dalları, tarihin sıkı münâsebette olduğu ve faydalandığı ilim dallarını teşkil eder.

E. San‘at Tarihi

San‘at tarihi kısmen arkeolojinin metodlarını kullanmakla birlikte, son zamanlarda gelişme göstermiş bir daldır ve özellikle kültür tarihi açısından ihmâl edilemez.

F. Coğrafya

Bütün tarihî olaylar coğrafi bir mekân içinde geçerler. Mekânın tasviri, olayların değerlendirilmesi açısından çok mühimdir ki bunu da coğrafya yapar. Coğrafi şartlar, tarihe şekil verir ve gelişmesine yardım eder. Deniz kıyıları, nehir ve göllerin çevreleri, vahalar gibi topraklar, insanların yerleşmeleri için en elverişli sahalara olmuşlar; büyük medeniyetler buralarda doğmuştur. Mısır, Nil’in; Mezopotamya, Fırat ve Dicle’nin insanlık âlemine hediyeleridir. Bunun gibi Hint kültürü de Ganj ve Brahmaputra nehirleri sayesinde gelişmiştir. Avrupa medeniyetlerinde ise Tuna, Ren, Elbe, Seine, Loire ile Po nehirlerinin büyük rolü olmuştur. Afrikalı zencilerin büyük medeniyetler meydana getirememiş olmalarının sebebini de yine coğrafi şartlarda aramak gerekir.

Aslında *beşerî coğrafya*, tarihe, fizikî coğrafyadan çok daha yakındır. Zirâ o, kanunlar teklif etmek yerine, toprağın iskân edilmesinin şartları ve sonuçları hakkında bilgi verir. Beşerî coğrafyanın, tarihin en çok yardımcı olduğu sahası, iktisadî ve sosyal tarihtir.

Tarihî coğrafya ise, yerleşme yerlerinin kuruluş ve gelişmesi ile demografik, iktisadî ve sosyal yönlerini inceler.

G. Paleografya

Bir toplumun dilini bilmek, tarihî araştırma için yeterli değildir. Dille birlikte kullanılan yazının da bilinmesi lâzımdır. Mısır tarihi için hiyeroglifleri, Mezopotamya için çivi yazısını, Ortaasya Türk tarihi ile uğraşacaklar için Orhun, Uygur ve Çin alfabeleriyle yazılmış yazıları, Osmanlı, Arab ve İran araştırmaları için Arab alfabesi, Slav milletleri tarihleri için kiril alfabesi ve Avrupa milletlerinin tarihini araştırmak için de Lâtin alfabesini bilmek gerekir. Ancak çok kere mesele bununla da çözümlenemez. Bu yazıların özel bir takım çeşitleri vardır. Almanya'da hâlâ örneklerine rastlanan gotik yazısı bunlardandır. Arab yazısında ise nesih, sülûs, dîvânî, rık'a, ta'lik, siyakat gibi pek çeşitli türler mevcuttur. Bunların her birinin kullanılış yerleri de farklıdır. Gerekli yazıların okunması öğrenilmeden hiçbir zaman ciddi bir tarihî araştırma yapılması mümkün değildir. Yazıların tanınması ve husûsiyetleriyle ilgili ilim dalı ise *paleografya*dır.

H. Diplomatik

Toplumun dili bilinip kullandığı yazı okunsa dahi, belgelerin ifade ettikleri mânâ bilinmeden değerlendirilmeleri mümkün değildir. İşte, belgelerin cins ve şekil olarak değerlendirilmelerini yapan ilim dalı *diplomatik*dir.

Belge çeşitleri, çıktığı, vardığı yere veya yazılma gayesine göre pek değişik isimler alırlar.

Hükümdar tarafından gönderilen emirler için *ferman*, *emir*, *hüküm*; bir şeyin kullanılma hakkı, bir vazifenin tevcihi gibi vesilelerle verilenlere *berat*; sadrazam, beylerbeyi gibi üst kademe görevlilerinin emirlerine *buyuruldu*; hükümdarın diğer bir devletin tebaasına veya kendi tebaasından bir gruba bahş ettiği hakları göstermek için verilene *ahidnâme*; iki devlet arasında karşılıklı tekeffül ihtiva eden belgeye *muâhede* vs. gibi adlar verilir. Bu belge türlerinin her birinin özelliği vardır ve bu özellikler bilinince bazan metnin tamamının okunmasına gerek bile kalmadan hangi grup içine gireceği tesbit edilebilir.

Tarihsiz belgelerin tarihlendirilmesi, sahte belgelerin hakikilerinden ayırt edilebilmesi gibi konular hep diplomatik ilminin kapsamı içine girer.

I. Epigrafi

Müstakil kitâbeler olsun, bir yapı üzerine monte edilmiş bulunanlar olsun, ihtiva ettikleri bilgilerin doğruluğu dolayısıyla tarihçinin vaz geçemeyeceği kaynaklardır. Ancak bunların okunması ayrı bir ihtisas işidir. Küçük bir satha çok şey sığdırmak gayesiyle yazılan *istifli yazılar* aynı zamanda birer san'at eseridir.

İşte kitâbelerin okunmasıyla uğraşan ilme *epigrafi* ismi verilir. Küçük kitâbelere *epigram*, büyüklere ise *epigraf* denilir.

J. Nümizmatik (Meskûkât)

Nümizmatik, paraların tanınması ile uğraşan bir ilim dalıdır. Para ise gerek siyâsî, gerekse iktisâdî tarihin bazı noktalarının açıklığa kavuşturulması açısından tarihçinin faydalandığı bir kaynaktır.

K. Mühürler (Sicillografi) ve Armalar (Heraldique)

Mühürler ve armalar da bazı meselelerin aydınlatılmasında tarihçiye yardımcı olmalarından dolayı, tarihin yardımcı ilimlerinden sayılır.

L. Şecereleler (Ensab Cetveli, Geneoloji)

Şecereleler, tarihçi için lüzûmlu ve faydalı cetveller olmakla birlikte, kendisine asil bir soy hazırlama merakında olan, böylece, toplum içindeki yerini sağlamlaştıracığını umanlarca uydurma şecereleler de tanzim edilmiştir. Günümüzde hâlâ bu merakın devam ettiği, sahaflarda satılan bir fotoğrafı alıp çerçeveleterek büyükbabası veya büyük amcası olduğunu iddia ederek salonlarının baş köşesine asan, yahut da yine sahaflardan, muhteviyatını dahi bilmediği bir ferman veya beratu alıp âile yâdigârı olarak gösterenlere rastlanmaktadır. Bu hususlar göz önünde bulundurularak, her rastlanan şecereyi doğru kabul etmek hatalı olur.

M. Takvimler (Kronoloji)

Bir olayın geçtiği zaman çok önemlidir. Zamanı tesbit edilemeyen bir olayın diğer pek çok şartları da bilinemeyeceğinden doğru olarak değerlendirilmesi mümkün değildir.

Zamanın tayini için, çok eski devirlerden itibaren çeşitli takvimler yapıp kullanılmıştır. Eski Mısır, Babil, Hind, Çin ve Sâsânîlerin takvimleri olduğu bilinir. Büyük İskender'in fetihlerini müteâkıb yapılan *Selefkos takvimi*, Türklerin oniki senelik *hayvan takvimi* de daha sonra kullanılan takvimlerdendir.

Avrupa'da eski çağlarda, Julius Caesar'ın M.Ö. 45 yılında *Julien takvimini* yapmasına kadar farklı takvimler kullanılmıştır. Julien takvimi ise, 1582'ye kadar ilk şekliyle kullanılmışken, geri kaldığı göz önüne alınarak dört yılda bir, senenin 365 gün yerine 366 gün sayılmasıyla, farkın kapatılması yoluna gidilmiş ve 5 Ekime rastlaması gereken gün de 15 Ekim kabul edilerek geri kalış telâfi olunmaya çalışılmıştır.

Müslümanlar, İslâmiyetin ortaya çıkışından 17 yıl sonra, Hz. Ömer zamanında, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göç tarihi olan M. 622 yılının 1 Muharremi başlangıç olarak alan *Hicrî takvimi* kullanmaya başlamışlardır. Ancak bu takvim, ayın dönüşü esasına dayandığından, güneş yılı gibi 365 gün değil, 354 gün 21 saat kadardı. Bu sebeble de her yıl bir öncekinden 10 gün 8 saat kısa oluyordu. Buna rağmen Osmanlılar da bu takvimi kullanmayı tercih ettiler. Ancak XVII. yüzyılın son çeyreğinde mart ayını yılbaşı kabul eden bir mâlî takvim kullanmağa başladılar. Bu takvimdeki ay isimleri ise Selefkos takviminden alınmıştı.

Tanzimattan sonra, 1256 (1840) hicrî yılını, aynı zamanda mâlî yıl kabul eden bir takvimi kullanmağa başladılar ki, iki takvim arasındaki 10 günlük fark dolayısıyla, gitgide iki tarihin arası açıldı. Meselâ *Rumî* 1 Mart 1341 tarihi *Hicrî* takvimle 5 Cemâziyelâhır 1343'e denk geldi.

1 Ocak 1926'dan itibaren benimsenen *Milâdî takvim* ile ise, Türkiye de diğer devletlerle aynı takvimi kullanmağa başladı.

İşte dünyanın çeşitli yerlerinde ve değişik zaman dilimleri içinde kullanılan takvimlerin farklı oluşu dolayısıyla, aynı olaylar için değişik kaynaklarda başka başka şekillerdeki takvimlendirmeleri tek bir tarihe, bugün kullanılan milâdî takvime çevirmek için, tarihçinin, bunların birbirlerine geçişlerini iyi bilmesi lâzımdır. Onun için de bu dal, tarihin yardımcılarından addedilir.

N. Yer Adları (Onomastik)

Tarihçi için yer adlarının, sadece muayyen mevkiileri ifade eden birer ad olmaktan ötede, çok büyük ehemmiyeti vardır.

Yeni bir köy veya kasabanın kuruluşunda, oraya yeni bir ad aramaya hacet kalmaksızın, yerleşen toplumun adı verilir. Nitekim, Anadolu bunun

mükemmel örnekleriyle doludur. Bu isimler bize, aynı adı taşıyan boy, aşiret, cemaat gibi grupların nasıl bir yayılma gösterdiklerini de anlatır. Doğu veya güney-doğu Anadolu'daki bir köy adının Rumeli topraklarında da olması, bu dağılıp yayılmanın güzel bir örneğidir.

Yeni doğan çocuğa, babası veya ölen kardeşinin isminin verilmesi gibi, iskân yerinin değişmesiyle yeni yurd edinilen yerde eski isimlerin tekrarlandığı da tesbit olunan hususlardandır.

Bu isim vermeler sadece şehir veya kasabaya topluluğun adını verme değil, köy ve kasabadan şehire gelişte, gelinen yerin adının mahalle veya semte verilmesi şeklinde de kendini göstermiştir. Meselâ, İstanbul'daki Aksaray, Maçka, Karaman gibi semtlerle sur dışındaki Yeni Bosna, buna örnek olarak gösterilebilir.

Bir başka isim verme şeklini de Osmanlı Devleti'nin toprak kaybına uğramasıyla gelen göçmenlerin yerleştirilmesinde görüyoruz. Sultan II. Abdülhamid devrinde göçmenlerin yerleştirilmesi için kurulan köylerin birçoğuna "Hamidiye" ismi verilmiştir.

İşte bu yerleşme yerleri ile uğraşan ilim dalına *toponimi*; deniz, nehir, göl gibi su adlarıyla uğraşana *hidronimi*; şahıs adlarıyla uğraşana ise *antroponimi* adı verilir.

Tarihin yardım aldığı disiplinler, bunlardan ibâret de değildir. Askerî tarihin lâıkiyle yazılabilmesi için *strateji* ve *taktik*, madenciliğin tarihi için *jeoloji* bilmeye ihtiyaç vardır. İktisad tarihi araştırmalarında çok kere *istatistik*in yardımına baş vurulur. Elektronik çağı olan günümüzde her sahada olduğu gibi tarih araştırmalarında da *bilgisayar* geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Tarihçi, kendi sahasını aşan hususlarda bu konuların uzmanlarına danışmak, onlardan yardım istemek zorundadır.

İkinci Bölüm

TARİHİN KAYNAKLARI

Kaynak, tarihî bilgi veren malzemedir. İnsanın söylediği veya yazdığı, yahut îmal ettiği herşey, onun hakkında bilgi verebilir. Ancak, her bilgi veren malzeme kaynak olma özelliğine de sahip değildir. Bu malzemenin kaynak addedilebilmesi için,

a) devrinde vücûda getirilmiş olması;

b) devrine yakın bir zamanda ve devrinin kaynaklarından faydalanılarak meydana getirilmiş olması gerekir.

Birinci gruba girenlere *ana kaynak* adı verilir ve tarih araştırmalarında son derece mühim ve kıymetlidirler. Bir olaya fiilen iştirak etmiş veya çok yakından takib etmiş bir kimsenin kaleme aldığı eser veya bir zafer sonunda onun hatırasını yaşatmak için dikilen bir kitâbe yahut âbide, bu cins kaynaklardır. Devletin resmî evrakı da, hiç şüphesiz, bu gruba girer.

İkinci grup kaynaklar, birincilerin bulunmadığı hallerde önem kazanırlar. Bunlar, ana kaynaktan faydalanılarak meydana getirildikleri takdirde *birinci elden kaynak* addedilirler.

Ana kaynakla birlikte birinci elden kaynağın da bulunmaması halinde, birinci elden kaynaktan faydalanılarak meydana getirilen *ikinci elden kaynaklar* önem kazanır.

Osmanlı vak‘anüvis tarihlerinin bir kısmı, seleflerinin eserlerini de kullandıklarından, bu kaynak eserlerin günümüze ulaşması halinde, o tarihler arasındaki vekayi bakımından, birinci derecede kaynak olma özelliklerini kaybetmektedirler. Meselâ, *Naima Tarihi*, *Hasan Beyzâde Tarihi*’nden nakledilen pasajlarda ehemmiyetini kaybettiği halde, günümüze ulaşamayan Şârihü’l-Menârzâde’nin eserinden alınan pasajlarda, birinci elden kaynak gibi mütalaa edilmektedir.

Ancak, ana kaynak varken birinci ve ikinci elden kaynakların ön plâna geçmemesi lâzımdır. Ana kaynak olmadığı takdirde ise birinci elden kaynak ön

plâna geçecektir. Olaylara değişik biçimlerde yaklaşılması veya kaynağını tenkit süzgecinden geçirmesi hallerinde ikinci elden kaynaklar dahi ihmal edilemez.

Burada üzerinde önemle durulması gereken bir husus da, kaynakla araştırmanın birbirine karıştırılmamasıdır. Günümüzde pek çeşitli malzemeden faydalanılarak hazırlanmış eserler için hiçbir şekilde “kaynak” tabirinin kullanılmaması icab eder.

I. KAYNAKLARIN TASNİFİ

Modern teknolojinin günlük hayata girmesinden önceki devirler için kaynaklar, 1. sözlü, 2. yazılı, 3. kalıntılar olarak ayrılmışken, yakın geçmiş üzerinde inceleme yapacaklar için artık teyp ve video bandları, dokümanter filmler, CD Romlar gibi bir takım malzemenin de kaynaklar arasına alınması gerekmektedir. Bunlar, kayıtlı veya görüntülü arşiv malzemelerindendir. Bauda E. Bernheim tarafından yapılan, bizde de Prof. Z.V. Togan ve Prof. İ. Kafesoğlu taraflarından benimsenen tasnife göre, yazılı arşiv belgeleriyle birlikte bunların da kaynaklar içinde üçüncü grup olan *kalıntılarda* yer almaları icab eder.

Halbuki, arşiv belgeleri daima ana kaynak durumundadır. Nitekim, bunu göz önüne alan G. Monod, ferman, berat, ahidnâme, meclis zabıtları gibi “tarihî eserler” dediği malzemeyi kanunlar, hesap defterleri, mektublar gibi “tarihî olmayan eserler” adını verdiği malzemeden ayırmış ve birinciye âbidelerle birleştirerek “muarrer veya mahkûk eserler” adıyla ayrı bir grup meydana getirmiştir. Kaynak malzemesinin, toplandığı yere göre tasnifi de mümkündür ki burada, sözlü kaynaklar dışındakiler arşiv, kütüphane ve müze malzemesi olarak bir tasnife tâbi tutulmuştur.

Gerçekten, “insana bağlı bulunan, insana hizmet eden, insanı anlatan, mevcudiyetini, faaliyetini, zevklerini ve oluş biçimini ifade eden herşey” tarihin yazılmasında kullanılır. Meselâ, uçaktan görülen bir manzara, yerde iken tesbit edilemeyen bazı hususların açıklığa kavuşmasını sağlar. Kuzey Afrika’daki Roma sınır tahkimatı (limes) böyle keşf edildiği gibi, Ege bölgesi’nde bugün çeltik ziraati yapılmayan yerlerdeki 60x60 eb’adındaki tarlaların havadan tesbiti, XVI. yüzyıl *Tahrir Defterleri*ndeki çeltik ekimine dair kayıtları doğrulamaktadır.

A. Sözlü Kaynaklar

Sözlü kaynaklar, menşei belli olan veya olmayan, fakat, ağızdan ağıza söylenerek gelen tarihî bilgiler, hikâyeler, efsâneler, destanlar, menkıbeler vs. dir

ki, bir kısmı daha sonra kaleme de alınmıştır. Fakat hiçbir zaman yazılı kaynak olarak vücuda getirilmiş malzeme ölçüsünde güvenilir olamazlar. Bunlar, ancak yazılı kaynakların bulunmadığı durumlarda veya onlara yardımcı olarak ve ihtiyatla kullanılma durumundadırlar.

1. Tarihî Şiirler

Halk arasında en yaygın şekillerden biri olup halk şâirleri tarafından, bir hatıranın yaşatılması için, destânî mâhiyetinde olmamak üzere meydana getirilip ağızdan ağıza yayılan şiirlerdir. Bunların örneklerine, Asya'da Türk, Moğol ve Arablar arasında, Avrupa'da ise Germenlerde rastlanmaktadır.

2. Hikâyeler

Burada kasd edilen hikâyeler, tabîî, içinde tarihî bilgi olanlardır. Bunlar da,
a. Mahallî olanlar,

b. Milletler arası münâsebetler neticesinde bir memleketten diğerine, bir kıt'adan öbür kıt'a'ya geçerek ufak tefek farklarla dünyanın birçok yerinde tekrarlananlar olarak sınıflandırılabilir.

Birincilerde tarihî gerçek payı bulunabilirse de ikinciler, şahıs ve yer adlarının değişmesi suretiyle değişik memleketlerde tekrar edildiklerinden güvenilir değildirler ve bu sebeble de kaynaklar içine sokulmamalıdır.

3. Efsâneler

Bunlar da tarihî kaynak gibi görünmekle beraber gerçek değildirler. Hikâyelerde olduğu gibi efsâneler de

a. Millî,

b. Milletler arası olmak üzere ayrılırlar. Birinci gruba girenler, milletlerin karakterlerini aksettirmesi bakımından mühimse de ikinci gruptakiler için böyle bir özellik de söz konusu değildir.

4. Mytoslar (Mitler)

Çok tanrılı devirlere âit olan mitoslar da bir nevi efsânedirler. Doğup geliştikleri bölgelerin düşünce tarz ve temâyüllerini ortaya koyarlar, fakat gerçeğe bir ilgileri yoktur.

5. Destanlar

Nazım türünde olan destanlarda olağanüstü olaylar, tabiatüstü varlıklar yaratılarak mübalağaya kaçılrsa bile esas konu, tarihî hakikatlere dayanır ve bu bakımdan tarihî kaynak olarak kullanılabilirler. Nitekim, esas yazılı kaynaklardaki boşlukların doldurulması için destanların kullanıldığı eserler de mevcuttur.

Destanların bize intikal eden şekilleri ise, daha sonraki devirlerde kaleme alınmış olanlardır.

6. Menkıbeler

Gerek Doğu, gerekse Batı'da azizler, evliyalar ve şeyhler hakkında söylenenlere *menkıbe* denilmektedir. Bunlardan bazıları, bu şahısların yaptıkları işler, gösterdikleri kerametlerle ilgili olduğu gibi bazıları da mezarlarının yerlerini konu etmektedir. Meselâ, Hacı Bektaş-ı Veli menkıbesi veya Hz. Hâlid'in mezarının yerinin Akşemseddin tarafından bulunuşu gibi.

Menkıbeler de zamanla yazılı hale gelmiş ve *Menâkıbnâmeler* adı altında tarihî kaynak olarak önemleri artmıştır. Menâkıbnâmelerde, onlara konu olan şahsiyetlerin özelliklerinden başka devrinin düşünce tarzını tesbit etmek de mümkün olabilmektedir.

7. Fıkralar ve Atasözleri

a. Tarihî şahsiyetlere atfedilen bazı fıkra ve anekdotlarla

b. Tarihî şahsiyete mal edilsin veya edilmesin atasözleri de o toplumun düşünüş tarzını aksettirmeleri bakımından tarihçi için mühimdirler.

B. Yazılı, Çizili, Sesli Ve Görüntülü Kaynaklar

1. Arşiv Malzemesi

Günümüzde arşiv malzemesi denilince sadece yazılı olanlar değil, ses, resim, fotoğraf, çizim ve görüntü gibi malzeme de düşünülmektedir. Bu bakımdan, yazılı olanlarla diğerlerinin ayrılması gerekir.

a. *Yazılı Arşiv Malzemesi*

Bunlar da birkaç grupta incelenebilir.

aa. Ferman, berat, emir, hüküm, ahidnâme ve muâhedenâmeler gibi hükümdarın imza, mühür veya isaretini (damga, tuğra) taşıyan belgelerle

bunların resmî kopyaları; divân ve meclislerin müzâkere ve/veya kararlarını ihtiva eden belgeler.

ab. Kanunnâme, nizamnâme, adâletnâme gibi zamanında hukukî bir vazife gören belgelerle adliye zabıt ve kararlarını ihtiva eden dosya ve siciller.

ac. Özel akidlerin tescil edildiği noterlik belgeleri ile özel mektublar.

Tarihî kaynak olarak bunların herbirinin kullanılış yeri farklı olmakla beraber, ana kaynak olarak güvenilirlikleri münakaşa edilemez. Fakat, bu tip belgelerde dahi zaman zaman tarihçiyi yanıltabilecek bazı hususlar bulunabilir. Meselâ, iki ayrı devletle hemen aynı şartları hâvî iki muâhedenin görüşmeleri bir arada yürütülmesine rağmen biri imzalandığı halde diğeri, aradaki bazı ihtilâfların halli için bir süre gecikebilir. Buna rağmen, ikisi arasında paralellik arzu edildiğinden, ikinciye de, esas akd tarihi değil, diğer devletle yapılanın tarihi atılabilir. Nitekim, XIX. yüzyılın ikinci yarısında dahi bunun bir örneğini görmek mümkündür. Kanlıca Ticaret muâhedelerinden sadece Fransa ile yapılanın tarihi 29 Nisan 1861 olduğu, İngiltere ile imzalanması mayıs ortalarını bulduğu halde her iki devletle yapılan da 29 Nisan tarihini taşımaktadır.

Özel mektublarda ise, şahsın hisleri de işe karışacağından, diğerlerine nazaran ihtiyatla kullanılmaları gerekir.

b. Çizili Arşiv Malzemesi

Devrinde yapılmış plân ve haritalar bu grup içinde yer alır.

ba. Bir şehrin, bir yapının, bir âlet vs.nin plânları, daima konuya ışık tutacak mâhiyettedir. Şehirlerin gelişmesi, yangın gibi âfetler dolayısıyla meydana gelen plân değişiklikleri, tarihî seyir içinde mahalle ve sokak adlarında vuku bulan değişikliklerin bu plânlardan takibi mümkündür.

İyi çizilmiş bir ev plânı, devrinin yapı özellikleri ile birlikte o bölgede veya o şehirdeki insanların yaşama biçimleri hakkında da çok kıymetli ip uçları verebilecek niteliktedir. Yine bir fabrika, bir rıhtım veya bir iskelenin plânı da devrinin ihtiyaçları ile birlikte teknik husûsiyetlerini de aksettirecektir.

bb. Özellikle tarihî coğrafya araştırmalarında devrinde yapılmış haritalar pek mühim kaynaklardır. Dolan bir körfez, mecrası değişen bir nehir, yok olan veya yeri yahut da ismi değişen bir köyün ancak bunların yardımıyla asli şekilleri görülebilir.

c. Görüntülü Arşiv Malzemesi

ca. Resim ve Fotoğraflar

Bunlardan resimler, ister karakalem, ister sulu boya veya yağlı boya olsun yazılı kaynaklarda bulunmayan pek çok özelliği aksettirebilirler. Bir savaş veya talime âit resmin askerî önemi yanında kıyafetler ve kullanılan silâhları göstermesi bakımından kültür tarihi açısından da ehemmiyeti büyüktür. Bu konuda Osmanlı minyatürlerinin kıymetleri de diğerlerinden aşağı kalmamakla birlikte kütüphane malzemesi olan eserlerin içinde bulunduklarından, onlardan ayrılmaktadırlar.

Resme nazaran daha yakın tarihlerden itibâren faydalanılabilen malzeme arasında olmakla birlikte fotoğraflar, hem çizim, hem de resimlerin vazifelerini görebilmektedirler.

cb. Dokümanter Filmler, Video Band ve CD Romlar

Sinema ve televizyon-video ve CD Romlar, toplum hayatına girişlerinden sonra, sadece eğlendirici değil, eğitici-öğretici de olmuşlar; aktüel konularda da film ve kasedler büyük hizmetler görmeye başlamışlar; böylece, bunları ihtiva eden arşivler oluşturulmuştur. Meselâ II. Dünya Savaşı için yazılı malzemenin yanında olayların cereyanı sırasında çekilen filmlerin büyük kıymeti vardır. Aynı şey gelecekte, günümüz video bandları için de söylenecektir.

d. Sesli Arşiv Malzemesi

Günümüzde, diğerleri kadar olmasa bile sesli arşiv malzemesi de kaynak olarak değer kazanmıştır. Bunlar da taş plâklardan başlayarak ses kasedleri ve CD'lere kadar gelmiştir. Ancak, bandlarda ekleme ve çıkarma, yani montaj imkânlarının bulunması, onları % 100 güvenilir bir kaynak olma imkânından mahrum bırakmaktadır. Maamafih, yine de bunlardan vaz geçmek mümkün değildir.

2. Kütüphane Malzemesi

Devrinde kaleme alınan kaynak eserler, kütüphane malzemesi içinde yer alır ve birkaç grupta incelenebilir.

a. Şecereler (Geneoloji)

Batı'da Yunan ve Roma devirlerinden itibâren şecereler tutulduğu gibi Türkler ve Arablarda da *ensab cetvelleri* dediğimiz cetveller mevcuttur. Hükümdar veya ulema âileleri şecereleri olduğu gibi muayyen bir mevkii işgal

edenlerin de sırayla listelerini ihtiva eden cetveller bulunmaktadır.

b. Takvimler ve Yıllıklar

ba. Takvimler, olayların kronolojik olarak günü gününe tutulduğu cetvellerdir. Hristiyanlar, bu işi kilise ve manastırlarda yapmışlardır. İslâm'da da aynı usûlün kullanıldığı malûmdur. Timur ve Selçuklular zamanlarında takvimler tutulduğu gibi, Osmanlılar da bu usûlü devam ettirmişlerdir. Bu takvimlerden kuruluş devrine âit bazıları Nihal Atsız¹ ve Prof. Dr. Osman Turan² taraflarından neşr edilmişlerdir.

bb. Yıllıkların tutulması ise Asurlular devrine kadar uzanmaktadır. Bunlarda da olaylar kronolojik olarak kaydedilmişlerdir. Orta Asya Türk tarihi için Çin, Doğu Avrupa Türk kavimleri için Rus yıllıkları mühimdir. Orta Avrupa'da Leh ve Macarlar taraflarından tutulan yıllıkların mevcudiyeti de bilinmektedir.

c. Vekayinâmeler

Batı dillerinde *kronik* adıyla anılan vekayinâme türü eserlerin ilki Kayseri piskoposu Eusebios tarafından kaleme alınmış olup 323 yılına kadar olan olayları ihtivâ eder. Bu tarihten itibaren örnekleri görülen tarza İslâm tarihçileri arasında da rağbet olunmuştur.

Osmanlılar da bu an'aneyi sürdürmüşlerdir. Vekayin zabtı için XVIII. yüzyılda Dîvân-ı Humâyûna bağlı bir vak'anüvis³ (veya daha doğru tabiri ile vekayînüvis) kalemi kurulmuş ve Naimâ Mustafa Efendi, ilk defa *vak'anüvis* sıfatıyla bu vazifeye tayin edilmiştir. Her ne kadar XVIII. yüzyıldan önce de Sarayca, *şehnâmecî* adıyla Osmanlı Devleti tarihini yazmak için vazifelendirilenler olmuşsa da statü bakımından bu iki vazife arasında fark bulunduğu muhakkaktır.

Vak'anüvisliğin, devletin resmî bir müessesesi olarak ortaya çıktığı düşünüldükte, sadece Naimâ Mustafa Efendi'den itibaren resmen vazifelendirilenlere vak'anüvis/vekayînüvis; yazdıkları eserlere ise *vak'anüvis tarihi* denilebileceği, daha önce veya daha sonra özel olarak kaleme alınan

Osmanlı Tarihine Ait Takvimler, I, 824,835 ve 843 Tarihli Takvimler, İstanbul 1961; "Fatih Sultan Mehmed'e Sunulmuş Tarihî Bir Takvim", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III (1957), 17-23; "Hicri 858 Yılına Ait Takvim", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, Ankara 1975, 223-283. *İstanbul'un Fetbinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Ankara 1954.

Bu kelime zaman zaman "vak'anüvis" şeklinde kullanılıyorsa da doğrusu "vak'anüvis" dir.

kroniklere bu adın verilemeyeceği kendiliğinden ortaya çıkar.

d. Biyografiler ve Otobiyografiler

da. Tarihe mal olmuş şahsiyetlerin hayatlarının hikâyesi (*biyografi*), eski Yunan ve Roma'da da örnekleri görülen *tercüme-i hâl* kitaplarında bulunur. İslâm devletlerinde de bu tarza önem verilmiş ve çeşitli müellifler tarafından biyografik eserler vücuda getirilmiştir. Yâkut-ı Hemevî, İbn Hallikan bunlardan sadece ikisidir. Osmanlılarda da sadrazamlar, şeyhülislâmlar, ulemâ, kapdan paşalar, reisülküttablar, hattatlar gibi çeşitli meslek gruplarında isim yapmış şahsiyetler için ayrı ayrı biyografi kitapları yazılmıştır. Şuarâ tezkirelerinde ise her türlü meslek erbabından olan şâirlere yer verilmiştir. Müstakil tercüme-i hâl kitapları dışında vekayînâmelerde de her yıla âit vekayî sonunda o yıl içinde ölen şahısların biyografilerini ihtivâ eden *vefeyat* kısımları bulunmaktadır.

db. Şahsın hayat hikâyesinin kendisi tarafından kaleme alınmasına *otobiyografi* denilir. Az sayıdaki müstakil otobiyografiler yanında, bazı yazarların eserlerinde ayrı bahisler açarak biyografilerini verdikleri de görülmektedir. Meselâ Taşköprülüzâde *Şakayiku'n-Numâniyye*'si sonunda; Kâtib Çelebi, *Sullemu'l-vusûl* ve *Mizânü'l-hakke* 'nda; Cevdet Paşa, *Tezâkir*'inin 40. tezkiresinde hayat hikâyelerini vermişlerdir. Zaman zaman, bir münâsebetini düşürerek kendilerinden veya meslek hayatlarından bahseden yazarlara da rastlanır. Bu bilgilerin bir araya getirilmesiyle ise o şahsın biyografisi ortaya çıkarılır. Ancak bu kayıtlar, meselâ Lütî Paşa ve Âlî'de görüldüğü gibi hissî ve tarafgirâne de olabilir. Onun içindir ki otobiyografilerin, kullanılırken mutlak surette tenkit süzgecinden geçirilmesi gereklidir.

Yine bunun gibi, devlet kademelerindeki bir şahsa takdim edilen eserdeki, o şahısla ilgili övgü, görüş ve düşünceler de ihtiyatla kullanılmalıdır.

e. Hâtıralar

Devrinin olaylarına ışık tutması bakımından hatıra nev'inden eserlerin kıymeti vardır. Eski çağlarda Julius Caesar'ın hatıraları meşhurdur. Bizans İmparatoru Kantakuzenos, Timur ve Bâbü'r de hatırat bırakanlardır.

XIX. yüzyıldan itibaren hatırat verilen önem artmış, Sultan II. Abdülhamid, Midhat, Said ve Kâmil Paşalar ile İttihad ve Terakki'nin bir numaralı üyesi İbrahim Temo da dahil birçok mühim şahsiyet hatıralarını yazmışlardır. Cumhuriyet devrinde *Nutuk*, Atatürk'ün hatıraları kabul edildiği gibi, onun mesâî arkadaşları İ. İnönü ve C. Bayar da hatıralarını yazmış veya kaydettirmişlerdir. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranteey.org>

Hatıraların da tam bir objektiflik içinde yazılması mümkün olmayıp daima hisler ve şahsî görüşler ön plânda tutularak kaleme alınacaklarından, diğer eserlerle karşılaştırılmadan, yani tenkidi yapılmadan kullanılmaması gerekmektedir.

f. Seyahatnâmeler

Seyahat intibaları diyebileceğimiz bu eserler, çok kere yabancı bir ülkeyi tasvir ettiklerinden, seyyahlar, orada, kendilerince enteresan gördüklerini yazmışlardır. Bazan o milletten birinin göremeyeceği veya yazamayacağı birşeyi bulup çıkarmışlar, bazan da eseri câzip kılmak için mübalağaya kaçmışlardır. Hatta seyahatnâmelerin bir kısmında, diğer eserler veya önceki seyyahlardan alınan pasajlar, seyyahın kendi intibai veya görüşü gibi aktarılmıştır. Bu bakımdan seyahatnâmeler kullanılırken de dikkatli olunmalı, doğru ile yanlış veya mübalağanın ayırt edilmesine çalışılmalıdır.

Seyahatnâme türünün ilk örneklerinden X. yüzyılda İdil havzasına seyahat eden İbn Fadlan ile XIII. yüzyılda Asya'da seyahat eden Marco Polo, XIV. yüzyılda Anadolu'yu dolaşıp çok kıymetli bilgiler veren İbn Battuta sayılabilir. Batılı seyyahlar için Yakın Doğu hayli câzip gelmiş, XVII. yüzyıldan sonra bu bölgeyi ziyaret eden seyyah sayısı da artmıştır. Diğer milletlere mensub olanlar yanında İngiliz seyyahlarının sayısı ise hayli kabarktır.

Seyahatnâmelerden bahsederken XVII. yüzyıl Türk seyyahı Evliya Çelebi'yi de unutmamak lâzımdır. Zaman zaman mübalağaya kaçan ifadesine rağmen bu seyahatnâme, asla vaz geçemeyeceğimiz bir kaynaktır.

g. Süreli Yayınlar

Bunlar gazete ve dergilerden meydana gelir. İlk duvar gazetesi diyebileceğimiz yazı ile haber vermeye Roma'da Julius Caesar zamanında *Acta Diurna* ile başlanmıştır. Matbaanın icadından sonra ise ilk olarak Strasburg'da (1609) Almanca olarak yayınlanan gazeteyi Anvers (1619), Londra (1622), Paris (1631), Roma (1640) ve diğer ülkelerdekiler takib etmiştir.

Osmanlı Devleti hududları içinde Türkçeden önce Fransızca gazeteler yayınlanmıştır. 1828'de Mısır'da çıkan *Vak'a-i Mısıriyye*, Türkçe-Arabadır. Devletin ilk resmî gazetesi *Takvîm-i Vekayî*, 1831'de yayın hayatına girmiştir. Resmî olmayan ilk Türkçe gazete ise bir İngiliz tarafından 1840'da yayınlanmasına başlanan *Cerîde-i Havâdis*'dir. Bunu diğer gazetelerle dergiler takib etmiştir.

Günümüzde vekayinâme vazifesi bu yayınlar tarafından yürütülüyor denilebilir. Ancak, yorumlarda her zaman tarafsız kalındığı söylenemez. Hatta, aynı haberin iki farklı görüşe sahip gazete tarafından değişik tarzlarda verilmesi de seyrek rastlanan birşey değildir. Ayrıca, gazeteler bazan daha önce tarihi ilân edilmiş bir toplantı, bir buluşmayı, tehir edilmiş olduğunu tahkik etmeden veya oraya muhabir göndermeden, yapılmış gibi gösterebilmektedirler. Yahut programda adı yazılı şahıs toplantıya katılamadığı halde o konuşmayı yapmış gibi yazabilmektedirler. Bu bakımlardan, her gazete, her yazar veya muhabirin ciddiyet derecesi ve fikriyatı bilinmeden, aynı haberi veriş, aynı olayı yorumlayış tarzları mukayese edilmeden, tek bir gazetenin kullanılması, ilmin ciddiyetine gölge düşürebilir.

b. Diğer Malzeme

Günümüzde duvar ilânından sinema afişleri ve el ilânlarına kadar her türlü basılı kâğıd kütüphanelerde toplanmakta olup bunların gelecekte siyâsî, sosyal, iktisâdî ve kültür tarihi çalışmalarında kaynak olarak kullanılacağında şüphe yoktur.

C. Müzelik Malzeme

Bunlar, binalar veya açık hava müzelerinde korunan her türlü kalıntı (bakiye)lardır. Tarihî bir hatırayı yaşatmak üzere yapılanlarla böyle bir gaye gütmeksizin yapılanlar olarak iki kısımda incelenebilir.

1. Tarihî Bir Hatırayı Muhafaza veya Nakletmek Üzere Yapılanlar

a. Bir Hatırayı Yaşatan Kitâbe, Âbide, Heykel ve Zafer Tâkları

Bir hatırayı yaşatmak üzere dikilen kitâbeler olabileceği gibi câmi, mekteb, medrese, kervansaray, çeşme, sebil vs. bir yapının bânisi ve yapıldığı tarihi ihtivâ eden manzum yahut mensur kitâbeler de vardır.

Birinciler içinde Mezopotamya ve İran'daki çivi yazılı kitâbeler, Roma ve Bizans kitâbeleri kitâbeleri yanında taşâ hakkedilmiş vakfiye ve adâletnâmeler de bulunur. Kütahya'da Germiyanoglu Yakub Bey vakfiyesi, İstanbul'da Âtuf Efendi Kütübhanesi'nin duvarına hakkedilmiş vakfiyesi ve Bayburt'ta Ulu Câmi'in kapısı yanındaki adâletnâme bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Bu tip kitâbeler, yazılı kaynak addedilerek, hatırayı yaşatanlar grubuna sokulmaktadır.

Heykel ve zafer tâkları ise, bir şahsı veya bir olayı yahut kazanılan bir zaferin gelecek nesillerde canlı olarak yaşamasını temin etmek için yapılmış

olup, üzerinde bir kitâbe bulunduğu takdirde aynı zamanda kitâbeler grubuna girerler. Kitâbesiz olanlarda heykel veya tâkın şekli, üzerindeki kabartma ve resimler de gerek dikiliş sebebi, gerekse san'at yönlerinden çok şey ifade ederler.

b. Lâhid ve Mezar Taşları

Mezar taşları, biyografilerin yazılmasında kütüphane ve arşiv malzemesinin boşluklarını doldurabilecek kaynaklardır. Nitekim, *Sicill-i Osmânî* müellifi Mehmed Süreyya Bey, eserini hazırlarken İstanbul'daki hazîreleri dolaşarak mezar kitâbelerinden topladığı notları, geniş ölçüde kullanmıştır.

Mezar taşı kitâbeleri sadece biyografi yazımında değil, yerleşme yerlerinin tarihlendirilmesinde de büyük iş görür. Mezar taşlarının üzerlerindeki ölüm tarihleri XVII. veya XVIII. yüzyıla kadar inen bir köyün, XIX. yüzyılda kurulduğu elbette iddia edilemez. Şu halde mezar taşları, yerleşme yerlerinin tarihlendirilmesinde kullanılabilir kaynaklardır.

c. Hudud ve Kilometre Taşları

Bunlar da sınır ve yol güzergâhlarının tayininde yardımcı olurlar.

d. Madalyalar

Madalyalar, tarihî bir olayı yaşatmak, bu olayda başarı gösterenleri mükâfatlandırmak gayesiyle hazırlanmış olduğundan, kaynak vazifesi görürler.

2. Bir Hatırayı Muhafaza ve İntikal Düşüncesi Olmayanlar

a. İnsan Vücudu Bakıyeleri

İnsan iskeletleri üzerinde yapılan tetkikler, bir bölgede hangi devirlerde hangi ırklara mensub insanların yaşadığını göstermek bakımından mühimdir ve bu husus, antropologlar kadar tarihçileri de meşgul etmektedir.

b. Örf ve Âdetlere Âit Maddî Kalıntılar

Bu cins kalıntılar içinde her türlü ev eşyaları, giyecekler ve çeşitli maksadlarla kullanılan âletler sayılabilir. Arkeolojik kazılarda bulunan kalıntılar sayesinde, hakkında araştırma yapılan toplumun kültürünün açıklığa kavuşturulması mümkün olur.

c. Dil

Bir dilde nesilden nesile intikal eden deyim ve terimler, şive farklılıkları da kalıntılar içinde yer alır.

d. Paralar

Üstünde, adına para basılan hükümdarın ismi ile darb tarihi ve hatta saltanatının kaçınıcı yılında basıldığı gibi hususlar bulunduğundan paralar, özellikle bir devletin kuruluş devrine âit çok önemli kaynak vazifesi görürler.

Bilindiği gibi sikke darbı, bir hâkimiyet alâmetidir. Bu bakımdan ilk sikkenin hangi hükümdar zamanında basıldığı önem kazanır. Nitekim, yakın zamanlara kadar ilk Osmanlı sikkesinin Orhan Bey zamanında basıldığı zannedilirken Osman Bey'in adına basılmış sikkenin bulunmasıyla tarihî bilgilerde değişiklik olmuştur.

Fakat sikkelerin ışıık tuttuğu konu, bundan ibâret değildir. Kâğıt paraların kullanılmağa başlanmasından önceki devirlerde altın, gümüş ve bakır sikkeler kullanıldığından, bunların saflık derecesi ile ağırlıkları ve hangi madenden kesildikleri de devrinin iktisâdî durumunu aksettirmesi bakımından önemlidir.

e. Arma ve Mühürler

Özellikle ortaçağda derebeylik devrinde kullanılan armalar, hâkimiyet işaretidirler. Bu sebeble de bayrak, para, madenî eşya ve yapılarda bulunduklarından o devir tarihi ile uğraşanlar bakımından ehemmiyeti hâizdir.

Eski çağlardan itibaren kullanılan mühürler de paralar kadar önemlidir. Tarih ihtivâ etmeyen belgelerin, tarihli olanların mühürleriyle karşılaştırılması suretiyle tarihlendirilmeleri de mümkün olabilmektedir.

II. KAYNAKLARIN TENKİDİ

Kaynakların kullanılmadan önce gerçek veya sahte yahut üzerinde oynanmış olup olmadığının araştırılması lâzımdır. Ancak, sıhatinden emin olunan malzeme hakikî kaynak değeri taşır. Kaynak olarak görülen, aslında sahte veya bazı maksadlarla değişikliğe uğratılmış bir malzemenin hakikî zannedilip kullanılması, yazılan eserin inanırlılığına ve dolayısıyla de ilme gölge düşürür.

Kaynakların tenkidi, dış ve iç tenkit olmak üzere iki merhalede yapılır. Aslında bunlar, “birbirinden sadece bir mantık esprisi gayretiyle ayrılırlar. Hakikatte böyle bir ayırım sun”ı”dır; zîrâ, dış tenkidin yapılması da muhtevanın bilinmesiyle yakından ilgilidir. Hatta, Halkın’a göre, bazan iç tenkit, dış tenkitten önce gelir; bunun için de o, tenkidin, bütün cepheleriyle birden ele alınması gerektiğini ifade eder.

A. Dış Tenkit

1. Eserin Tanıtıcı Unsurlarının Tesbiti

a. Eserin Adı, Yazarı ve Te'lif Tarihinin Tesbiti

aa. İlk yapılacak iş, eserin yazarının tesbitidir. Yazarın adı, ya cild içindeki ilk sayfada eserin adı ile birlikte bulunur veya mukaddimede yahut da eserin içinde bir vesileyle geçer. Meselâ, Kanûnî devri vezîriâzamlarından Lûtfî Paşa, *Âsafnâme*'sinde, “bu risâlenin müellifi ez’af-ı ibâdullah Lûtfî Paşa ibn Abdûlmu’in...” diyerek sadece adını vermekle kalmayıp, baba adı yerindeki “Abdûlmu’in” ismiyle de devşirmelikten geldiğini anlatmakta; daha sonra da kaleme alma sebebini belirterek “...bu risâleyi te’lif edip ismini *Âsafnâme* kodum” demektedir. Daha pek çok eserde bu tarz kayıtları bulabiliriz. Fakat bazı eserlerde müellif, adını açıkça yazmaz. Sadece memuriyeti hakkında bilgi verir. Eser, belli tarihteki olayları konu ediyorsa, yazarın adının tesbiti oldukça kolaylaşır. İş, o tarihte bahis konusu memuriyette kimin bulunduğu tesbitine kalır. Tabii burada da bazan olayın ay, hatta gününün bilinmesi mecburiyeti ortaya çıkabilir. Zîrâ, aynı yıl içinde bir memuriyette birkaç defa değişiklik olabilir. Bazı dairelerde ise aynı vazifeyi ifa eden birden fazla şahıs bulunabilir. Dîvân-ı Humâyûn hocaları, hassa tabibleri gibi. O takdirde, ismin tesbiti hayli güçleşir, hatta bazı hallerde imkânsızlaşır. Maamafih, tarih ve memuriyetin bilinmesi halinde, biyografik eserlerden, bunlar ihtiyaca kâfi gelmediği takdirde Osmanlı devri için arşivdeki Dîvân-ı Humâyûn ruus kayıtlarından isim tesbiti yoluna gidilebilir.

Kütüphanelerdeki eserlerin yazarı ve adlarının tesbiti, kütüphane kataloglarının hazırlanması sırasında uzmanlarca incelenerek tesbit edilmiş olduğundan, çok kere bu nevi güçlüklerle karşılaşılmaz. Fakat bazı hallerde, katalog hazırlanması sırasında eser teşhis edilememiş olabileceği gibi, bazan da yanlış isimlendirilmişler bulunabilir. Meselâ, TSMK Kataloğunda Gelibolulu Âlî'nin eseri *Nushatü's-Selâtin*'in, *Teşrifatnâme* olarak kayd edildiğini; yine aynı eserin Millet Kütüphanesi Ali Emîrî kitapları arasındaki bir nüshasının da *Âsafnâme* şeklinde geçtiğini söylemek bu nevi hatalara karşı araştıncının çok dikkatli olması icab ettiğini ortaya koysa gerekir.

ab. Bir eserin adı ve yazarının bilinmesi kadar kaleme alındığı tarihin de bilinmesinde zarûret vardır. Bu hem birinci veya ikinci elden bir kaynak oluşunun tesbiti için mühimdir; hem de birden fazla kaleme alınan eserlerde kaçınıcı te'lif olduğunun tesbiti bakımından ehemmiyet arz eder. Eserin, hepsi de müellif hattı ile bir kaç nüsha... ki müellif tarafından yazılmış bu nüshalara

müellif nüshası denir– ve bu nüshalar arasında da farklılık varsa, ikinci ve daha sonraki te’liflerde ilkinе nazaran ne gibi değışiklikler yapıldığının tesbiti bakımından, önce te’lif tarihlerinin bilinmesi gerekir. Te’lif tarihi de eserin sonunda *ferâğ kaydı* (kolofon) denilen kısımda bulunur.

b. Eserin Müstensihî ve İstinsah Tarihinin Tesbiti

Bir eserin, müellif nüshasından başka, çeşitli tarihlerde *istinsah* (kopya) edilmiş nüshaları bulunur. Bu nüshaların ferâğ kaydında kitabın te’lif değil, istinsah tarihi ile *müstensihîn* (kopya eden) ismi kaydedilmiştir. Böylece, istinsahın, te’lif tarihine yakınlık derecesi anlaşılır. Ancak, en eski kopya, her zaman aslını sadakatle aksettirmez. Ayrıca, bazı eserlerde ferâğ kaydı da ihmal olunmuştur.

c. İsim ve Tarih Bulunmayan Eserlerin Yazılış Tarihinin Tesbiti

ca. Kimin tarafından yazıldığı bilinen, fakat te’lif tarihi olmayan eserlerin yazıldığı tarihin tesbiti, müellif hakkında yeterli bilgi olup olmamasına bağlıdır. Müellifin biyografisi hakkında yeterli bilgi varsa te’lif tarihi de kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Fakat müellifin sadece ismi bilinip yaşadığı devir tesbit edilemiyorsa, şahidi olduğu olaylardan hareketle tarihlendirmek mümkündür. Meselâ, herhangi bir olayın neticelenmesinden hemen sonra te’life başlandığı ve altı ay içinde bitirildiği veya filânca hükümdarın cülûsunu müteâkıb kaleme alındığı yahut yazarın, pek mâlûm bir şahsın himâyesinde olduğu gibi hususlar zikr edilmişse, te’lif tarihi hakkında bazan kesine yakın tahminler yapmak mümkündür.

cb. Bazı hallerde belli bir şahıs için kullanılan “vezîr-i âzam-ı sâbık Mustafa Paşa”, “defterdar-ı esbak Ahmed Paşa”, “kapdân-ı deryâ merhum Hayreddin Paşa” gibi ifadeler de bulunabilir. Bu sıfatlar, tarihlendirmede mühim ip uçları olarak kullanılabilir. Zîrâ, “sâbık”, “esbak” gibi sıfatlar, o şahısların vazifelerinin sona ermiş olduğu; “merhum” ise, artık hayatta bulunmadığını gösterir. Böyle bir durumda eserin en erken (terminus postquem) hangi tarihte te’lif edildiği belirlenmiş olur. Yine aynı tarzda bir tesbitte en geç (terminus antiquem) tarih de bulunabilirse, eserin yazılışını muayyen iki tarih arasındaki devreye indirmek mümkün olur.

cc. Bu nevi kayıtların olmadığı hallerde ise, eserin çok dikkatli bir tetkikten geçirilerek bazı ip uçlarının değerlendirilmesi gerekir. Meselâ, bir sikke ayarlamasından bahs ediliyor olabilir. Bu ayarlama sırasında eğer 100 dirhem gümüşten o tarihe kadar 420 akçe kesilirken artık 450 akçe kesilmeye başlandığı belirtiliyorsa, bu olayın 1565’te gerçekleşmesiyle tarihlendirme

1565 etrafında yapılacak demektir.

cd. Kâğıdın cinsi, hattın karakteri ve tezhibli başlıklar da eserin tarihlendirilmesinde rol oynayan mühim faktörlerdir.

Kâğıdın cinsi, rengi, içindeki çizgi ve filigranların şekli yazının tayininde rol oynayan unsurlardandır.

Yazı ise, zaman içinde tekâmül gösterdiğinden müteâkıb iki asrın yazısını birbirinden ayırmak kabildir. Yazıdaki bazı husûsiyetler ise, muayyen tarihlerden îtibâren görülmeye başlamışlardır.

Bunun gibi, yazma eserlerin ilk sayfalarının başına yapılan tezhiblerdeki unsurlar da yapıldıkları devrin özelliklerini aksettirmektedirler.

İşte bütün bu hususların inceden inceye tetkiki de eserlerin yazıldıkları tarihlerin belirlenmesinde rol oynar.

d. Eserin Yazıldığı Yerin Tesbiti

Eserin yazılış yeri de diğer hususlar kadar mühimdir. Eğer eserde buna dair bilgi yoksa, burada da bazı tahminlerde bulunulabilir. Eserin dil ve şive özellikleri ve hattın karakteri, mütehassıslara çok şeyler söyleyebilir.

Meselâ, Anadolu ve Kırım'da yazılmış eserler dil bakımından ayrı özellikler gösterir.

Yazının karakteri de yazıldığı bölgenin tesbitinde önemli bir rol oynar. Meselâ, nesih gibi en çok kullanılan bir yazı türü bölgeden bölgeye değişik karakterler arz eder. Memlûkî neshi kullanılmış bir eserin Osmanlı dairesinde yazılmış olduğu düşünülemez. Bunun gibi, İran ile Osmanlı ta'liklerinin birbirinden ayrılması da mümkündür.

2. Kaynak Tahlili

a. Eserin Orijinalliğinin Tesbiti

Eserin adı, müellifi, te'lif tarihi gibi hususlar tesbit edildikten sonra kaynak olarak kıymetinin tesbiti lâzımdır. Tamamen orijinal bir eser midir, yoksa başka kaynaklardan faydalanılarak mı kaleme alınmıştır? Birinci elden bir kaynak olduğu takdirde hangi ana kaynakları ne ölçüde faydalanarak kullanmıştır? gibi soruların cevaplandırılması gerekir.

Birinci elden bir kaynaktan yazan, eğer faydalandığı eserlerin ismini veriyor, hangi pasajları kimden aldığını söylüyorsa –bu eserler bulunabildiği takdirde– sıhhatli bir nakil yapıp yapmadığının tesbiti kolaydır. Fakat yazar, kaynaklarının adlarını vermiyorsa, o zaman ihtivâ ettiği olaylar için ana kaynak olan eserler

tesbit edilerek karşılaştırılması yapılır. Tabii bu pek kolay bir iş değildir; sabır ve sebat ister. Fakat sonunda ne kadar kısmının orijinal, ne kadarının ise aktarma olduğu ortaya çıkar. Ayrıca yazarın, kaynaklarını doğru anlayıp anlamadığı veya kısaltmalara gitmek için bazı mühim unsurları atlayıp atlamadığı yahut ifadeyi, yanlış anlaşılmalara sebebiyet verecek bir hale getirip getirmediği gibi hususlar tesbit edilir. Araştırma sonunda, eserin orijinal olup olmadığı veya hakikî mânâda bir kaynak değeri bulunup bulunmadığı sonucuna varılır. Gerçekten orijinal bir eserin, o ana kadar bilinenleri değiştirmesi, yeni bilgi ve yorumlara imkân hazırlaması mümkündür.

b. En İyi Nüshanın Tesbiti

Eserin tek bir nüshası bulunması, bunun da müellife âit olması halinde bu nüsha emniyetle kullanılacaktır. Müellif nüshası bulunmayıp, bütün nüshaların *müstensab* olması halinde bunların en iyisinin belirlenmesi gerekir.

İstinsah tarihinin, te'lif tarihine yakın olması çok kere nüshaya değer kazandırır da her zaman en eski tarihli olan, en doğru nüsha demek değildir. Zîrâ, günümüze ulaşan en eski tarihli nüsha (C), müellif nüshası (A)'ndan kopya edilmiş olmayıp aradaki başka bir nüsha (B) kullanılmış bulunabilir. B nüshasının müstensihî, istinsah sırasında bazı dikkatsizlikler veya bilinçli olarak ilâve ve çıkarmalar yapmışsa, müstensihî çok titiz ve dikkatli dahi olsa bu değişiklikler aynen C nüshasına da geçecek ve B ve C kullanılarak devam eden nüshalar (D, E, F , ...) da aslından uzaklaşmış olacaklardır. Te'lifinden iki veya üç asır sonra aslî nüshayı ele geçirmek bahtiyarlığına erişen müstensihînin nüshası (N) ise aslî nüshayı çok daha sâdikane aksettirebilecek; bütün nüshalar içinde en îtibarlı, en güvenilir nüsha olmak vasfını kazanabilecektir.

Bu tesbit için iki yol vardır.

ba. Eserin muhtelif yerlerinden seçilen kısımların karşılaştırılması. İsimler, tarihler ve tabirlerin, doğruluğundan emin olunan diğer eserlerle mukayese edilerek sonuca varılması.

bb. Eserin bütün nüshaları görüldükten ve sondajlar yapıldıktan sonra birbirine benzeyen nüshaların en iyilerinin seçilerek mukayese edilecek nüsha sayılarının birkaç taneye indirilip bunların karşılaştırılarak farklarının tesbiti ile aslına en yakın bir metin tesis edilip, farklılıkların notlarda gösterilmesi yoluna gidilmesi, ki buna *tenkitli metin* (édition critique) denir ve başlı başına bir iştir. Böyle bir çalışmada eserin kaynak ve tesirlerinin araştırılarak değeri de ortaya konacaktır.

3. Belgelerin Tenkidi (Diplomatik Tenkit)

Tarihçinin faydalandığı malzeme kitablardan ibâret olmayıp, arşiv belgeleri de ana kaynaklar sınıfına girdiğinden kullanılmadan önce bunların da değerlendirilmesinin yapılması icab eder.

a. Belgenin Hakikî Oluşunun Tesbiti

Padişah tuğrası taşıyan bir ferman veya bir beratın dahi sıhhatli olup olmadığı tahkike muhtacdır. Tarihçilerin çok iyi bildikleri gibi, zaman zaman görevini kötüye kullanan bazı kimseler çıkmış ve bu tip belgelerin sahtelerini düzenlemişlerdir. Bunlar fark edildiğinde en ağır şekilde cezalandırılmışlardır. Ancak, resmî devlet arşivlerine intikal etmeyen bazı belgeler içinde sahtelerinin bulunması da pek âlâ mümkündür. Nitekim, bunların büyük maddî değerlere sahip olduklarını bilen ve kolay kazanç temin etmek isteyen kimseler bulunması dolayısıyla her memlekette bu tip sahtekârlık olaylarına rastlanabilmektedir. Bu sadece belge değil, resim, heykel, maddî kültür kalıntıları üzerinde de denenmektedir. Onun içindir ki ilk iş, doğruyu sahteden ayırt edebilmek olmalıdır.

b. Belgenin Tarihi ve Muâmelesinin Tekemmülü

Doğruluğu şüphe götürmeyen belgeler içinde de tarihsiz, imzasız olanlar pek çoktur. Belgenin doğru olarak kullanılabilmesi için yazıldığı tarih, kimin tarafından kime gönderildiği, hangi bürodan çıktığı, bürokratik muâmelelerin tamamlanarak tatbike konulup konulmadığı gibi hususların tesbiti lâzımdır.

ba. Belgenin Tarihlendirilmesi

Bir belgenin tarihlendirilmesinde de kâğıdın cinsi ve eb'adı ile yazının cinsi ve asra göre değişen özellikleri mühim ip uçlarıdır. Osmanlı arşiv belgelerinde bunları açıkca tesbit etmek mümkün olmaktadır. Aynı cins belgeler için kullanılan kâğıdların eb'adları devirden devire değiştiği gibi divânî, siyakat gibi yazıların da her asra âit özellikleri vardır. Bir mütehasıs, bunları hemen fark eder. Fakat bu tarz yapılan bir tarihlemeye en erken ve en geç tarihler arasındaki zaman dilimi daha uzuncadır.

Bu zaman dilimini kısaltmak ve daha kesin bir tarih verebilmek için belgenin yazılmasına sebep olan olaya bakılır. Eserler ve mümkünse diğer belgelerle yapılan karşılaştırma ile tesbit yapılmağa çalışılır. Meselâ, aynı konu ile ilgili bir dosyadaki belgeler içinde sadece birkaç tanesi tarihsizse, diğerleri arasındaki mantukî yerine yerleştirilmek suretiyle tarihlendirilebilir.

Belgelerde bulunan mühürler de tarihlendirmede yardımcı olurlar. Tarihli belgelerde bulunan mühürlerden yapılan koleksiyonlar veya mühürlere kazılmış olan tarihler bu konuda baş vurulacak hususlardır.

Arşivlerde belgelerin, çeşitli bürolara gönderilmiş suretleri olduğunu da unutmamak gerekir. Diğer tasniflerdeki defterler de bu bakımdan yardımcı olurlar.

bb. Muâmelesi Tekemmül Etmemiş Belgeler

Belgelerin çeşitli bürokratik muâmelelerinin tamamlanıp tamamlanmadığı, yani, böyle bir fikir veya isteğin tatbik sahasına konup konmadığı da çok mühimdir ve bu da yine belge üzerinden takib edilebilir. İradesi veya buyuruldusu bulunmayan bir telhis, muâmeleye konmamış bir arzuhalin, böyle bir meselenin dile getirilmiş olduğundan ötede mânâsı yoktur. Onun için her bulunan belgenin böyle bir tenkit süzgecinden geçirilmeden kullanılması yanlıştır.

bc. Belgenin Âit Olduğu Büronun Tesbiti

Belgelerin hangi bürodan çıktıkları da mühimdir. Bu da açıkca yazılmamış olsa dahi, konulan bir takım işaretlerden anlaşılabilmektedir. Osmanlı belgelerinde *başmuhasebe*, *ruus*, *dîvân* gibi çeşitli kalemlerin ayrı ayrı işaretleri olduğu gibi, kâtiblerin imzalarının tanınması da bu konuda yardımcı olmaktadır.

Aslında belge tenkidi başlı başına bir konu olup, daha önce de bahsedildiği gibi, yazı bakımından paleografya, belgenin özellikleri bakımından diplomatiğin ihtisas alanına girer.

B. İç Tenkit

Kaynak tenkidinde ikinci merhale iç tenkittir ki bu da iki safhada yapılır.

1. Müellifin Tenkidi

Bir eserin içindeki bilgilerin sıhhat derecesi hakkında bir karara varabilmek için yazarının şahsiyeti, fikirleri, inançları gibi konular üzerinde durmak icab eder. Eserin tarafsız bir kaleminden çıkıp çıkmadığı bu hususlarla yakından ilgilidir.

Dinî inanç veya siyâsî görüşleri taassub derecesine varan bir müellifin de sadece muayyen bir istikamette düşünmesi dolayısıyla olaylara tarafsız gözle bakmasının pek müşkil olduğu âşikârdır.

Müellifin tarafsız kalamamasını hazırlayan sebeplerden biri de, hâmisi veya eseri takdim ettiği şahsın, anlatılan olaylarla sıkı bağlantısı olmasından kaynaklanır. Böyle bir durumda gerçek görüşü farklı olsa dahi yazar, bunu aksettirme imkânı bulamaz. Böylece de gördüklerini değil, ancak görmesi istenileni yazma durumunda kaldığından eseri, sağlam bir kaynak olma hüviyetini kaybeder.

Bütün bu sayılanlar dışında, müellifin doğru bilgi verebilmesi için belirli bir tahsil ve kültür düzeyine de sahip olması gerekir. Aksi halde olayların ruhuna nüfûz etmesi, gerektiğinde yorum yapabilmesi mümkün olmaz.

Şu halde eserin güvenilirlik derecesinin tayini için önce müellifin hayatı ve şahsiyeti hakkında bilgi sahibi olunması şarttır.

2. Olayların Tenkidi

İç tenkitte ikinci olarak eserin kritiği yapılır. Diğer eserlerle mukayese edilerek verilen bilgilerin doğrulukları tesbit olunmağa çalışılır.

Ayrıca eserin, tamamen müşâhadelere dayanıp dayanmadığı da üzerinde durulması gereken bir hususdur. Bazı yazarlar, şahidi olmadıkları olayları veya hiç gitmedikleri memleketleri bizzat görmüş gibi anlatırlar. Aslında yazdıkları tamamen, kendilerinden önce kaleme alınmış eserlere dayanmaktadır. Bu yalan ve mübalağada bazan o kadar ileri giderler ki, aynı veya birbirine çok yakın tarihlerde, fakat birinden diğerine kısa zamanda ulaşılması imkânsız iki mekândaki olayların şahidi olduklarını dahi yazmakta tereddüd etmezler. Böylece de kendilerini kolaylıkla ele vermiş olurlar.

3. Eserin Kıymeti Hakkında Hüküm Verilmesi

Kaynak değeri araştırılan eserdeki olaylar, anlatış şekli farklı olmakla birlikte, o devrin tanınan diğer kaynaklarına uyuyorsa, eserde verilen bilgilerin güvenilirliğinden şüphe edilemez. Fakat, diğer eserlerde bulunmayan bazı olaylara yer verilmiş, yahut da bunun tam aksi yapılarak, tamamen ihmal edilmişse, bunun sebeplerinin araştırılmasına ihtiyaç duyulur. Bunların, bir şahsı medh veya zemmetmek, yahut olayların seyrini farklı göstermek için özel bir maksadla yapılıp yapılmadığı araştırılır. Ancak, bu nevi fazlalık veya eksikliklerin muhakkak bir art niyetten kaynaklanması da gerekmez. Bazan diğer kaynaklardaki eksiklik, o bilgiye ulaşamamak veya ehemmiyetsiz görmekten ileri gelebilir. Fakat eğer diğer kaynaklar, müelliflerinin öğrenip eserlerine derc etmemeleri imkânsız olan bazı büyük olayları atlamış görünüyorsa ve bunlar sadece kritiği yapılan eserde mevcutsa, doğruluğundan şüphe etmek pek de yersiz olmaz.

İki kaynak arasındaki farklılığa rağmen, her ikisinin de mantıklı ve ihmal edilemez olması da mümkündür. Bu takdirde her iki fikir veya görüşe de yer verilerek münakaşasının yapılması en doğru yoldur.

Üçüncü Bölüm

ESERİN HAZIRLIK SAFHASI

I. KONUNUN TESBİTİ, SINIRLARININ ÇİZİLMESİ

A. Konunun Tesbiti

Bir eserin hazırlanması için zarûrî ilk şart, konunun doğru olarak tesbitidir. Hazırlanacak eserin ilmî veya popüler olmasına göre aranacak özellikler değişir. İlmî bir eserin, orijinal olması, başka bir ifadeyle, ilme bir katkıda bulunması lâzımdır. Bunun için de konu seçimi üzerinde hassasiyetle durmak icab eder. Bu seçimde elbette yazarın o alana ilgi duyması başta gelir. Zîrâ, neticeye varmak için, şevkle yapılan bir araştırma, ısmarlama bir araştırmadan çok daha iyi sonuçlar verir. Maamafih, ilgi duyulan konunun daha önce incelenip incelenmediğinin de tesbiti lâzımdır. Bir konunun, sadece bir defa ve bir kişi tarafından kaleme alınması şartı yoktur. Ancak, bu takdirde konunun ya tamamının veya bir parçasının derinlemesine araştırması yapılır; yahut da yeni bir görüşle ele alınıp değerlendirilir. Başka bir ifadeyle, konuya farklı bir açıdan yaklaşılır. Tabîi bunun için önce bir bibliyografya taraması yapmak lâzımdır. Bütün yönleriyle ele alınıp incelenmiş ve son söz söylenmiş bir konu ile karşı karşıya bulunulması halinde, çalışmaları daha fazla ilerletmeden kesmek en doğru yoldur.

Eğer araştırmanın gayesi ilme katkıda bulunmak olmayıp, bilinenleri toplayan popüler bir eser vücûda getirmek ise, tabîi böyle bir endişeye gerek yoktur, konu ile ilgili bütün yazıların tesbitine devam edilir.

B. Konunun Sınırlandırılması

Konunun tesbiti ile iş bitmez. Sınırlarının da tam olarak çizilmesi gereklidir. Bazı konularda bu sınırlar bellidir. Meselâ biyografiler genellikle

muayyen bir plân içinde incelenir. Fakat birçok konularda, çerçevenin araştırmacı tarafından tesbiti zarûreti vardır. Bu sınırlama belli bir zaman parçası içine oturtulma şeklinde olabileceği gibi, siyâsî, idârî, askerî, iktisâdî, sosyal vs. bakımlardan da olabilir. Meselâ, iki devlet arasındaki münâsebetlerin incelendiği bir araştırmada sınırlar, XVI. yüzyıl, XVII. yüzyıl yahut Kanûni Süleyman devrine hasr edilebileceği gibi 1566-1640 veya 1791-1839 gibi tarihlerle de çerçevelendirilebilir. “Osmanlı-Fransız siyâsî münâsebetleri” veya “Osmanlı-Venedik ticarî münâsebetleri” şeklinde sınırlandırmalar yapılabileceği gibi, bunlar, “Osmanlı-İngiliz iktisâdî münâsebetleri 1580-1838” veya “Osmanlı-Fransız siyâsî münâsebetleri 1798-1802” gibi belli bir zaman içine de oturtulabilir.

Araştırma konusu bir müessese ise, bütünüyle ele alınıp kuruluşundan ortadan kalkışına kadar, tarih içindeki seyrinin incelenmesi en iyi yoldur. Fakat bunun yapılması her zaman kolay olmayabilir veya çok uzun sürecek bir mesâîyi gerektirebilir. Bu gibi durumlarda çerçevenin çizilmesi daha büyük önem taşır. Müesseselerin, tarihî seyri içinde genellikle bir veya birden fazla dönüm noktası vardır. İşte, çerçeve tesbit edilirken, başlangıç ve bitişin bu dönüm noktalarına getirilmelerine bilhassa dikkat edilmelidir. Meselâ, Osmanlı merkez teşkilâtı üzerinde yapılacak bir araştırmanın bitışı XVIII. yüzyıl sonu olmamalıdır. Zîrâ, XVII. yüzyılda başlayan, selâhiyetlerin Dîvân-ı Humâyûndan Paşa Kapisına intikali XVIII. yüzyılın ilk yarısında tamamlanmıştır. Şu halde bu konuda XVIII. yüzyıl sonu bir dönüm noktası değildir. Bâbîâlî de iki safhada incelenebilir. Yetkinin Paşa Kapisına intikalinden nezâretlerin kuruluşuna kadar ve nezâretlerin kuruluşundan sonra. Maliye teşkilâtı veya vergi sistemi ise Tanzimat öncesi ve sonrası olarak ayrılabilir.

Ancak, başlangıçta çerçevenin kesin olarak çizilmesi her zaman mümkün olmayabilir. Üzerinde daha önce çalışılmamış konularda sınırların çizilmesi toplanacak malzemeye bağlı olabilir. Bu takdirde ileride değiştirebilmek kaydı ile esnek bir çerçeve çizilir; malzemenin toplanması ilerledikçe sınırları da yavaş yavaş belirtmeye başlar; tasnif bittikten sonra ise kesin hatlar ortaya çıkar.

Hiç şüphe yok ki araştırmanın çerçevesi kitabta daha geniş, makalede daha dardır.

II. BİBLİYOGRAFYANIN TESBİTİ ve TOPLANMASI

A. Tesbit

1. Bibliyografik Eserlerin Taranması

Konu tesbit edilip, imkân varsa, sınırları çizildikten sonra yapılacak ilk iş bibliyografya tesbitidir. Bunun için bibliyografik mâhiyetteki eserlerden işe başlanır. Kitaplar için *Türkiye Bibliyografyası*, makaleler için *Türkiye Makaleler Bibliyografyası* ilk akla gelecek müracaat kitablardır. Üniversite yayınları için *İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası* ve *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Yayınları Bibliyografyası* gibi yayınlara baş vurulabilir. Hukuk, iktisat, ormancılık, kütüphanecilik, sosyoloji, işletmecilik vs. konulardaki eserleri ihtivâ eden çeşitli bibliyografik eserler de mevcuttur. Bu cümleden olarak tarihçiler için de Enver Koray'ın *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası* adlı eseri zikr edilebilir. Şahıslar için düzenlenmiş bibliyografyalarla belli bir derginin ihtivâ ettiği makaleleri veren bibliyografyalar da araştırma konusuyla ilgili makalelerin tesbitinde büyük kolaylık sağlar. Meselâ, Atatürk ve İnkılâblar konusunda yapılacak bir çalışma için Muzaffer Gökman'ın *Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası* ve eki zikr edilebilir. Türk Tarih Kurumu *Belleten*'inde 1987'ye kadar yayınlanmış makaleler için *Belleten Dizini* kullanılır.

Ayrıca, 1906'dan itibaren yayınlanmış İslâm ve Türk tarih, dil, edebiyat ve etnografyası ile ilgili makalelerin toplandığı *Index Islamicus* ile 1975'den itibaren neşrine başlanan *Turkologischer Anzeiger*'in de mutlaka görülmesi gerekir.

2. Kütüphane Fişleri ve Katalogların Taranması

Bibliyografik eserlerdeki malzemenin taranmasından sonra, çeşitli sebeplerle bunlara girmemiş Türkçe eserlerle yabancı dillerdeki eserlerin tesbiti için kütüphane fişlerine müracaat edilir.

Kütüphane fişleri, a) yazar soyadına, b) konu adına göre olmak üzere iki grup halinde alfabetik tarzda tertib edilmişlerdir. Ayrıca, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphane'de katalog sistemi; Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi ile Marmara Üniversitesi İktisâdî İlimler Fakültesi Kütüphanesi ve bütün İl Halk Kütüphanelerinde yerleştirme sistemi olarak *Dewey Onlu Sistemi* adıyla tanınan sistematik bir tasnif bulunmaktadır. Bu sistemde her ilim dalına bir numara verilmiş ve sonuna iki sıfır eklenmiştir. Bu

iki hanedeki rakamlar o ilim dalının branşlarını göstermektedir. Hiçbir ilim dalına girmeyen genel konular için ise (0) kullanılmıştır.

Dewey sisteminde ilimlere göre sıralama şöyledir:

000-099 Genel konular

100-199 Felsefe-estetik

200-299 Dinler

300-399 Sosyal İlimler

400-499 Dilbilim

500-599 Nazarî İlimler

600-699 Tatbikî İlimler

700-799 Güzel San'atlar

800-899 Edebiyat

900-999 Tarih

Tarih de şöyle bir ayırıma tâbi tutulmuştur:

900-909 Umûmî eserler

910-919 Coğrafya

920-929 Biyografi

930-939 Eskiçağ Dünya Tarihi

940-949 Avrupa

950-959 Asya

960-969 Afrika

970-979 Kuzey Amerika

980-989 Güney Amerika

990-999 Okyanusya

Yakın Doğu ve Türk âlemine ayrılan rakam 956'dır ve bu numarada ana başlıklar şöyle tesbit edilmiştir¹:

956.01 İslâmdan Önce Türk Tarihi

02 İslâmdan Sonra Türk Tarihi

03 Avrupa'da Türk Kavimleri ve Devletleri

04 Mısır'da Türkler

05 Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Kolları

06 Anadolu Selçukluları, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Haçlı Seferleri

07 Osmanlı İmparatorluğu

08 Türkiye Cumhuriyeti

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde kullanılan sistem ise Dewey'in geliştirilmiş şekli olup "*Evrensel Sistem*" veya "*Brüksel Sistem*" adıyla anılmaktadır.

Türkiye'de en ufak broşüre kadar basılı herşey *derlemeye* girmektedir. Bunların toplandığı da üçü Ankara (Millî Kütüphane, TBMM Kütüphanesi ve İl Halk Kütüphanesi), ikisi İstanbul (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi), biri İzmir'de (Millî Kütüphane) olmak üzere altı kütüphane vardır.

Kütüphanelerimizdeki yazma eserler için her birindeki fişlere müracaat edilebilir. Bazıları için ise kataloglar bulunmaktadır. Yayınlandığı tarihlerde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı İstanbul kütüphanelerindeki tarih yazmalarını ihtiva eden *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları* ilk baş vurulacak eserdir. Son yıllarda *Türkiye Yazmaları Toplu Katalogu* adıyla Kültür Bakanlığına bağlı bütün kütüphanelerdeki yazmaları ihtiva edecek bir katalogun yayınlanmasına başlanmış olup hâlen devam etmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ile bazı şehirlerdeki yazma eserlerin de katalogları neşr edilmiştir. Ayrıca Sultan Abdülhamid devrinde hazırlanan eski yazı kütüphane kataloglarından da faydalanılmaktadır.

Araştırmanın, Avrupa kütüphanelerindeki yazma eserlerin görülmesini gerektirdiği hallerde ise F. Babinger'in *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* adıyla Türkçeye çevrilen eseri ilk müracaat edilecek kitab olacaktır². Çeşitli Avrupa ve Amerika kütüphanelerindeki yazma eser kataloglarının tesbiti için ise Pearson'un *Oriental Manuscripts in Europe and North America: A Survey* adlı eseri mükemmel bir rehber vazifesi görecektir.

Günümüzün ileri teknikleri artık bazı konularda bizi kütüphanelere gitmeden tesbitler yapma imkânına da kavuşturmuştur. İnternet sayesinde sadece Türkiye'de değil, Amerika'ya kadar internet bağlantısı olan bütün kütüphanelerde arama yapma imkânını elde etmiş durumdayız. İstanbul Üniversitesi de dahil olmak üzere gerek Türkiye, gerekse Avrupa ve

² Eserde, Avrupa kütüphanelerindekilerle birlikte, Abdülhamid devrinde hazırlanan fihristlerden faydalanılarak Türkiye kütüphanelerindeki nüshalara da yer verilmiştir.

Amerika'daki birçok üniversitenin, TBMM, Türk Tarih Kurumu (TTK), Millî Kütüphane, İslâm Tarih San'at ve Kültür Merkezi (IRCICA), Türkiye Diyanet Vakfı (İSAM), British Library (Londra), Library of Congress (Washington) vb. pek çok kütüphaneye internetten erişilebilmektedir. Metnini göremesek de *Encyclopedia of Islam*²²da aradığımız maddenin bulunup bulunmadığını, varsa hangi cild ve sayfada olduğunu “Brill”in sitesine girerek tesbit edebiliyoruz. 1980’den sonra Türkiye üniversitelerinde yapılan doktora ve yüksek lisans tezlerini de internette YÖK sitesine girerek bulabiliyoruz. Hatta bu kadarla da kalmıyor, ihtiyacımız olan tezlerin fotokopilerini de temin edebiliyoruz. Ancak eski kütüphanelerde mevcut bütün eserlere web sitelerinden ulaşmak mümkün olamıyor. Meselâ, Türkiye’nin ilk ve en eski üniversitesi olmasına rağmen İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinin bilgisayar ortamına geç alınışı dolayısıyla sadece 1990 sonrası kitapları görmek mümkün olabiliyor. 1990 öncesi için şimdilik yine kütüphaneye gidip fiş taraması yapmak gerekiyor. Ama Boğaziçi ve ODTÜ Kütüphanelerinde durum farklı. Onlarda eski tarihli kitaplar da görülebiliyor. İnternet sitelerinde yerli ve yabancı dergilere de ulaşılabilir. Meselâ TTK kütüphanesindeki dergilerin isimlerini ve son yıllardaki sayılarında bulunan makaleleri bulmak mümkün. Tarih Vakfı sitesinde ise kendi yayınlarının tam listesiyle birlikte *Toplumsal Tarih* ve *İstanbul Dergisi* ile *New Perspectives on Turkey*’deki makaleler de görülebiliyor. Faydalanabileceğimiz internet web sitelerinde, başka web siteleriyle de bağlantılar (linkler) mevcut. Böylece bir siteye girdikten sonra diğerlerine de kolaylıkla geçilebiliyor. Meselâ, Türk Tarih Kurumu web sitesinde devlet ve vakıf olmak üzere birçok üniversite kütüphaneleriyle Amerika, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Kanada, Bulgaristan gibi ülkelerdeki başlıca kütüphanelere ulaşım tarama yapılabilir.

Bazı tesbitleri ise CD (compact disc)’ler sayesinde internete girmeden de yapmamız mümkün. Meselâ, Kültür Bakanlığı, eski harfli Türkçe basma eserler (*Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası*) –ki Arab alfabesinden başka Ermeni ve Grek alfabeleriyle yazılmış Türkçe kitaplara da yer verilmiştir– ile Cumhuriyet döneminde yayınlanmış makalelerin bibliyografyası (*Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999*)’nu CD haline getirmiştir. Dolayısıyla aranılan konulardaki yayınlar bu CD’lerin bilgisayara takılmasıyla kolaylıkla tesbit edilebilecektir. CD’yi bilgisayara yerleştirdikten sonra “Program sitede kuruluyor” yazısı bulunan bir pencere açılmakta ve başla komutuyla bilgiler yüklenmekte, “tamam” düğmesine tıklayarak arama yapılacak pencereye geçilmektedir. Bunun tepesinde bazı komutlar yer almaktadır. “Kayıt arama”, “sütun ayarları”, “kullanım kılavuzu” vb. Kayıt aramaya girildiğinde yeni bir

pencere açılmaktadır. Burada eserin, yazarının adı, basım yeri, basım yılı (hicrî, rûmî, milâdî) ve matbaasına âit bilgilerin girileceği yerler vardır. Sadece eser veya yazar adı ile istenilen kitabın ve bu kitabla ilgili yazıların nerelerde bulunabileceği görülebilmektedir. Makaleler CD'sinde ise makale, dergi ve yazar adları ile cild, sayı, baskı yeri ve tarihi sütunları bulunmaktadır. Bunların bilinen bir kısmı doldurulabileceği gibi sadece tek bir kelime yazılarak da arama yapılabilir.

B. Eser ve Makalelerin Fişlenmesi

1. Eserlerin Fişlenmesi

Bibliyografya tesbitine başlamadan önce faydalanılacak kitab ve makalelerin yazılacağı fişlerin hazırlanması gerekir. Bunlar 7,5x12,5 cm. eb'adında karton veya kolay yıpranmayacak kalın kâğıttan kestirilmelidir. Bibliyografik notlar deftere veya gelişi güzel kâğıtlara yazılmamalıdır. Fişler yazıldıkça, mümkünse kabaca tasnif edilmeli ve zarf veya kutu içine konarak saklanmalıdır.

Bibliyografya fişleri, kitab veya makale oluşuna göre biraz farklı düzenlenir. Her iki halde de fişin sol üst köşesine yazarın soyadı, rahat görülmesini temin maksadıyla, büyük harflerle yazılır, bir virgülle ayrıldıktan sonra ilk adı ilâve edilir. Şayet yazar sayısı birden fazla ise, ilk isim bu sisteme göre yazılır, (-) konduktan sonra ikinci isme geçilir; fakat bu defa önce ad, sonra soyadı yazılır. Üç veya daha fazla isim olması halinde de ikinci isimdeki usûl tatbik edilir. Bunun sebebine gelince: Tek isimli fişlerde, fişlerin soyadına göre alfabetiğe konması dolayısıyla soyadı başa alınmaktadır. Çok isimlilerde ise alfabetik düzenleme birinci isme göre yapılmakta olduğundan ikinci, üçüncü isimlerde buna gerek kalmamaktadır.

Yazar isminden sonra sıra kitab ismine gelir. Kitabın adı, fişin orta yerine ve biraz içeriden olmak üzere, uzunluğuna göre bir veya birkaç satır üzerine yazılır. Burada îtinâ gösterilmesi gereken bir husus vardır. Kitabın ismi, üstünde nasıl yazılmışsa aynen alınacaktır. Aksanlı yazılması gereken bir kelimenin aksansız, “d” ile yazılması gereken bir kelimenin “t” veya birleşik bir kelimenin ayrı yazılması, yahut da bunların tamamen aksi olması gibi. Bunların sorumluluğu yazara âittir, değiştirelemez.

Kitab adlarında “ve”, “veya”, yabancı dillerdeki “article”lar haric bütün kelimelerin ilk harfinin büyük olması tercih edilir. Anglo-Amerikan sisteminde bu usûl tatbik edilmektedir. Yakın zamana kadar Fransızca yayınlarda özel

isimler dışındaki kelimeler küçük yazılırken bilgisayara bağlanma başlayınca Anglo-Amerikan sistemi uluslar arası bir sistem haline gelmiştir.

Kitabların hepsi te'lif eser değildir. Başka bir dilden tercüme olabileceği gibi, eski eserlerin yeni Türk alfabesiyle neşri veya sadeleştirilmesi, yahut da bir eserin, yazarın oğlu, torunu veya ikinci bir şahıs tarafından notlar ilâvesiyle neşri mümkündür. Bu gibi hallerde eserin adından sonra “çev./terc.”, “yayına hazırlayan:” “sadeleştiren:”, “notlar ilâvesiyle yayınlayan:” gibi bir açıklamadan sonra, bunu yapanın adı konur.

Cild sayısının birden fazla olması halinde bütün cildleri kullanılacaksa meselâ I-III yahut I-V şeklinde yazılır. Kullanılacak cild sadece bir tane ise o cild işaretlenir (II gibi).

Bir araştırmacı sadece kütüphanelerdeki kitablardan faydalanmaz. Konu ile ilgili yayınların temin edilebilecek olanlarını özel kütüphanemizde bulundurmamız bazı bakımlardan avantaj sağlar. Bunun için de kitabın hangi yayınevinin neşriyatı olduğu veya hangi matbaada basıldığının bilinmesinde fayda vardır. Şu halde fişe “Kültür Bakanlığı”, “Türk Tarih Kurumu”, “Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü”, “İ.Ü. Edebiyat Fakültesi” gibi yayının nereye âit olduğu ile varsa yayın numarasının eklenmesi, kitabın en kolay nereden bulunabileceğinin bilinmesi bakımından faydalıdır.

Ayrıca bazı eserlerin sadeleştirme veya yeni Türk alfabesiyle neşri aynı yıl içinde ayrı şahıslar tarafından, farklı yayınevlerince gerçekleştirilebileceği gibi, bir yazarın eserinin çok rağbet görüp sür'atle tükenmesi halinde –ilmî eserlerde hayli zayıf bir ihtimal olmakla birlikte– aynı yıl içinde başka bir yayınevi tarafından neşr edilmesi de mümkündür. Birinci şıkta sadece sayfa düzeninde değil, okuyuş ve mânâ verişte de farklılıklar olabilecek; ikincide, yeniden dizilmesi halinde sayfa tertibi değişecek veya yazar tarafından metne ilâveler yapılabilecektir. Onun için yayınevinin yazılması gerekmektedir.

Bir eserin birden fazla baskısı olduğu takdirde, faydalanılanın kaçınıcı baskı olduğunu da belirtmek lâzımdır. Bu “2. baskı”, “5. baskı” şeklinde belirtilebileceği gibi ismin üstüne rakam konarak da gösterilebilir.

Eserin basım yeri ve yılı ise –köşeye çok yakın olmamak üzere– fişin sağ alt tarafına ve araya “,” yahut “ ” gibi bir işaret konmadan yazılır.

Fişler, kitapların özelliklerine göre şöyle tertib edileceklerdir:

Tek cildlik eser fişleri

GÖKBİLGİN, M. Tayyib

Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve
Evlâd-ı Fâtihân

İ. Ü. Edebiyat Fakültesi yay. nr. 748

İstanbul 1957

AKYILDIZ Ali,

Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası
Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri

Eren Yayınları

İstanbul 1996

İki cildlik eser fişleri

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı

Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu
Ocakları, I-II

TTK. yay. viii. seri, no. 121 ve 122

Ankara 1943-44

ERKİN, Feridun Cemal

Dışişlerinde 34 Yıl
I. Anılar ve Yorumlar;
II. / 1-2 Vaşington Büyükelçiliği

TTK. yay. XVI Dizi – Sa. 40¹, 40^a, 40

İstanbul 1969

Çok cildli kitab fişı

KORAY, Enver

Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası

I2 (1729-1955); II (1955-1968); III (1968-1977); IV (1978-1984)

Millî Eğitim Bakanlığı yay. Devlet kitapları, nr. I, II (?); 356 (III);
627 (IV)

İstanbul 1959-1987

veya [İstanbul 1959, 1971, 1985, 1987]

Tercüme eser fişı

MOLTKE, Helmuth von

Türkiye Mektupları

çev. Hayrullah Örs

Remzi Kitabevi

İstanbul 1969

İki cildlik tercüme eser fişi

BRAUDEL, Fernand

Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, I-II

çev. Mehmet Ali Kılıçbay

Eren Yayınları

İstanbul 1989-1990

İki yazarlı ve tercüme eser fişi

SHAW, Stanford J. - Ezel Kural Shaw

Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye

Türkçesi: Mehmet Harmancı

e yayınları

İstanbul 1983

Yeni Türk alfabesine çevrilerek yayınlanmış eser fişi

AHMED CEVDET PAŞA

Ma'rûzât

Yayına Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu

Çağrı Yayınları, 19

İstanbul 1980

Bazı eserlerde dış kapakta basım yeri ve yılı bulunmamaktadır. Özellikle yabancı dillerdeki eserlerde buna sıkça rastlanmaktadır. Bazan sadece yayınevi adı, bazan da yayıneviyle birlikte veya yayınevi adı olmaksızın iki, üç, hatta dört şehir adı görülmektedir.

Kapakta yayınevi ile tek şehir ismi varsa bunlar alınacak ve iç kapağın arkasındaki meselâ “Bernard Lewis 1982” ibaresindeki tarih de basım yılı yerine konulacaktır.

Kapakta iki şehir ismi varsa ikisi birden, ikiden fazla ise birinci ve sonuncu alınacak ve yine iç kapağın arkasında yayın tarihi aranacaktır. “First published 1984” kaydı var, başka tarih yoksa bu, kitabın ilk baskısı demektir ve yayın yılı yerine 1984 konacaktır. Eğer birkaç yayın tarihi veriliyorsa, aranan tarih en sonuncudur. “Third edition revised, published 1967. Thirteenth impression 1972” gibi bir kayıd, 1972'deki baskının, 1967'deki gözden geçirilmiş üçüncü baskıya dayanan onüçüncü baskı olduğunu göstermektedir. Basım tarihi yerine tabii 1972 yazılacaktır. Çok nadir de olsa iç kapaktaki basım tarihi ile arka kapağa konmuş olanın birbirini tutmadığı da vâkidir. Buna da sebep, kitabın basımının ya yılsonunda tamamlanması ve kapak takılıp satışa sunulmasının ertesi yıla kalması, veya kitabın baskısı bittiği halde her hangi bir

sebeble cildlenip yayın âlemine arzının geciktirilmesi olabilir. Burada satışa sunulması mühim olduğundan basım tarihi olarak ikincisi alınacaktır.

Yabancı dilde yazılmış eser fişi

LEWIS, Bernard

The Muslim Discovery of Europe
Weidenfeld and Nicolson

London 1982

Eski yazı basılı eserlerde, basım tarihini her zaman kapakta bulmak mümkün olmayabilir. Bu takdirde basım tarihinin konmamış olduğu düşünülmemeli ve cildin sonuna bakılmalıdır. Birkaç cildlik eserlerde, eğer cildler aynı tarihte basılmışlarsa, ilk cildlerde de tarih bulunmayabilir. Meselâ, Râşid Tarihi'nin ilk dört cildinde basım tarihi olmayıp beşinci cildin sonunda baskının tamamlanışı gün ve ay da verilerek belirtilmiştir. Râşid'in devamı mâhiyetindeki Küçük Çelebi-zâde Âsım Tarihi'nde de basım tarihi yine cildin sonundadır.

Bazı eserlerde ise basım tarihi hiç bulunmaz. Eğer bunlar, *Türkiye Bibliyografyası*'ndan tesbit edilebiliyorlarsa orada bulunan basım tarihi köşeli parantez içinde yazılır. Köşeli parantez kullanılması, bu tarihin kitabın üzerinde bulunmadığını gösterir. Basım tarihi hiç bir şekilde tesbit edilemeyen kitaplarda ise tarihsiz mânâsına "ts." kısaltması kullanılır. Böylece basım yeri ve tarihi "İstanbul ts." şeklini alır.

Bazı eserlerde yazar adı yerinde yayınlayan, derleyen veya hazırlayanın adı bulunur. O takdirde yazar adı yerine bu isim gelir ve yanına (yay./neşr.), (derleyen), (hazırlayan) şeklinde bir not konur.

İki yazarlı eser fişi

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık (yay.)

Kānūnnāme-i Sultāni ber Muceb-i ‘Örf-i Osmāni.

II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait

Yasaknāme ve Kānūnnāmeler

TTK. yayını, xı. seri –no.5

Ankara 1956

ŞAHİN, İlhan - Feridun Emecen (yay.)

Osmanlılarda Divân - Bürokrasi – Ahkâm

II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., nr. 128

İstanbul 1994

Müesseseler tarafından birkaç kişinin ortak çalışmalarıyla te'lif, tercüme veya toplama tarzında meydana getirilmiş eserler de vardır. Bunların fişlerinde yayına hazırlayanlar yazar olarak gösterilebileceği gibi, yazar adı yeri boş bırakılıp kitab adının altına yayını hazırlayanların adı da konabilir.

ÖNAY, Aliye – M. Esat Sarıcaoğlu – Necdet Akyıldız – Sinan Satar –
Yaşar Zorlu

Tanzimat Öncesi Merkez Evrakının Tasnif Kılavuzu ve Belge
Örnekleri

Başbakanlık Devlet Arşivleri Gnl. Md. Osmanlı Arşivi Daire Bşk.
yay., nr. 16.

İstanbul 1994

Tanzimat Öncesi Merkez Evrakının Tasnif Kılavuzu ve Bölge
Örnekleri

Hazırlayanlar: Aliye Önay, M. Esat Sarıcaoğlu, Necdet Akyıldız,
Sinan Satar, Yaşar Zorlu

Başbakanlık Devlet Arşivleri Gnl. Md. Osmanlı Arşivi Daire Bşk.
yay., nr. 16

İstanbul 1994

Bir de muayyen bir konuda çeşitli yazıların toplandığı, bir nevi mecmua mâhiyetindeki kitapların üzerinde sadece yayınlayan (editör) adı bulunmaktadır. Bunların fişleri de yukarıda gösterilen şekle göre yapılacak, yalnız ismin editöre âit olduğu, yanına parantez içinde “ed.” kısaltması konarak gösterilecektir.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin (ed.)

Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi

IRCICA yay.

İstanbul 1994

COOK, M. A. (ed.)

Studies in the Economic History of the Middle East. From the
Rise of İslam to the Present Day

Oxford Üniversty Pres

London 1970

Ancak, içlerindeki çeşitli yazılardan birinin fişlenmesi halinde fiş, –ileride görülecek olan– makale tarzında yazılacaktır.

İPŞİRLİ, Mehmet

“Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”

Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi

IRCICA yay.

İstanbul 1994

Üzerinde şahıs adı değil de bir müessese adı olan kitaplarda ise yazar adı yerine müessese adı konacaktır.

Türk Dil Kurumu

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, I-II

Ankara 1963-1979

Eski yazı basma eserlerin fişlenmesi de yeni yazı eserlerinkinden farklı değildir. Ancak bunların çoğunda yayınevi bulunmaz. Fakat, birkaç baskısı olanlarda matbaası önem kazanır. Bazı kitapların Müteferrika, Âmire ve Osmaniye matbaalarında basılmış olanları vardır. Yahut da cildleri ayrı ayrı matbaalarda basılmıştır. Onun için bunlarda yayınevi yerine matbaalarının yazılmasında fayda vardır.

Cildleri farklı matbaalarda basılmış eski harfli bir eser fişi

ŞÂNÎ-ZÂDE, [Mehmed Atâullah]

Tarih, I-III

I ?

II Süleyman Efendi Matbaası

III Ceride-i Havâdis Matbaası

İstanbul 1290 (II) veya

İstanbul I ts, 1290, III ts.

Yazma eserlerde ise basma eserlerdeki basım tarihi yerine istinsah tarihi yer almalıdır. Aynı eserin yazmaları arasında dahi, bazan müellifin, birden fazla kaleme almasından, bazan da müstensih tasarrufundan, yazış özelliklerinden vs. doğan farklılıklar vardır. Bunun için yazma eserin hiçbir nüshası diğerinin tamamen aynı değildir. Aynı olay, değişik nüshalarda değişik istif ölçüleri dolayısıyla başka başka sayfalarda ve belki de bazı farklı anlatışla yer alır. Ondan dolayı kullanılan nüshanın kütüphanesini muhakkak belirtmek gerekir. Fakat sadece kütüphane isminin verilmesi her zaman yeterli değildir. Birçok kütüphanede değişik şahıslara âit kitapların toplandığı kısımlar vardır. Meselâ Köprülü Kütüphanesinde aynı âileden Mehmed ve Fazıl Ahmed Paşalarla Mehmed Âsım Bey'e âit kısımlar mevcuttur. Süleymaniye ise 110 ayrı kütüphaneyi bünyesinde topladığından yazmanın, bunlardan hangisinde olduğunun gösterilmesi gerekir. "Es'ad Efendi", "Lâleli", "Husrev Paşa" veya

“Ayasofya” gibi. Aynı durum Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi için de bahis konusudur.

Kitablık ayırımı olan kütüphaneye âit bir yazma eser fişi

SOLAKZÂDE, Mehmed Hemdemî

Tarih

İst. T. 1083

Topkapı Sarayı Müzesi Ktb., II. Ahmed ks., nr. 3078

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde ise daha değişik bir ayırım yapılmıştır. Eserler, yazıldıkları dillere göre ayrılmıştır. Türkçe Yazmalar (TY), Arabca Yazmalar (AY), Farsça Yazmalar (FY) dan hangisi olduğu gösterilmelidir.

Bir kütüphanenin belli bir kısmında aynı eserin birden fazla nüshası bulunabileceğinden, kısım adından sonra numarası da mutlaka belirtilmelidir.

Kütüphaneler için meşhur olmuş bir kısaltma varsa fişlerde bu kısaltma kullanılabilir. Meselâ Topkapı Sarayı Kütüphanesi için “TSMK”, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi için “Üniv. Ktb.”, yahut İ.Ü. Ktb. gibi.

Yazıldığı dile göre ayırım yapılmış bir yazma eser fişi

LÜTFİ PAŞA

Âsafnâme

ist. t. 1015

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 786

Münşeat mecmuaları gibi derleme eserlerde, derleyen belli ise ismin yanına parantez içinde “(derleyen)” yazılır, belli değilse yazar adı yeri boş bırakılır.

Münşe’at Mecmu’ası

Beyazıt Devlet Ktb. Veliyyuddin Efendi kısmı, nr. 5867

2. Makalelerin Fişlenmesi

Makaleler için de aynı boyutlarda fişler kullanılır. Yazar adının yazılış şekli de kitab fişlerinde olduğu gibidir. Yalnız makalelerde hem makalenin, hem de içinde bulunduğu derginin adının verilmesi gerektiğinden, ikisinin birbirinden ayrılması için makale adı tırnak içinde, dergi adı ise açıkta yazılır. Virgülle ayrılıp cild ve sayı numaraları gösterilir. Cild romen rakamı ile yazılıp bölü işaretini konarak sayısı arab rakamı ile yazılırsa “cild” ve “sayı” diye ayrıca yazmaya ihtiyaç kalmaz. Bazı dergilerde cild numarası konmayıp sadece sayı gösterilmiştir. Bu gibi hallerde cildle karışmaması için romen rakamı, sayfa ile karışmaması için “s.” kullanılmamalı, “sayı” yazı ile yazılmalı, virgülden sonra sayfayı gösteren “s.” konulup makalenin başlangıç ve bitiş sayfaları ilâve edilmelidir. Kitabta olduğu gibi dergi adının altı çizilmelidir.

Cild ve sayı bulunan bir mecmuadaki makalenin fişlenmesi

BARKAN, Ömer Lütfi

“Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân Metodu
Olarak Sürgünler”

İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, XV/1-4, 209,237.

İstanbul 1955

Memleketimizde bazı imkânsızlıklar dolayısıyla ilmî dergiler her zaman plânlandığı şekilde muntazam çıkamamakta, bazan birkaç sayı birleştirilmekte (1-4 gibi), buna paralel olarak âit olduğu tarih de ikileşmektedir (Ekim 1953 Temmuz 1954 gibi). Fişlerde çıkması icab eden tarih ihmal edilip sadece basım tarihi konacaktır.

Ayrı basımların fişlenmesine gelince: Aslında dergi içindeki makalelerle bunlar arasında fark yoktur. Ancak, büyük hacimdeki bazı makalelerde ayrı basımlara önsöz, bibliyografya ve indeks gibi ilâveler yapılması ve sayfa numaralarının dergiden farklı olarak “1”den başlatılması halinde, eğer farklı olan ayrı basım kullanılacaksa, bunun belirtilmesi lâzımdır. Zîrâ, bu gibi durumlarda ayrı basım olduğu belirtilmediği takdirde, sayfa numaralarındaki farklılık dolayısıyla ortaya çıkacak karışıklık, yazı sahibinin yanlış referans vermek gibi bir töhmet altında kalmasına sebep olabilecektir. Onun için bu gibi ayrı basımlar kullanıldığında, ayrı basım olduğunun mutlaka belirtilmesi gerekir. “1869’da Faal İstanbul Medreseleri” ve “Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)” adlı makalelerimizin ayrı basımlarında, birinci çok sayıda medrese ihtiva ettiğinden istenilenin kolayca bulunabilmesini temin maksadıyla; ikincisi ise, küçük hacimli olmakla beraber müstakil bir eserin tenkitli neşri olduğu için indeks eklenmiş bulunduklarından, bu şekil tercih edilmiştir.

Fuad Köprülü’nün, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*’nda çıkan “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseseleri Üzerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar” adlı makalesinin ayrı basımında ise sayfa numaraları “1”den başlatılmakla beraber, mecmuadaki sayfa numaraları da ilâve edilmiştir. Mecmua sayfalarının referans olarak verilmesi halinde ayrı basım olduğunun belirtilmesine ihtiyaç olmadığı halde “1”den başlayan sayfa numaraları kullanıldığında ayrı basım olduğuna işaret edilmelidir.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.

“1869’da Faal İstanbul Medreseleri”

Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 7-8’den önsöz, bibliyografya ve indeks ilâve edilmiş ayrı basım, s. 1-151

İstanbul 1977

Ansiklopedi ve gazetelerdeki imza bulunmayan makalelerde ise isim yeri boş bırakılır. Madde adı, ansiklopedinin veya gazetenin adı ve sayfası yazılır. Gazetelerde tarihin gün, ay ve yıl şeklinde tam verilmesi lâzımdır. Sayının ilâvesi de uygun olur. Çıktığı yer herkesce bilinmeyen bir gazete ise basım yeri de mutlaka konmalıdır.

Bir gazete yazısının fişlenmesi

“Mercan-Aksaray Yangını”

Yeni İkdâm, sayı 495, s. 1

İstanbul 25 Temmuz 1911

Günümüz gazetelerinin büyük kısmının idarehaneleri İstanbul’da olmakla birlikte, gazetenin okuyucunun eline sür’atle geçmesini temin maksadıyla çeşitli merkezlerde basıldığı malumdur. Hâtta, bunlar arasında, Türk nüfusun kesif olarak yaşadığı Avrupa memleketleri de vardır. Taşra baskılarında bazı mahallî haberler, mahallî ticarî ilânlar, ölüm ilânları gibi İstanbul nüshasından farklı yazılar da bulunmaktadır. Dolayısıyla böyle bir taşra baskısının kullanılması halinde, hangi gazete olursa olsun basım yerinin mutlaka kayd edilmesi gereklidir.

Tanıtma yazılarının fişlenmesine gelince:

Bunlarda, biri tanıtan şahsın, diğeri, kitabın yazarının olmak üzere iki ismin mevcudiyeti, yazar adı yerinde hangisinin bulunacağı hususunda tereddüde sebep olmamalıdır. Yazar adı yerinde kitabı tanıtanın adı bulunacak, kitabın yazarının adı ise makale adı içinde yer alacaktır. Bunun dışında bu yazılar da aynı makale gibi fişlenir.

Tanıtma yazısının fişlenmesi

MERT, Özcan

“İ. Metin Nunt, Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri
Diyarbakir, 1670-1671, İstanbul 1981, VIII+128 s.”

Tarih Dergisi, sayı 33, s. 460-462.

İstanbul 1982

Bilgisayarın sadece masaüstünde kalmayıp taşınabilir tiplerinin de yapılması ve bunların gittikçe de daha kolay taşınabilir modellerinin çıkması araştırmacının işini kolaylaştırmaktadır. Artık bilgisayarlar kütüphane ve – müsaade edildiği takdirde–arşivlerde de kullanılabilmekte, dolayısıyla fişlerin de elle yazma yerine bilgisayara girilerek hazırlanmaları mümkün olabilmektedir. Kitab ve makale fişlemek için kütüphanelerde kullanılan özel programlar vardır. Bu programlardan edinildiği takdirde fişlerin doğrudan doğruya bilgisayara girilmesi çok daha kolay olacak ve bunların rahat kullanılabilir olmalarını sağlayacaktır.

Böyle bir program olmadığı takdirde de bilgisayar rahatlıkla kullanılabilir. İstenirse bir word programında çerçeve içine alınarak bir fiş şekli verilip aynen müstakil fişlere yazıldığı kalıpta yazılabileceği gibi excelde de yazılabilir. O takdirde ilk sütun yazar soyadı ve adı, ikinci sütun kitab/makale, üçüncü sütun dergi adı, dördüncü sütun yayına hazırlayan veya tercüme edenin adı, beşinci sütun cild ve sayı, altıncı sütun basım yeri ve tarihine ayrılır. Üçüncü sütun ile beşinci sütundaki sayı sadece makaleler için kullanılır. Ayrıca makalelerde başlangıç ve bitiş sayfalarının belirtilmesi gerektiğinden son bir sütun daha açılarak makalenin başlangıç ve bitiş sayfaları

da buraya yazılır. Yaynevinin belirtilmesi istendiğinde yayın yeri ve tarihinden önce bir sütun daha açılır.

Araştırma konusu ile ilgili bibliyografyanın bir kısmı ise, okunan kitapların bibliyografyalarından tesbit edilip fişlenir. Bu suretle bibliyografya, her görülen eserden sonra biraz daha genişleyip zenginleşir.

3. Not Alma Şekli

Konu ile ilgili ilk elde görülecek eserlerin tesbiti bittikten sonra okunmasına başlanır. Araştırma ile ilgili bahislerde notlar alınır. Burada iki yol vardır. a) “İstinsah” denilen aynen kopya etmek, b) özetlemek.

Çalışmanın başında iken, yazma safhasına geçildiğinde neyin mühim olacağı, neyin ihmal edilebileceğinin kestirilmesi, özellikle ilmi araştırmaya yeni başlayanlar için güç olacağından birinci şıkkın tercihi tavsiye edilir. Özellikle Osmanlıca metinlerde mutlak surette bu yol takib olunmalıdır. Zîrâ, bazı kelimelerin doğru okunamaması veya mânâlandırılmaması mümkündür. Orijinal yazıyla kopya edilirse, daha sonra değerlendirilirken üzerinde düşünme ve problemleri halletmek için daha fazla imkânlar olacaktır. Meselâ lügatlere baş vurulabilecek veya mütehasıslara danışılabilecektir.

Bibliyografyanın fişlenmeye başlanmasından önce yapılan hazırlık gibi, not almaya başlamadan önce de kâğıtların hazırlanması gerekir.

Not alınacak kâğıtların da tek eb’adda olmasında fayda vardır. Çeşitli büyüklükte kâğıtlara not alınmasının pratikte mahzurları mevcuttur. Küçük bir kâğıdın büyükler arasında gözden kaçması veya düşüp kayb olması pek mümkündür. Böylece belki uzun bir mesâî sarf edilip emek verilerek alınan pek mühim bir not bulunamayacak; eğer mevcudiyeti hatırlanırsa yeniden zaman harcanacak; notun alınmasıyla yazma safhası arasında uzun bir süre geçmesi ve böyle bir notun mevcudiyetinin unutulması halinde ise, belki de bir mesele halledilemeyecektir. Bu hususlar göz önünde bulundurularak kullanılacak kâğıtların büyüklükleri önceden kararlaştırılmalı ve sonra değiştirilmemelidir. Hatta bunlar, klâsör kâğıdı olabilir. Not alınıp bittikten sonra kâğıtlar klâsöre konur ve tasnif edilinceye kadar orada muhafaza edilir. Ancak, notların hiçbir şekilde deftere peş peşe yazılması düşünülemez. Çünkü her mesele için muhakkak ayrı bir kâğıt kullanılacak ve bir fasıl yazılırken fişler masanın üzerine yayılacaktır. Kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi, deftere yazma halinde bu mümkün olamaz.

Not alınırken kaçınılması gereken bir husus da kâğıdın arka yüzünün kullanılmasıdır. Bu da karışıklığa ve arka sayfadaki bilgilerin ihmal

edilebilmesine sebep olabileceğinden, üzerinde titizlikle durulmalıdır.

Not alınmaya başlanırken ilk iş kitabın tam künyesini kâğıdın sağ üst köşesine yazmak olmalıdır. Eğer bir kitaptan alınacak not fazla ve kitabın adı da uzun ise müteâkıb sayfalarda kullanılmak üzere bir kısaltma seçilmeli ve bu, hem parantez içinde kitab isminden sonra, hem kitabın fişine, hem de ihtiyaten, o kitab için kullanılan diğer kısaltmalarla birlikte ayrı bir kâğıda liste halinde yazılmalıdır. Eser veya derginin pek bilinen bir kısaltması varsa, bu kullanılmalıdır.

Not alınırken eserde kullanılan alfabe tercih edilmeli ve buna göre, yeni yazı ise kâğıdın solunda , eski yazı ise sağında, kâğıdın eb'adına uygun olarak üç-dört cm.lik bir marj, yani boşluk bırakılmalıdır. Satır sonunu da sayfanın bitim çizgisine kadar götürmemeli, üç-beş mm. kadar önce kesmelidir. Satır başında bırakılan marj, okunup tasnif edilmesi sırasında bazı ufak notların konması için işe yarayacaktır. Satır sonlarında bırakılacak birkaç mm.lik kısım ise, kâğıdın her hangi bir şekilde –meselâ, zarflara konulup çıkarılırken– yıpranması karşısında yazının okunamaz hale gelmesine karşı alınacak bir tedbirdir.

Not almaya başlarken köşeli parantez içinde basma eserlerde sayfa, yazmalarda varak³ numarası konmalı ve bir sayfa bitip ikinciye geçilmeden hemen başlanacak sayfanın numarası yine aynı şekilde yazılmalıdır. Sayfa numaralarının ihmal edilmesi, araştırmanın kaleme alınış safhasında yeni bir iş çıkarabileceği gibi, fark edilmeden yanlış referans verilmesine de sebep olabilir. Bu da ilmi ciddiyete gölge düşürür.

Yazma eserlerde sayfa değil varak numaralanır. Kitab masa üzerinde açık durumda iken, masaya dik olarak kaldırılan yaprağın sağ ele bakan ön yüzü “a” (Arabca vech, Lâtince recto “r”), sol ele bakan arka yüzü “b” (Arabca zahr, Lâtince verso “v”) olarak kabul edilir. Sayfa numarası yazılırken de “29a” veya “72b” şeklinde belirtilir.

Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu-
nun Kuruluşu, İstanbul, 1981, s. 152-53.

152] AHİLER – Âşık Paşazâde'nin Anadolu'da ehemmiyetlerinden bahsettiği ikinci zümre *Abîyân-ı Rûm*, yâni *Anadolu Ahîleri*'dir. İbn Battûta'nın müşâhedeleri sayesinde XIV. asırda bu teşekkülün Anadolu'da ne kadar yayılmış olduğu eskidenberi bilindiği için, Osmanlı devletinin kuruluşunda bunların rolleri mes'alesi epeyi zamandır dikkati celbetmiş bulunuyor. On beş senedenberi oriyentalistlerin bu hususdaki tetkikleri ve eski yeni birtakım *fütüvvetnâme*'ler üzerinde yapılan yeni araştırmalar bu teşkilâtın mahiyetini az çok aydınlatmış gibi görünüyorsa da, tarih bakımın [153] dan, bu hususdaki mübhemiyet henüz giderilmiş değildir⁴¹.

İbn Battûta, bilhassa Anadolu'nun belli başlı merkezlerinde, Antalya, Burdur, Gölhisar, Lâdik, Milas, Barcın, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseriye, Sivas, Gümüş, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa, Gerede, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu, Sinop'da, *Abîyat al-fityân* "kardeş yiğitler" adını verdiği bu zümrenin zaviyelerinden bahsetmekte ve Anadolu'da her Türkmen kasabasında, köyünde bunlara tesadüf edildiğini söylemektedir. Filhakika, gerek toponimi tetkikatı, gerek kitabeler ve mezar kitabeleri, sonra vakfiyeler, resmî kayıtlar ve nihayet muhtelif tarihî menbalar, bu teşkilâtın Anadolu'nun her tarafına, hattâ Anadolu ile sıkı münasebeti olan Azerbaycan'a ve Kırım'ın sahil şehirlerine kadar yayıldığını gösteriyor. Bu vaziyet, belki bu kadar yayılmış ve inkişaf etmiş olmasa bile, XII. asırda ve bilhassa bu asrın ikinci yarısında da böyle idi.

41 Bibliyografya için F. Taeschner'in şu iki makalesine müracaat: Fütuwwa-Studien, Die Fütuwwabünde in der

Notun ikinci sayfasının başı

Köprülü, *Kuruluş*, s. 153

(2)

Selçuklu devrine ait eserlerde, bâzı büyük şehirlerdeki hadiselerden bahs edilirken.....

İstinsah esnasında sayfa altı notlarına da yer verilmesi faydalıdır. Zîrâ bazan faydalanılan kitabta nereye dayanılarak bilgi verildiğinin gösterilmesi gerekebileceği gibi, icabında bilginin doğruluğunun araştırılmasında da yardımcı olacaktır. Not alma sırasında önemle üzerinde durulacak bir husus da her fikir ve olay için ayrı bir kâğıt kullanılmasıdır. Her yaprak değişmesinde kitab adı ve kısaltması ve sayfa numarası konacaktır. Bir olay hakkında alınan bilginin bir sayfada bitmemesi halinde her yaprak, birbirinin devamı olduğunu gösterecek şekilde numaralanmalıdır.

Yazma eserden alınmış not

Selânîkî Mustafa Efendi, *Tarih*, Süleymaniye
Ktb, Es'ad Efendi, nr. 2259, vr. 356b-357a

والی ولایت شرق شاه عباس میرزا ایلجیسی دیوانه
کللوکیدر و اواسط شهر جمادی الاولی ده والی ولایت
شرق شاه عباس میرزا ایلجیسی اردبیل حاکی ذوالفقار
خان کتوردوکی نامه و پیشکش و تحف و هدایا سن
عرض دیوان معدلت مکانه کلدی کثرت و ازدحام
اولوب جمعیت [357a] عظیم اولدی قانون قدیم اوزره
اکرام و احترام اولنوب عالی ضیافت اولندی . و اعیان
سلطنت حضورلرنده اسکملی قونوب اوتوردی صدراعظم
ابراهیم پاشا آدام الله تعالی اجلاله حضرتلری شاه

Dizüstü bilgisayarlar (laptop) kütüphanelerde de bilgisayar kullanımını mümkün kıldığından bu tip bir bilgisayara sahip olan araştırmacı daha çabuk ve temiz not alabilecektir. Kitabın istinsah edilecek kısmına başlamadan önce burada da evvelâ sayfanın sağ tarafına eserin künyesi yazılmalı ve sayfa numarası konulmalıdır. Not alırken konu değiştiğinde sayfa değiştirmeyi veya eğer gerekiyorsa yeni bir dosya açmayı ihmal etmemelidir. Dosyalar hafızaya alınırken kolayca bulunabilmesini temin için unutulmayacak bir dosya ismi seçilmeli veya kitabın adıyla hafızaya alınmalıdır.

Eski harfli metinlerde eğer araştırmacı arabca alfabe ihtiva eden bir programa sahibse bunu kullanmayı tercih etmelidir. Unutmamak lâzımdır ki, elle alınan notla bilgisayara girilenler arasında fark olmayacaktır.

4. Fotokopi

Günümüzde gelişen teknik imkânlar sayesinde uzun pasajların istinsahı yerine fotokopi alınması tercih edilmektedir. Bu yol çok daha sıhhatli olmakla birlikte gerek fotokopi esnasında ışığın kâğıt veya mürekkebe üzerinde yaptığı tahribat, gerekse kitabın ters çevrilmesinin cildi bozması dolayısıyla, yazma eserden fotokopi yapılmamakta, ancak mikrofilm alınması mümkün olmaktadır.

Fotokopi alındığı zaman da anında yapılacak bir iş vardır. O da tıpkı istinsah ederken olduğu gibi ilk sayfa üzerine tam künyenin yazılması, müteakıb sayfalarda da ismin tekrarlanmasıdır. Kitabın sayfa numaralarının fotokopide çıkıp çıkmadığı da kontrol edilmeli, çıkmayan sayfalar vakit geçirilmeden yeniden çekilmelidir.

Bilgisayarın yaygınlaşmasıyla, müsaade edilen arşiv ve kütüphanelerde dizüstü bilgisayarı kullanılması da mümkün olabilmektedir. Ancak, istinsah ederken olduğu gibi bilgisayar kullanarak not alırken de okumanın çok dikkatli yapılması lâzımdır.

III. ARŞİV MALZEMESİNİN TESBİTİ ve TOPLANMASI

Araştırma konusunun arşiv çalışmasını gerektirdiği hallerde, belli başlı eserler okunup konu hakkında kâfi bilgi sahibi olunduktan, başka bir ifadeyle toplanacak belgeler seçilebilecek hale gelindikten sonra, artık arşiv çalışmalarına başlanabilir.

A. Arşivlerin Tesbiti

Memleketimiz Osmanlı tarihi bakımından hayli zengin arşiv malzemesi ihtiva etmektedir. Bu sebeble yalnız Türk tarihi değil, Osmanlı hakimiyeti altına girmiş, bugün sayıları yirmiyi aşan devletin tarihi bakımından da son derecede mühimdir. Ne var ki, bu belgelerin hepsi toplu olarak bir yerde değildir. Osmanlı resmî belgelerinin esas kısmı Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğüne bağlı “Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı” (BOA) depolarında bulunmaktadır. Fakat bunun dışında da çeşitli yerlerde arşiv malzemesi

mevcuttur.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) bunların başında gelir. Yakın zamana kadar eski Hariciye Nezâreti Arşivi de müstakil iken 1986 yılında Osmanlı Arşiv Dairesi koleksiyonlarına katılmıştır.

Dolmabahçe Sarayı'nda da "Hazîne-i Hassa"ya âit bir arşiv olmakla birlikte araştırmacıya henüz açık değildir.

Şer'iyye Sicilleri denen kadı sicillâtından İstanbul'a âit olanlar İstanbul'da, diğerleri Ankara'da toplanmıştır. Meselâ, İstanbul ve Bilâd-ı Selâse (Eyüb, Galata, Üsküdar) kadılıkları ile bu kadılıklara bağlı mahkemelerin sicillerinin çok büyük kısmı Diyânet İşleri Başkanlığına bağlı "İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi"ndedir. XVII. yüzyıla âit olup 1960'lı yıllarda TSMA'ya intikal eden bir kısmı ise, çeşitli müzelerde dağınık halde bulunan diğer sicillerle birlikte 1991'de Ankara Millî Kütüphaneye intikal etmiştir.

Ankara'ya nakledilen Saray Arşivinde, İstanbul'unkilerden başka Edirne, Balıkesir, Trabzon gibi bazı şehirler de dahil 43 kadılığın sicilleri bulunmaktaydı⁴. Yine 1991'e kadar Ankara Etnografya Müzesi'nde⁵ bulunan Ankara, Kayseri gibi şehirler de dahil 17 kadılığın sicilleri de Millî Kütüphaneye devr olunmuştur.

Ankara'da ayrıca Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü bünyesinde "Kuyûd-ı Kadîme" (KKA) adıyla bilinen, en son tarihli muâmele görmüş tahrir defterlerinin muhafaza edildiği arşiv ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi ve yine Başbakanlığa bağlı Cumhuriyet Arşivi bulunmaktadır.

Yapılan çalışmanın mahiyetine göre, araştırma yapılacak arşiv ve arşivler farklı olacaktır.

Osmanlı Arşivi, Osmanlı tarihiyle ilgili hemen her konuda bilgi bulunabilecek malzemeyi ihtiva ettiğinden Osmanlı tarihi ile ilgili çalışmalarda baş vurulması gereken bir arşivdir.

Tarihî coğrafya, demografi gibi konularda çalışacaklar BOA yanında KKA'yı da kullanmak zorundadırlar.

⁴ Mücteba İlğürel, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Tarih Dergisi*, sayı 28-29 (1975), s.123-166.

Halit Oğan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'îye Sicili*, Ankara 1958, s.viii; Osman Ersoy, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXI/3-4 (1963), 33-65.

Alacak ve boşanma dâvâları, ev satışları, esnafa âit her türlü mesele, beledi hizmetler gibi kadiya aks eden dâvâlarla kadıların vazifesi olan işler ve merkezden gönderilen ferman kayıtları hep siciller içinde yer aldığından özellikle sosyal, iktisâdî ve hukukî konular üzerinde çalışanların şer'îyye sicillerini incelemeleri gerekir. Şüphesiz araştırma, çalışmanın sınırları içindeki arşivde olacaktır.

Çalışma konusu içinde, vakıf eserlerin yer alması halinde araştırmacıların, diğer arşivlerle birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ile –eğer varsa– ilgili şehrin Vakıflar Baş Müdürlüğü Arşivinde de çalışma yapmaları icab eder. Kırım Harbi sonrası ile ilgili askerî konular için ise Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivinin kullanılması gereklidir.

İşte, arşiv çalışmasına başlamadan önce, bunlardaki belgeler hakkında yayınlanmış kılavuz ve katalogları inceleyip konunun, hangilerinde araştırma yapılmasını gerektirdiğini kararlaştırmak lâzımdır. Çalışılacak arşiv sayısı birden fazla ise, sıraya koymak uygun olur.

Özellikle devletler arası münâsebetlerin ele alındığı araştırmalarda yabancı devlet arşivlerinin de görülmesi icab eder. Fransa, Avusturya, Venedik, İngiltere vs. arşivleri de Türk ve dünya tarihi ile ilgili çok zengin malzeme ihtiva etmektedir. Hatta Türk arşivlerinde belge bulunamayan bazı konularda bu arşivlerden hayli malzeme toplanabilmektedir. Aslında birçok meselede değişik açılardan yapılan yaklaşımların görülüp değerlendirilmesi araştırmanın selâmeti bakımından zarûr olduğundan, imkân nisbetinde yabancı arşivlerin de ihmal edilmemesi gerekir.

Hangi arşivde yapılmak istenirse istensin, bağlı bulunduğu müesseseye önceden konu bildirilmek suretiyle araştırma izni almak gerekir. Dilekçenin yazılmasında dikkat edilecek bir husus da, konunun hangi zaman dilimi içindeki kısmının işleneceğinin belirtilmesidir. Özellikle BOA'da yapılacak araştırmalarda bu hususa dikkat edilmektedir. Meselâ izin dilekçesinde “Osmanlı Merkez Teşkilâtı Büroları” üzerinde araştırma yapılmak istendiğinin bildirilmesi yetmemekte, bu araştırmanın hangi asırları kapsayacağına da işaret edilmesi gerekmekte ve eğer çalışma XVI.-XVIII. yüzyıllar üzerinde olacaksa ismin “XVI.-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Merkez Teşkilâtı Büroları” şeklinde yazılması icab etmektedir.

B. Arşiv Kılavuzlarının Taranması

Çalışılacak arşiv veya arşivler belirlendikten sonra ilk iş, onun basılmış bir kılavuzu veya katalogu olup olmadığını araştırmak olmalıdır. Eğer böyle bir

rehber kitab varsa iş bir hayli kolaylaşacaktır. Zîrâ, arşivlerde çeşitli tasnifler bulunabilir. Araştırmacı, konusu dolayısıyla bunlardan hangisi veya hangilerinde malzeme bulabileceğini tesbit eder. Böyle bir hazırlıkla arşiv çalışmasına başlamak, o arşiv hakkında hiçbir fikri ve hiçbir ön hazırlığı olmadan başlamaya nazaran büyük avantaj sağlar.

Fakat her arşiv için böyle rehber kitab bulmak mümkün değildir. O zaman arşivdeki fihristlerden faydalanılarak tesbit yapmak yoluna gidilir. Bazı arşivlerde ise, konu bildirilerek alınan çalışma müsaadesine göre, hangi tasniflere bakılabileceği hususunda ilgili servis personeli yardımcı olur.

Osmanlı tarihiyle ilgili hemen her türlü araştırmada baş vurulan BOA'da henüz tasnif çalışmaları bitmemiş ve katalog neşrine teşebbüs edilmemiş olmakla birlikte arşivde okuyucuya açık tasnifleri gösteren kılavuzlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Midhat Sertoğlu'nun *Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi*, ikincisi Atillâ Çetin'in *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*'dur. İsmet Binark ve Necati Aktaş taraflarından hazırlanan üçüncü katalog ise arabcadır. İkincisinde bazı tasnifler hakkında daha fazla bilgi bulunmaktadır. Meselâ, "*Tahrir Defterleri*"nde aranılan sancak ve kazanın kolayca bulunmasını temin maksadıyla alfabetik bir liste verilmiştir. Başbakanlık Osmanlı arşivindeki en son tasnifleri de ihtiva eden kılavuz ise, Başbakanlık Osmanlı Arşivi yayınları arasında çıkmış bulunmaktadır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* adını taşıyan eser, altı bölüm halinde düzenlenmiş olup defter serilerine ayrılmış olan ilk bölümde, sayısı az olan serilerde defterlerin her birinin, sayıları çok olanlarda ise gruplandırma yapıldıktan sonra konuları, tarihleri ve o gruptaki defter sayısı kayd edilmiştir. Ayrıca Tanzimat öncesi merkez evrakının tasnifleriyle bunlarda kullanılan kodlar ve her birinden belge örnekleri ihtiva eden bir hey'etce hazırlanmış bulunan *Tanzimat Öncesi Merkez Evrakının Tasnif Kılavuzu ve Belge Örnekleri* adlı eser de bir kılavuz niteliğindedir.

Bunun gibi, *tahrir* defterleri için de alfabetik kaza adları fihristi hazırlanarak, her birinin hangi numaralı defterde bulunabileceği gösterilmiştir.

Divân-ı Humâyûnda alınan kararlarla gönderilen hükümlerin kayıtlarını ihtiva eden *Mühimme* defterlerinin her birinin cinsi (–normal mühimme, ordu veya rikâb mühimmesi–) ile hangi tarihler arasındaki hükümleri ihtiva ettiğini gösteren bir liste ise dört kılavuzda da bulunmaktadır. Ancak son yıllarda hızlandırılan tasnif çalışmaları neticesinde yeni bazı fonlar araştırmaya açılmış olup bunlara âit kataloglar da diğerleri gibi henüz daktilo olarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

TSMA'nın kataloğu hayli eski bir tarihte hazırlanmaya başlanmış, ancak iki cildi basıldığı halde diğerleri arşivde el yazısı olarak istifadeye sunulmuştur. Daha sonra bunların kifâyetli oldukları görüldüğünden belgelerin, yeniden gözden geçirilerek, tasnifine başlanmış; fakat bir karışıklığa meydan verilmemek için eski numaralarda değişiklik yapılmamıştır. Bundan dolayı bazan çok sayıda belgenin aynı numara altında toplandığı görülmektedir.

Bu ikinci tasniften sonra hazırlanan katalogda belgelerin diplomatik açıdan tertibi yoluna gidilmiştir. Henüz fermanlarla hükümler ve beratlarla ayrılmış ilk iki fasikülü yayınlanmıştır⁶. Diğerlerinin dizgi ve baskı işlerinin uzayacağı düşüncesinden hareketle, araştırıcıya kolaylık sağlamak üzere, belge özetleriyle özelliklerini gösteren fişlerin fotokopileri yapılarak, grup grup araştırıcıya açılmaktadır.

Bunlar dışındaki arşivlerde, ancak arşiv içinde kullanılmak üzere hazırlanmış, matbu olmayan kılavuz veya fihristlerden faydalanılabilir.

Son yıllardaki çalışmalarla Başbakanlık Osmanlı Arşivi katalogları bilgisayar ortamına aktarılmaktadır. Devlet Arşivleri İstanbul'daki Osmanlı Arşivi ve Ankara'daki Cumhuriyet Arşivi olarak iki başlık altında toplanmıştır. Gerçi henüz mevcut katalogların pek azına internetten ulaşılabilir. Ancak zaman içinde bunların sayılarının artacağına şüphe yoktur. Şimdilik Osmanlı kısmı içinde son devir Dahiliye ve Hariciye Nezareti evrakları ile bir kısım Hatt-ı Humâyûn ve İrade tasnifi belgeleri, Ali Emîrî tasnifi, Evkaf, Hazine-i Hassa, Meclis-i Vükelâ Mazbatalar, Sadaret, Tahrir defterleri, Yıldız Arşivi ve Zabtiye belgeleri ile satın alınan bazı evrak koleksiyonlarından faydalanılabilmektedir. Bu tasniflerden bir kısmının alt tasnifleri de bulunmakta ve ilgili tasnif veya tasniflerde arama yapılabilir. Bunun için www.devletarsivleri.gov.tr sitesine girildikten sonra Osmanlı veya Cumhuriyet Arşivlerinden istenilen seçilmekte, ilk defasında bir şifre benimsenerek (Bu şifre daha sonraki girişlerde de kullanılacaktır) yazılmaktadır. Arama, istenilen tasnife girilip anahtar kelime yazılarak yapılmaktadır. Bu bir şahıs veya yer ismi olabileceği gibi “sürgün”, “isyan”, “reform”, “Sivas”, “Ankara” gibi bir kelime de olabilir. Ancak, kataloglar yazılırken yapılan bazı hataların maalesef bilgisayara aktarılırken tekrarlandığı durumlar da bulunmaktadır. Meselâ, Tavas'ın “Yarangüme” nahiyesinin adı bir yerde “Birankeme” şeklinde geçmektedir. Bunun için yapılan aramalarda hataların bulunabileceğini ve

İsmail Hakkı Uzunçarşılı İbrahim Kemâl Baybora Ülkü Altındağ (haz.), *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu I, Fermanlar*, Ankara 1985; II, *Hükümler – Beratlar*, Ankara 1988.

dolayısıyla aranılan şeyin tam dökümünün alınamayabileceğini hatırdan çıkarmamak gerekmektedir. Elbette bu hatalar görüldükçe düzeltilmesi yoluna gidilecektir.

Avrupa ve ABD Arşivlerine de internetten ulaşmak ve konu ile ilgili belgeleri tesbit etmek mümkün. Devlet Arşivleri sitesinin linkler sayfasında bütün dünya arşivlerinin internet adresleri bulunmaktadır. Dolayısıyla Devlet Arşivlerinin web sitesine girdikten sonra dünyadaki bütün arşivlere ulaşılabilir. Meselâ, www.nationalarchives.gov.uk adresinden Kew'daki Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi)'e girilebilir. Burada önce Academic Research'e giriliyor, sonra sırasıyla where you start → your research → go to the catalogue → search the catalogue tıklanıyor. Anahtar kelime ve tarih ile eğer biliniyorsa hangi fondaki belgelerin görülmesi isteniyorsa ilgili yerler doldurularak istenilen belge veya belgelerin yerleri tesbit edilebiliyor. Meselâ, FO (Foreign Office) serisi içinde Türkiye ile yapılan andlaşmalar görülmek isteniyorsa "word or phrase" (anahtar kelime) hanesine "turkey convention", balang tarihine 1838 ve "department or series code" (kısım veya serisi) hanesine "FO" yazılarak "search" (ara) düğmesine basılıyor. Konu ile ilgili kaç belge bulunduğu gösterildiği gibi bunların da listesi veriliyor. Bunun gibi Amerika Birleşik Devletleri Arşivine de www.archives.gov/index.html adresinden girilip search'e tıklanarak arama yapmak mümkün. Asya, Avrupa, Afrika, Amerika'daki bütün arşivlerde de benzer yollarla masa başında belge tesbiti yapılabilir.

C. Arşiv Katalogları ve Fişlerin Taranması

1. Arşiv Tasnifleri Hakkında Ön bilgi

Arşivlerin bir kısmında tasnif edilmiş belgelerin daktilo veya el yazılı –ki bunların da bir kısmı eski, bir kısmı yeni harflerledir– katalogları, bir kısmında ise fişleri vardır. Hangi şekilde olursa olsun, tasnife girilmiş bütün belgelerin, tasnif içindeki numaraları, tarihleri, eğer tarih ihtiva etmiyorlarsa tasnif hey'etince konulan tahmîni bir tarihleri ve kısa özetleri bulunmaktadır. Tarama sırasında bunlar, tek tek okunacak, araştırma konusunun kapsamına girenler fişlenecektir. Bazı numaralar birden fazla belge ihtiva ederler. Böyle olanlarda her belge ikinci bir numara veya harfle gösterilmiştir. Meselâ BOA'da Hatt-ı Humâyûn (HH) tasnifi belgelerinde ikinci işaret olarak harf kullanıldığı (A, B, C gibi) halde İrade tasnifi belgelerinde rakam (1, 2, 3) verilmiştir. Her iki tasnifin kataloglama şekli de farklıdır. HH'larda *melfuf* veya *lef* de denilen her ek, katalogda ayrı gösterilmiştir ve belge istenirken de her biri için ayrı bir fiş

doldurulması gerekmektedir. Tarama sırasında bunun dikkate alınması lâzımdır. Aynı durum TSMA belgeleri için de söz konusudur. Halbuki İrade tasnifindekiler tek numara ile istenmekte ve bütün ekler birlikte gelmektedir.

Arşiv malzemesi tek belgelerden ibaret değildir. Bir de defter grubu vardır. Bunların çoğu surettir. Meselâ *Mühimme*, *Şikâyet*, *Abkâm*, *İz-ni Sefîne*, *İmtiyaz*, *Mukavele*, *Tevcihat* gibi defterler asılları Dîvân-ı Humâyûn veya Bâbiâlî'den ilgili yerlere gönderilen emir, hüküm vs.nin suretlerini ihtiva etmektedir. Emânetle idare edilen bazı mukataalarla mahallinde yapılan harcamaların kadı tarafından tasdik edilip mühürlenmiş defterleri ise orijinal defterlerdir.

Belgelerden HH, İrade tasnifleri ile Ali Emiri, Muallim Cevdet (Cevdet tasnifi) ve İbnülemin Mahmud Kemâl İnâl (İbnülemin tasnifi) taraflarından vaktiyle yapılmış olan tasniflerle son yıllarda açılan fonlardan Dîvân-ı Humâyûn kalemleri belgeleri (A.DVN, A.ŞKT, A.NŞT, A.RSK vs.) orijinaldir. Aşağı kademede bir vazifelinin arızasından veya herhangi bir şahıs yahut grup tarafından verilen arzuhalden başlayarak, bürokrasideki merhaleleri ihtiva etmekte; ilk iki tasnifte olay padişaha kadar gelmektedir. Hatt-ı humâyûn, padişahın, sadrazamın telhis veya takriri üzerine, mesele hakkındaki emir veya görüşünü bildirdiği belgedir. Sultan II. Mahmud devrinde yapılan yenilikler ve nezaretlerin kurulmasıyla bu sistemde değişiklik olmuş; artık sadrazam, telhislerini Mabeyn başkâtibine hitâben yazmağa başlamış; padişahın cevabı da yine onun vasıtasıyla verilir olmuştur. Bunun için de *irade* adını almıştır.

Cevdet ve İbnülemin tasnifi belgeleri ise sadrazamın buyuruldularını ihtiva etmektedir. Ancak bunlar içinde de hatt-ı humâyûn bulunanlar olduğu anlaşılmaktadır⁷. Padişahın emri alındıktan sonra ilgili büroda tatbiki için sadrazamın emri gerektiğinden aynı belge üzerinde bir de ilgili merci'e hitâben *buyuruldu* bulunmaktadır.

Bu orijinal belgelerin çeşitli bürolara gönderilen *tezkiye* ve *ilmühaber*leri, o bürolarda ayrı ayrı defterlere işlendiğinden çok kere aynı belgenin, çeşitli defter tasniflerinde birden fazla suretini bulmak mümkündür.

2. Fişleme

Fişleme sırasında konu ile ilgili bütün belgeler fişlenmelidir. Birinin, diğer bir tasniftekinin sureti olduğuna karar verilse dahi ihmal edilmemelidir. Zîrâ

Bu belgelerin bir kısmının üzerindeki hatt-ı humâyûnlar, vaktiyle kesilip ayrılmışlardır. Hatt-ı humâyûn ve A.AMD tasnifi dosyaları içinde böyle kesilmiş hatt-ı humâyûnlara rastlanmaktadır.

çeşitli tasniflere dağılmış olan bu suretler, okuma-tasnif ve yazma safhalarında, işin başında tahmin edilemeyecek derecede faydalı olabilirler. Gerçekten özellikle Osmanlı bürokrasisinin işleyişi ve sür'atini tesbit bakımından aynı belgenin çeşitli kalemlerde gördüğü muâmele ve üzerindeki tarihin büyük önemi vardır.

Arşiv fişleri de kitab fişleri eb'adında olacaktır. Sağ üst köşeye arşiv, tasnif ve numara, sol üst köşeye belgenin tarihi, fişin orta kısmına ise belgenin katalogdaki özeti yazılmalı, belge cinsi de kaydedilmelidir. *Arz, telhis, takrir, şukka* gibi. Hatt-ı hümayûnlu belgelerde katalogda hangi padişahın hattı olduğu kayıtlı ise bu husus da fişe işlenmelidir. Bazı müşkillerin hallinde, ileride bu bilgilere de ihtiyaç duyulacaktır.

Arşivdeki bazı tasniflerin kısımları vardır. Meselâ, İradeler a) Dahiliye, b) Hariciye, c) Meclis-i Vâlâ, d) Meclis-i Mahsus, e) Şûrâ-yı Devlet gibi kısımlara ayrılmıştır. Cevdet ve İbnülemin tasniflerinde de böyle sınıflandırmalar görülür. Bu gibi tasniflerde belge tesbit edilirken tâlî kısmın da mutlaka ilâvesi lâzımdır. İrade tas. nr. 326, Cevdet tas. nr. 3287, İbnülemin tas. nr. 1493 veya Ali Emirî tas. nr. 156 hiçbir şey ifade etmez. Ancak İrade-Dahiliye, nr. 326, Cevdet-Askerî, nr. 3287 vs. şeklinde yazılırsa mânâ kazanır.

Kâmil Kepeci tasnifi defterleri ile yeni yapılmakta olan tasniflerde ise çıktığı kalem esas alınmıştır. Her kalem için kabul edilen kodlar kullanılır. Yeni yapılan tasniflerde *provenans sistemi* denilen, belgenin çıktığı kaleme göre kodlanması prensibi esas alınmıştır. Ancak, aynı kalemden çıkmış defter ve belgeler aynı kodu taşıdıkları halde, her biri kendi içinde numaralanmış bulunduğundan, birbirinden ayırt edilebilmelerini temin maksadıyla, belgeleri gerek isterken, gerekse referans verirken dosya olduğunu belirtmek icab eder.

Fiş yaparken zamandan tasarruf için bazı şeylerin kısaltılması yoluna gidilebilir. Meselâ Başbakanlık Osmanlı Arşivi için "BOA", Topkapı Sarayı Arşivi için "TSMA", İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi için "ŞSA" vs. kullanılabilir.

Tasnifler ve kısımları da kısaltmalarla gösterilir. Hatt-ı Hümayûn tasnifi için "HH", Maliyeden Müdevver Defterler tasnifi için "MAD" kullanılır, diğerleri de uygun birer rumuzla kısaltılabilir. Ancak bu kısaltmaları yaparken iki ayrı şey için aynı kısaltmayı kullanmamaya dikkat etmek lâzımdır. Meselâ, hem İrade hem İbnülemin için "İ" kullanılırsa, ileride işin içinden çıkmak mümkün olmaz. Bunun için meselâ birincide "İ", ikincide "İE" şekli tercih edilebilir. "İrade" kelimesi kısa olduğundan tamamı da yazılabilir. Bunun gibi "Dahiliye-Darbhane", "Belediye-Bahriye", "Saray-Sıhhiye" gibi aynı harfle

başlayan iki kısım kullanılacaksa ayrı ayrı kısaltmalar hazırlanır ve hangisi için nasıl bir kısaltma kullanılacağı mutlaka ayrı bir kâğıda yazılıp saklanır. Kitapta kullanılan kısaltmalar liste halinde verileceğinden bu çok mühimdir.

Hicrî ay adları da kısaltma ile gösterilmelidir. Tabii bunlar, arşiv çalışması yapacak her araştırmacının daha önceden öğrendiği, öteden beri kullanılan rumuzlar olacaktır. Maamafih burada bir kere daha hatırlatılmasında fayda vardır.

Muharrem	M	Receb	B
Safer	S	Şa'ban	Ş
Rebi'ülevvel	RA	Ramazan	N
Rebi'ülâhır	R	Şevval	L
Cemâziyelevvel	CA	Zilka'de	ZA
Cemâziyelâhır	C	Zilhicce	Z

Aşağıdaki fiş, Cevdet tasnifi İktisat kısmında yer alan bir belgenin tasnif hey'etince yapılan özetini ihtiva etmektedir. Böyle uzun özetlerde araştırmacı, mühim noktaları bozmadan bilgiyi kısaltma yoluna gidebilir. Meselâ, “Devlete gelir temini yanında esnaf ve tüccara hizmet gayesiyle kurulan İzmir İhtisab Nezâretinin vazifelerini, ticaret hanlarındaki tüccarın tâbî olacağı tekâlifî hâvî ilmühaber” denebilir. Hatta kuruluş gayesi de ihmal edilip sadece “İzmir İhtisab Nezâretinin vazifeleri ve ticaret hanlarındaki tüccarın tâbî olacağı tekâlifî hâvî ilmühaber” diye de kaydedilebilir.

Ancak bu kısaltmalarda vesikanın esas unsurunun ne olduğuna iyi karar verebilmek lâzımdır.

Arşivlerde kodlama ve numara veriş şekilleri tasniften tasnife değişebilmektedir. Belgeler tesbit edilirken bu husûsa çok dikkat edilmesi, isteme fişinde hangi hususların yer alması gerektiğinin iyi bilinmesi lâzımdır. Meselâ BOA Yıldız Sarayı esas belgeleri isteme formu dahi diğerlerinden farklıdır. Eskiden sırasıyla “kısım 18-evrak 528/237-zarf 128-karton 26” şeklinde kısım, evrak, zarf ve karton olmak üzere dört ayrı numara yazılması gerekmektedir şimdi dosya ve gömlek numarasıyla istenmektedir. Evrak numarasında bazan ikinci bir rakam daha ortaya çıkmaktadır. Bunlarda yapılacak bir yanlış veya eksiklik, istenilenin dışında bir belgenin gelmesine sebep olabilir. Bu da hem araştırmacı için zaman kaybı, hem de depo görevlileri için lüzumsuz bir mesâî demektir.

Arşiv kataloglarından çıkarılan bir fiş örneği

29 S 1244

BOA, Cev-İ, nr. 1234

İzmir’de İhtisab Nezâretinin tesisinde istihdaf edilen maksad yalnız Devlete vâridat temini olmayıp esnafa ve tüccarın alışverişine, halkın rahat ve refahına hizmet etmek olduğundan İhtisab Nezâretinin vazife ve mesâîsine ve ticaret hanlarındaki tüccarın tâbî olacakları tekâlîfe dair tafsîlâtı hâvî ilmühaber

Arşiv malzemesi içindeki defterlere gelince: Kataloglarda sadece mâhiyetleri hakkında bilgi bulmak mümkündür. Farklı kalemlere âit defterler değişik şekillerde tutulmuşlardır. Meselâ bunlardan tahrir defterlerinde sancak esas alınmış ve ona bağlı kazalar sırasıyla yazılmıştır. Eğer bu kazalardan sadece biri hakkında fiş yapılacaksa fişin ortasına kaza ile defterin adı yazılacaktır.

Arşivdeki diğer bir defter türü ise *Mühimmeler*dir. İlk yetmiş üç *Mühimmenin* hüküm özetleri bulunmaktadır. Bir sayfada genellikle birden fazla hüküm bulunduğundan özet fişlerinde defter numarası yanında sayfa ve hüküm numaralarını da yazmak lâzımdır.

Fişin sağ üst köşesindeki kısaltma *Mühimme defteri* olduğunu, Romen rakamı cild, virgülden sonraki arab rakamlarından ilki sayfa, ikincisi hüküm numarasını göstermektedir. Sayfa ve hüküm numaraları arasına “/” işareti koymak kâfidir.

Hükümleri numaralanmamış defterlerde, kullanılanın, o sayfadaki kaçınıcı hüküm olduğu gösterilir. “s. 87/3” veya “vr. 37/8” gibi. Hüküm müteâkib sayfada devam ediyorsa iki sayfayı birden vermek yeterlidir.

Tahrir defterinden bir fiş örneği

Evasıt-1 Receb 983

BOA, *Ta'pu Tahrir Defteri*, nr. 537

Çeşme Kazası

Sığla Sancağı Mufassal Defteri

Mühimme defterinden bir fiş örneği

13 Ş 975

BOA, *MD*, VII, 303/863

Her sene Mısır'dan İstanbul'a gelen pirinç, mercimek, nohut bu sene noksan gelmekle Selânik'e ve Firengistan'a verilmeyip İstanbul'a gönderilmesi için Mısır Beğlerbeğisine hüküm.

Arşivden bazı defterler münhasıran bir konuya tahsis edilmiş bulunmaktadır. Bu tip bir defter şöyle fişlenir:

1254-56

BOA, MAD, nr. 12063

Zeytinyağı Teslimat Defteri

Bir katalog bittikten sonra tesbit edilen belgeler istenir; okunup istinsah edilir. Eski yazı eserlerde olduğu gibi notlar, burada da eski yazı ile alınmalıdır. Arşiv belgelerinin okunması, yazma eserlere nazaran çok daha güçtür. Zîrâ çoğu *dîvânî* yazı ile kaleme alınmışlardır. *Siyakat* denilen noktasız yazı ile yazılanlar da az değildir. Tahrir defterleri ve maliye ile ilgili kayıtlar bu yazı iledir. Onun için araştırmacının başlangıçta güçlüklerle karşılaşması ve bazı kelimeleri yanlış okuması veya hiç okuyamaması mümkündür. Okunamayan kelimeler, belgedeki şekline benzetilerek yazılır, başka bir ifadeyle *resmi yapılırsa*, değerlendirme sırasında üzerinde düşünülerek çözülmesi kabil olabilir.

Tabii arşiv çalışmalarında da en emin yol belgenin fotokopisinin alınmasıdır. Fakat bazı arşivlerde alınabilecek fotokopi miktarı muayyen poz sayısı ile sınırlandırılırken bazısında sadece mikrofilmden fotoğraf yaptırılmakta, bazı arşivlerde ise bu imkânların hiçbiri bulunmamaktadır. Onun için istinsahtan başka çare kalmamaktadır.

D. Not Alınması

Arşiv belgelerinden not almak için de yine kitab fişlemekte kullanılan eb‘adda kâğıtlar hazırlanır. Belgenin, not fişinde sağ üst köşeye kaydedilen künyesi aynen buraya geçirilir ve yine üç-dört cm.lik bir marj bırakılarak kopya edilir. Tabîî kâğıdın yalnız bir yüzü kullanılır. Belgenin uzun olması halinde müteakıb yapraklara künye aynen geçirildikten sonra, “2, 3” gibi sayfa numaraları konur. Belgenin tamamı yazıldıktan sonra derkenar, tarih veya herhangi başka bir şey olup olmadığına bakılır; varsa bunlar da yerleri belirtilerek kaydedilir ve arka yüzü çevrilir. Bazan arka tarafta –tasnifde verilmiş numaralar hariç– başka kayıtlar da bulunur. Meselâ bir beratta arkada imzalarından başka “حرمين” (Haremeyn) veya “محاسبه ل” (Muhasebe-i evvel) gibi kalemlerini gösteren kayıtlarla kadı hücceti sureti de bulunabilir. Bunlar, ayrı bir sayfaya *arka yüzü* olduğu belirtilerek kopya edilir. Her şeyin tamam olup olmadığı bir kere daha kontrolden geçirilip aynı belge için kullanılan kâğıtlar, eğer mümkünse hemen, değilse ilk müsait zamanda bir ataş veya iğneyle tutturulur ve ikinci belgenin okunmasına geçilir.

Arşiv belgelerinden fotokopi alınması halinde, fotokopilerin sağ üst köşesine arşivi tasnifi numarası (ve varsa lef numarası)nın yazılması unutulmamalıdır. Birkaç poz olarak çekilmek mecburiyetinde kalınan büyük belgelerde her pozun üzerine künye yazılması gerektiği gibi, o pozun belgenin hangi parçası olduğunun da işaret edilmesi icab eder. İki poz olanlarda “üst”, “alt”, dört poz olanlarda “sağ üst”, “sol üst”, “sağ alt”, “sol alt” gibi not konulmalıdır. Arkada “hüccet-i zahriyye” denilen kadı hücceti sureti, vs. bulunuyorsa, bunun da fotokopisi alınır. Küçük notlar ve imzalar yahut paraflar varsa fotokopinin altına veya arkasına, yahut da ayrı bir kâğıda “arkada” olduğu belirtilmek üzere kopya edilir. Ayrı bir kâğıda yazıldığı takdirde belgenin künyesinin konması ve kâğıdın fotokopilere rabt edilmesi unutulmamalıdır.

Arşivden alınmış bir not örneği

BOA, İrade - D., nr. 93993

یلدز سرای همایونی
باش کتابت دائره سی

معلوم سائی صدارتپناهیلری اولدیغی اوزره ازمیر
ریختملری صاحبی موسیو دوسونک مذکور ریختملر
امتیازینی دیگر بر اجنبی قومپانییه فروخت ایده جکی
مسموع عالی اولسی اوزینه اشبو ریختلرک تکرار
اجنبی یدینه کچمسی محذورینه محل قالمق ایچون
امتیاز مذکورک مبايعه سی ضمننده بعض تدابره تثب
اولنمش ایسه ده اولبابده تامین مقصده کافی هنوز بر
نتیجه حاصل اوله مدیغندن مذکور ریختملر ایلروده
صرف عثمانلی بر شرکت تشکیلنده تیسر حصولی حالنده
شرکت مذکوره یه احاله قلنمق و شمذیلک ایجار صورتیله
اداره ایتدیلمک اوزره بونک واردات حاضره سنک
قارشولق اتخازیله و معتدل فائض ایله بر استقراض
عقد ایدیلهرک الله ایدیلهرک اقعجه ایله مذکور
امتیازک دولت نامنه اولهرق تبلیغنه
مسارعت قلندی اول بابده امر و فرمان حضرت ولی
الامرکدر

فی ۲۶ ربیع الاول ۱۳۰۸ ۲۸ تشرین اول ۱۳۰۶

سرکاتب حضرت شهریارى

ثریا

IV. MADDİ ve SÖZLÜ MALZEMENİN TESBİTİ

Araştırmanın tamamlanabilmesi için her zaman yazılı malzeme yetmeyebilir. Konu icabı olarak saha araştırması, yahut sözlü olarak bilgi toplanması da gerekebilir.

A. Saha Araştırması

Arkeoloji, san'at tarihi ve coğrafya araştırmalarında birinci derecede önemi hâiz olan saha araştırmalarının, tarihin bazı branşlarında da ihmal edilmemesi gerekir. Bu tür araştırmalar için ilk akla gelen eski çağ olmakla birlikte tarihî coğrafya ve maddî kültür tarihi bakımından da saha araştırmasının önemi büyüktür.

Bir bölgenin tarihî coğrafyası üzerinde çalışılırken her türlü müşkili kitablardan faydalanarak çözebilmek veya haritalar üzerinde tesbit etmek mümkün değildir. Dört-beş asır önceki köylerin bir kısmı haritalardan çoktan silinmiş; bir kısmı ise isim değiştirmiştir. İsim değiştirmeleri hâlâ devam ettiği, bazı iskân yerlerinin adları ise birden fazla değişikliğe uğradığı için İçişleri Bakanlığı'nın değişiklikleri gösteren kitapları da her zaman meseleye çözüm getirmemektedir. Halbuki mahallinde yapılan araştırmalar, her zaman değilse bile, konuya, aydınlığa kavuşma imkânı vermektedir. Bu suretle haritalara girmeyen eski köy harabeleri bulunabilmekte, hatta pek kesin tarihler tesbit edilemese dahi köyün takriben hangi devirde, ne gibi bir sebeble ortadan kalktığı civar köy veya kasabaların yaşlı sakinleriyle yapılan konuşmalar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Hatta bunların içinde minaresi kısmen veya tamamen yıkılmakla beraber diğer mîmârî özelliklerini koruyan cami vs. eserlere rastlamak da mümkün olabilmektedir. Buralardaki mezar taşları üzerinde yapılacak araştırmalar da köyün iskânı ve refah seviyesi konularında araştırmacının bazı tahminlerde bulunmasını kolaylaştırıcı rol oynayabilir.

B. Sözlü Malzeme

Özellikle kültür tarihi üzerinde yapılacak araştırmalarda sözlü malzemenin toplanmasına da önem verilmelidir. Büyük şehirlerde tamamen ortadan kalkan bazı maddî kültür unsurlarını, örf, âdet ve gelenekleri Anadolu'nun çeşitli yerlerinde hâlâ bulmak kabildir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunmayan eski bir giyecek eşyası Orta Anadolu'nun küçük bir müzesindeki vitrini süslemekte; malzemesi, yapılışı ve onun, zamanındaki önemini aks ettiren bazı hikâye ve

fıkralar da yöre halkının ağzından dinlenebilmektedir.

İşte bütün bunlar göz önüne alınarak, bu tip konularla ilgili çalışmalarda, kâğıt ve kalem yine ihmal edilmemekle beraber, *daba ziyade teyp ve fotoğraf makinesi* ile tesbitler yapmak gerekmektedir.

Teyple çalışmanın avantajı, bilgi alınan kimselerin konuşmalarını sonradan tekrar tekrar dinleyip, ayıklamak imkânının olmasıdır.

Dördüncü Bölüm

ESERİN KALEME ALINMASI

I. NOTLARIN TASNİFİ

A. İlk Ayırma

Bir eserin malzemesinin toplanması uzun bir süre alır. Bazı eserler on-onbeş yıllık bir birikim sonunda meydana getirilebilir. Notlar, toplama süresince bir tarafa konur, tekrar elden geçirilmezse, hepsinin birden tasnifi güç olur. Bunun için en pratik yol, başlangıçta kaba bir tasnife tâbi tutmaktır. En doğrusu, bu işin günü gününe yapılmasıdır. Buna imkân bulunmadığı hallerde haftada, on günde bir veya yığılma olmadan ayırmaya gidilmelidir.

1. Bahisle İlgili Not Koyma

Kaynak veya inceleme olsun bütün notlar birer birer okunup neden bahsettiği kâğıdın boş bırakılan sol üst köşesine, kolayca görülecek tarzda yazılır. Hatta, göze çarpmasını kolaylaştırmak üzere renkli bir kalem de kullanılabilir.

Meselâ, XVIII. yüzyıl esnaf teşkilâtı ile ilgili bir araştırmada malzeme “esnafın prensipleri”, “lonca idarecileri”, “esnaf-devlet münâsebetleri”, “esnaf-halk münâsebetleri”, “esnaf içi münâsebetler”, “gedikler” gibi başlıklar konarak ayrılabilir. Bu ilk notun altına gerek duyulursa, ikinci bir renk kullanılarak, ikinci derecede başlık olabilecek bir not ilâve edilir.

“Lonca idarecileri” başlığını taşıyan notlar, *kethuda*, *yığıtbaşı*, *ihhtiyarlardan* hangisi ile ilgili ise alta yazılır. Bu arada gerekiyorsa bir iki kelime veya küçük bir cümle ile açıklama da yapılabilir. “Kethuda seçimi”, “kethudanın suiistimali karşısında esnafın tutumu”, “narhın tesbitinde kethudanın fonksiyonu” gibi.

Esnaf idareciler

Osman Ergin, *Kethuda seçimi Mecelle-i
Umûr-ı Belediye (MUB)*, I,
İstanbul 1922, 678-9.

Bazı hallerde bir fiş üzerinde iki ayrı yerde kullanılabilecek malzeme olur. Kethuda ile birlikte yiğitbaşının da vazifeleri sayılmış bulunabilir. Bunu da fişte belirtmek lâzımdır.

Esnaf idareciler

Osman Ergin, *MUB*, I, 683— *Kethudanın vazifesi*— *Yiğitbaşının vazifesi*

Böyle durumlarda notlar dosyalanırken, meselâ yiğitbaşı dosyasına, kethuda dosyasına müracaat edilmesi için bir not konmalıdır. Bu suretle yazma safhasında, sırası gelince diğer dosyadaki not çıkarılıp kullanılabilecektir. Böyle bir gönderme yapılmadığı takdirde bilgi fiş diğer dosyada kalan husus, kaleme alma sırasında unutulup ihmal edilebileceğinden başlangıçta dikkatli olunmalıdır.

2. Zarflama - Dosyalama

Toplanan bütün notlar bu tarzda hazırlandıktan sonra her grup ayrı ayrı zarflara konmalı ve zarfın içinde ne ile ilgili notlar bulunduğu da üzerine yazılmalıdır. Tâli başlıkları taşıyanlar zarflara yerleştirildikten sonra bir dosya, bir kutu veya daha büyük bir zarfın içine konup, bunun da üzerine yine içinde ne olduğu yazılmalıdır. Böylece toplanan malzemenin ilk tasnifi tamamlanmış olur. Artık sıra, bir kere daha elden geçirilip kitabın plânının yapılmasına gelmiştir.

B. Plânın Yapılması

Notların tasnifi ve mantıkî bir silsile içinde sıralanmasıyla eserin ana başlıkları ortaya çıkar. Eğer aynı konuda daha önce yapılmış yayınlar varsa, onlar da plânın tesbitinde faydalı olur. Tabii, başka bir kimse tarafından meydana getirilmiş bir eserin plânının aynen alınması asla düşünülemez. Ancak, diğer kitapların tertibi incelenir, iyi ve aksak yanları tesbit edilir ve bunların ışığında toplanan notların en iyi şekilde kullanılabileceği bir plân hazırlanır.

1. Plânın Tertibi

Eserin esas konusuna girmeden önce, okuyucuyu hazırlamak üzere, genellikle, bir “giriş”e ihtiyaç duyulur. Bu giriş, ara başlıklar konmadan yazılabileceği gibi, esas bölümlerdeki tasnife uyularak da kaleme alınabilir.

Daha sonra eserin esasını teşkil eden bölümlere geçilir. Her ana başlık bir bölüm itibâr edilir ve her bölüm, kısım ve fasıllara ayrılır. Ancak alt başlıkların hepsinin bütün bölümlerde kullanılması gibi bir zaruret yoktur. Konuya ve işleniş tarzına göre bazan iki veya üç alt başlık da yetebilir.

Başlıklarda iki ayrı usûl takib edilebilmektedir.

a. Rakam - Harf Sistemi

Bu usûlde bölümden fasıla doğru romen rakamı - büyük harf, arab rakamı küçük harf sıralaması yapılır. Rakam harf sistemi de iki ayrı tarzda tertip edilebilmektedir. Her iki şekilde de küçük harfe kadarki sıra aynıdır. Bundan sonra,

aa. Küçük harften sonraki başlık çift küçük harf olmakta

I.

A.

1.

a.

aa. veya

ab. Çift küçük harf yerine tekrar arab rakamına ve küçük harfe dönmekte, fakat üçüncü ve dördüncü derecedeki başlıklarla karışmasını önlemek üzere her ikisi de bu defa parantez içinde gösterilmektedir. Bu alt başlıkların da yetmemesi halinde küçük romen rakamına geçilmektedir.

I.

A.

1.

a.

(1)

(a)

ı)

ıı)

b. Ondalık Sistem

Bu sistemde bölüm, kısım, fasıl başlık ve alt başlıklarda hep rakam kullanılmaktadır. Fakat kısımda bölüm, fasılda yine bölüm ve kısım numaraları da tekrarlanmaktadır.

1.

1.1.

1.1.1. gibi.

Bu rakamlardan birincisi bölüm, ikincisi kısım, üçüncüsü fasıla âittir. Bu sistemde alt başlıklar istenildiği kadar arttırılabilmektedir. 2.1.3.4. şeklindeki bir numaralandırma 2. bölüm, 1. kısım, 3. fasılın 4. alt başlığını göstermektedir.

Bu sistem son senelerde bazı araştırmacılar tarafından benimsenmiş görünmekte ise de rakam harf sistemi çok daha yaygın ve anlaşılır bir sistemdir. Beş alt başlığı geçmeyecek olanlarda çift küçük harf kullanılan şekil tavsiyeye şâyandır.

Makale plânları ise genellikle bu kadar teferruatlı olmamaktadır. Özellikle küçük hacimlilerde bir iki başlık yetebilmektedir.

2. Plânların Konulara Göre Özellikleri

Plânlarda bölüm, kısım ve fasıllarda takib edilecek sıra, konulara göre özellikler gösterir.

a. Biyografik Eser Plânı

Bunlar, şahısların hayat hikâyeleri oldukları için takib edilecek plânın ana başlıkları bellidir. Eserin yazılmasına vesile olan şahsın, sırasıyla I. Hayatı, II. Şahsiyeti, III. Eserleri incelenir.

Hayatı bölümünde ilk olarak âilesi, yetiştiği çevre, doğumu, çocukluğu ve tahsili üzerinde durulur. Fakat, biyografisi hazırlanmak istenen herkesin hayatının bu safhası hakkında tafsilatlı bilgi bulmak kabil olmayabilir. Otobiyografi bırakmış olanlar, devrinde veya yaşadığı devre yakın bir tarihte hakkında müstakil eser yazılmış bulunan şahıslar üzerinde çalışanlar, şanslıdırlar. Çünkü bu gibi eserler hayli teferruatlı bilgi ihtiva eder.

Yazılacak biyografinin plânı, toplanacak bilgilere göre geniş veya muhtasar olacaktır. Meselâ, XIX. yüzyılda yetişmiş çok yönlü bir şahsiyet olan Cevdet Paşa, *Tezâkir*'inin 40. tezkiresinde¹ otobiyografisini verdiği gibi gerek bu eserinde, gerekse *Ma'rûzât*'ında memuriyetle gönderildiği yerlerdeki icraatından da hayli mufassal olarak bahsetmektedir. Arşiv ve kütüphanelerdeki evrakı arasında da kendi ve âilesi ile ilgili hayli bilgi bulunmaktadır. Bütün bunlar, Cevdet Paşa'nın, birçok kimseye nasib olmayacak tarzda bir biyografisini yazma imkânı vermektedir.

Âile ve tahsilden sonra sıra şahsın, kariyerindeki faaliyetlerine gelir ki özellikle devlet adamlarının biyografilerinde en hacimli kısım budur. Aldığı memuriyetler, icraatı hep burada anlatılır. Tabii her vazife veya faaliyet için yeni fasıllar açılır.

İkinci bölümde şahsiyeti ve eğer biliniyorsa soyundan gelenler üzerinde durulur.

Üçüncü bölüm eserlerine ayrılır. Müellif, şâir, mimar, hattat, müzehhib gibi eser sahibi olanların eserleri, özelliklerine yer verilerek incelenir. Bazı şahsiyetler ise birkaç sahada eser vermişlerdir. Bu gibi hallerde her özelliği ayrı bir kısımda ele alınır.

Bazı şahsiyetler, kendileri ilim veya san'at değeri olan eserler vermemiş bulunabilirler, fakat yad edilecekleri vakıflar tesis etmiş, hayır eserleri bırakmışlardır. Bunların eserleri bölümünde de "Hayır Eserleri"nden bahsedilecek, varsa vakfiyeleri ve yaptırttıkları eserler tanıtılacaktır.

b. Siyâsî - Askerî, Sosyal - İktisâdî Konular

İki devlet arasındaki siyâsî münâsebetlerin konu edildiği bir eserde münâsebetlerin daha önceki safhaları girişte verilir. Münâsebetler bir harb ile neticelenmişse sebepleri ve hazırlık safhası birinci bölümde, seferin gelişmesi ikinci bölümde, mütareke ve sulh anlaşması ile galib tarafın tutumu üçüncü bölümde incelenir. Konunun ve malzemenin mâhiyetine göre bölüm sayısı

¹ Cavid Baysun neşri, IV, Ankara 1967.

arttırılıp azaltulabilir.

Bir devletin kuruluşu ve dünyaca tanınmasını hazırlayan bir sulh de başlı başına bir eserin konusu olabilir. Lozan sulhu ile ilgili olarak yazılmış kitaplar buna güzel bir örnektir.

Burada sulhu hazırlayan sebebler, yani harb, girişte incelenebilir. Böyle bir eserde giriş biraz geniş tutulabilir. Eserin bölümlerinin tamamı sulh müzâkerelerine hasr edilmek isteniyorsa silâhların bırakılmasını sağlayan mütârekeye de girişin bir kısmı olarak yer verilir.

Sulh masasına oturma teşebbüslerinden başlanarak, müzâkerelerdeki merhaleler bölümlerde incelenir. Tabii, eserin kaç bölümden meydana geleceği, bölüm, kısım ve fasıl başlıklarının neler olacağı malzemeye göre tayin edilecektir. Meselâ Lozan için I. İlk safha, II. Kesinti sırasındaki siyâsî faaliyetler, III. İkinci safha, IV. Muâhedenin tahlili gibi bölümler düşünülebilir.

Sosyal ve iktisâdî tarih ile ilgili eserlerde bir devletin veya bir devrin sosyal veya iktisâdî gelişmesi, yahut çöküşü konu olarak seçilebilir. Bu takdirde de girişte hazırlayıcı sebeplerden bahsedildikten sonra gelişme veya çöküş, her merhale bir bölüm oluşturacak şekilde plânlanarak yazılır.

Son yıllarda tarihî coğrafya bölge - şehir tarihleri üzerindeki çalışmalar hayli artmıştır. Bunlarda bir bölge veya şehir coğrafî, iktisadî, sosyal ve demografik yönleriyle incelenmektedir.

Eğer esas konu meselâ XVI. yüzyıl gibi muayyen bir zamanla sınırlandırılmışsa girişte coğrafyası ve ilk çağlardan itibaren tarihi ana hatlarıyla verilir. Bölümlerde ise I. şehir veya şehirleri idarî taksimat, nüfus, iktisadî ve sosyal hayat, tarihî eserler; II. Kır yerleşmeleri; III. Bölgedeki ziraat ve hayvancılık ayrı ayrı incelenir.

c. Müesseseler ve Teşkilât Tarihî

Bu tip eserlerde, müessesenin daha önceki devirlerdeki durumu giriş kısmında incelenir. Konu bir Osmanlı müessesesi ise, varsa Osmanlılardan önceki Türk ve İslâm devletleriyle Bizans'daki benzerlerinden; Avrupa'daki bir müessese ise eski Yunan ve Roma yahut Ortaçağ Avrupa devletlerindeki benzerlerinden bahseden bir giriş yapılır. Bölümlerde ise, müessesenin I. Kuruluşu ve tarihî tekâmülü; II. İşleyişi; III. Büroları ve personeli; IV. Islahat teşebbüsleri ve nihayet ortadan kaldırılışı anlatılır.

d. Genel Tarihler

Bir devletin veya bir toplumun tarihini bütünüyle inceleyen eserlerde ise plân biraz farklı yapılır. Bir devletin kuruluşundan çöküşüne kadar olan safhaları her yönüyle inceleniyorsa siyâsî, sosyal, iktisâdî tarihi, teşkilâtı, hukuk sistemi, edebiyatı vs. için ayrı bölümler tahsis edilir. Tabîî her bölümde kısım, fasıl ve alt başlıklar bulunur. Diğer bir şekil olarak da bölümler, devletin, kuruluş, yükseliş, çöküş gibi alışlagelmiş devirlerine göre tanzim edilip, siyâsî, iktisâdî, vs. durumlar her devirde ayrı ayrı incelenir. Plânın şu veya bu şekilde tertibi, eserin yazarının tercih edeceği bir hususdur.

Ortaasya Türk devletleri tarihi veya Anadolu beylikleri gibi birden fazla devleti konu alan eserlerde ise genellikle her devlet için bir bölüm ayrılır².

II. YAZMA

A. İlk Kaleme Alış

1. Notların Okunması

Plân tamamlandıktan sonra not dosyalarının bu plâna uygun sıralanıp sıralanmadığı kontrol edilir. İlk olarak birinci bölümün birinci faslına âit dosyanın içindeki malzeme çıkarılıp bir kere daha dikkatle okunur. Bu arada masanın üzerinde bir lügat ile lüzumlu bazı müracaat kitaplarını bulundurmaya da ihmal etmemelidir. Notların okunması sırasında ihtiyaç duyulduğu takdirde, kenardaki marj kısmına, yazarken kolay hatırlamayı temin etmesi bakımından, kurşun kalemle bazı notlar da alınabilir.

O fasla âit bütün malzeme okunup iyice hazmedildiğinde artık zihinde, bir şekil meydana gelmiştir. Bu şekli kaybetmeden hemen yazmaya başlamak lâzımdır. Hattâ yeni başlayanlar için, herhangi bir bilginin ihmal edilmesini önlemek üzere, belgenin özetinin çıkarılması, belgedeki bilgilerin madde madde yazılması çok daha uygun olur.

Yazma sırasında notlar, masa üzerinde serili vaziyette durmalı ve gerektikçe müracaat edilmeli, işi tamamlanan not üzerine, kullanıldığına dair bir işaret konularak diğerlerinden ayrılmalıdır. Yazma, el yazısı ile kâğıda yapılıyorsa mürekkebli kalemle değil, kurşun kalemle yapılması, yazılan cümleyi

² Çeşitli konulardaki plân örnekleri için eklere bk.

değiştirmek gerektiğinde, silme imkânı olması bakımından tercihe şâyândır. Bu suretle kâğıt üzerinde karalamalar olmayacak, okuma sırasında rahatsız edici bir manzara ile karşılaşılacaktır.

Aslında bilgisayarın günlük hayatımıza girmesi ile el yazılı müsveddeler de yavaş yavaş terkedilmektedir. Bilgisayarda yazılan yazılarda düzeltme ve ilâvelerin çok kolaylıkla yapılması el yazısı ile müsveddeye ihtiyaç duyulmadan doğrudan doğruya temizinin yazılmasına imkân vermektedir. Ayrıca, bazı araştırmalarda mutlaka bulunması gereken tablo ve grafikler de bilgisayarda en iyi şekilde yapılabilir. Bilgisayarda notların yazımı da bir problem olmaktan çıkmıştır. Notların sayfa altında veya metin sonunda istendiğine dair komut verildikten sonra artık her şeyi bilgisayar ayarlamakta, araya yeni bir bilgi ilâve edilince, notu da gerekli yerine yerleştirerek not numaralarını kendisi yürütmektedir ki, elle yazmada bu gerçekten çok yorucu bir iştir. Hele, metin daktilo edildikten sonra bir paragraf ilâvesi çok daha güçtür. Bilgisayar kullanımı bu bakımdan da büyük rahatlık getirmiştir. Çok yakın bir gelecekte bilgisayarın daha da yaygınlaşması ile bilinen klâsik metodlarla yazma işi herhalde tarihe karışacaktır.

2. İfade

Bir kitabın ifadesinin çok mühim olduğunu hiçbir zaman hatırdan çıkarmamak gerekir. İyi, düzgün, anlaşılır bir Türkçe kullanılmalıdır. Güçlkle anlaşılacak Osmanlıca kelimeler kadar, kimsenin anlayamayacağı yeni ve uydurma kelimeler kullanılmaktan da sakınılmalıdır. Cümlelerin bütün unsurları Türkçe dilbilgisi kurallarına uygun olarak sıralanmalı, devrik cümleye asla rağbet edilmemelidir. Bir paragraf içinde peş peşe gelen cümlelerde kullanılan zamanların da uyum içinde olması gerekir. Geniş zaman “dı”lı geçmiş şimdiki zaman “mış”lı geçmiş zaman rahatsız edecek şekilde birbirini takip etmemelidir. Bir cümle içinde zarûret olmadıkça, aynı kelimenin tekrarından sakınılmalıdır. Hele üç dört defa arka arkaya kat’iyyen kullanılmamalıdır. Yine bunun gibi, arka arkaya iki cümle aynı fiille bitirilmemelidir. Özellikle “etmek” ve “olmak” yardımcı fiilleri Türkçe’de fazla kullanıldığından buna bilhassa îtinâ göstermek gerekir. Meselâ, eğer uygun gelirse, “olmak”lardan biri “bulmak” yapılabilir veya buna imkân yoksa, esas fiil, mânâ bozulmayacak şekilde değiştirilir.

Ancak bu ifade hususiyetlerine dikkat ederken zihinde şekillendirilen fikirlerin seyrinin bozulmaması çok önemlidir.

Üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir husus da eserdeki ifadenin tamamen yazarın kendi malı olması keyfiyettir. Çeşitli kitaplardan alınmış

pasajların birleştirilmesi veya beğenilen cümlelerin birbirine eklenmesinden şiddetle sakınmak gerekir. Bir pasajın aynen verilmesinin, fikri daha kuvvetlendirip mânâlandıracağı düşünülüyorsa, alınan kısım mutlak surette tırnak içinde gösterilmeli ve nereden alındığı da dipnotunda belirtilmelidir. Sık sık aktarma yapılmasına olduğu kadar, kitaptan veya belgeden uzun pasajlar verilmesine de rağbet edilmemelidir. Bu gibi durumlar okuyucuyu hem sıkar, hem de eser sahibinin iyi bir sentez yapamadığı fikrinin uyanmasına sebep olur

3. Fikirlerde Tamamlayıcılık

Fikirler kâğıt üzerine dökülürken, o konuda söylenmesi lâzım gelen şeylerin sırayla ve hiçbir şey atlanmadan, okuyucuya “ne?”, “neden?”, “niçin?” sorularını sordurmayacak şekilde tam olarak ifade edilmesi gerekir. Tabî bazı meselelerde kaynak yetersizliği dolayısıyla bazı soruların yazar tarafından da cevaplandırılabilmesi mümkün olmayabilir. Bütün gayretlere rağmen aydınlığa kavuşturulamayan noktalar kalmışsa, bunlar, duruma göre metinde veya sayfa altı notlarında belirtilir. Bu suretle o sorunun cevabının neden verilemediği, okuyucuya önceden bildirilmiş olur.

Bir fasla veya yeni bir paragrafa başlarken, bununla bir önceki arasında bir köprü kurulmaya dikkat edilmelidir. Fikirler kopuk olmamalı, söylenenler havada, âdetâ asılı kalmamalıdır.

4. Dengeli Hacim

Yazma sırasında dikkat edilecek bir husus da bölümlerin hacim bakımından çok büyük farklılık göstermemeleridir. Meselâ, I. bölüm 100 sayfa, II. bölüm 15 sayfa olmamalıdır. Eldeki malzeme değerlendirilirken denge sağlanmaya çalışılmalıdır. Uzun olanın biraz kısaltılması veya kısa olanın genişletilmesi yahut da konu, bölümler arasında geçişe imkân veriyorsa kaydırma yapılması yoluna gidilmelidir.

5. İmlâ

İfadenin anlaşılır olması, sağlam bir Türkçe kullanılması yanında imlâyâ da çok dikkat edilmesi gerekir. Lâtîn alfabesinin kabûlünün üzerinden nerdeyse bir asra yakın zaman geçtiği halde hâlâ imlâ kuralları tam mânâsıyla oturmuş değildir. Başka bir ifadeyle herkes kendine göre bir şekil takib etmekte; hattâ, bir kelimenin, aynı kitab içinde değişik imlâlarla yazılmasına da rastlanabilmektedir. Özellikle Arabca ve Farsca terkilimli kelimelerin imlâsı şahıstan şahısa da değişmektedir. Halbuki, Türkçeleşmiş olan bazı kelimelerin düz yazı dilinde terkilimli olarak gösterilmelerine ihtiyaç yoktur. “Bâb-ı âlî”,

“sadr-ı âzam”, “reisül-küttab”, “şeyhül-islâm” imlâları artık sadece metin neşirleri ve eski metinler yahut arşiv belgelerinden yapılan aktarmalarda kullanılmalı, düz yazılarda “*Bâbîâlî*”, “*sadrâzam/ sadnâzam*”, “*reisülküttab*” ve “*şeyhülislâm*” şeklinde yazılmalıdır. Osmanlıcadan aynen aktarmalarda “elif-lâm” harf-i tarifinin kullanıldığı kelimelerin yazılışında dikkat edilecek bir husus da bunların “nakib el-eşrâf” veya “rebi’el-evvel” gibi “el” ayrılarak değil Osmanlıca telâffuzuna uygun olarak “*nakibü’l-eşrâf*” ve “*rebi’ü’l-evvel*” şekillerinde yazılmalarıdır.

İmlâ konusunda, aşırıya kaçmamak şartıyla, uzun ve ince hecelerın doğru okunmasını temin maksadıyla, üzerlerine aksan konulmasına da özen gösterilmelidir. *Hâlâ* kelimesinin aksansız yazılması halinde babanın kardeşi “hala”; *dâhî*’nin aksansız yazılması halinde “dahi” gibi tamamen farklı mânâlar ifade eden kelimeler ortaya çıkabilmektedir. Bunun gibi, *kâğüt* “kağıt”, *şikâyet* “şikayet”, *yekûn* “yekun” şeklinde yazılırsa yanlış okunması pek âlâ mümkündür. Özellikle “kaf”, “kef” ve “gayın” harflerinin önüdeki “elif” ve “vav”ların hangisine aksan konulacağı, hangisinin aksansız yazılacağı da çok mühimdir. “Galib”, “gasıb”, “kanun” kelimelerinde “a” harfinin üstüne eğer gerekiyorsa uzun okunacağını belirtmek üzere *dûğ bir çığı* (â) konabilir, fakat aksan konulmaz. Başka bir ifade ile “gayın” ve “kaf”dan sonra gelen ve “uzun a” şeklinde okunması gereken “elif”ler için –“gayın” ve “kaf”ın “kef”le karışmalarını önlemek üzere– aksan kullanmamalıdır.

Klâsik imlâ kurallarından biri de paragraf başlarının biraz içerden yazılmasıdır. Fakat, son yıllarda Amerika’da başlayıp dünyaya yayılan yeni bir cereyan ile paragrafın ilk satırının içeriden başlaması kaidesi kaldırılıp bunun yerine paragraf aralarının birer satır açılması usûlü benimsenmeye başlanmıştır. Halbuki, klâsik sistemde paragraf başı yapılma yanında satır arasının da açılması, fikrin değiştiğini göstermekte; böylece birbirinin devamı olan paragraflarla fikir değişikliği olanlar arasına bir fark konulmaktadır. İlmî bir yazıda bu usûlden ayrılınmaması, yani, bütün paragraf başlarının içeriden yazılması, fikir değişikliği olanlarda ise paragraflar arasına biraz açıklık konulması tavsiye olunur.

Bir eserde dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de imlâda yeknesaklık sağlanmasıdır. Kelimelerin yazılışlarında farklılık olmamalıdır. Cümle başlarının büyük harfle başlaması haric, aynı kelimeler bazan büyük, bazan küçük harfle; bazan aksanlı, bazan aksansız, bazan “d”, bazan “t” ile, yani farklı tarzlarda yazılmamalıdır. Şahıs ve yer, müessese ve topluluk adları büyük harfle başlatılmalıdır. Göze çarpması istenilen kelimelerde büyük harf kullanılmamalı, fakat bir bakışta görülmesi için *italik* veya **siyah** punto tercih edilmelidir.

İmlâda noktalama işaretlerine de son derecede dikkat edilmelidir. Nokta, virgöl, noktalı virgöl, soru işareti vs. nin yerli yerinde kullanılması son derecede mühimdir. Bir virgölün eksik konması, bazan cümlelerin mânâsını tamamen değiştirebilir. İmlâ kuralları, ilk okuldan itibaren öğretilmektedir. Dolayısıyla yapılan yanlışların bilgisizlikten ziyade dikkatsizlikten kaynaklandığı muhakkaktır. Özellikle noktalı virgöl konacak yerleri iyi seçmek gerekir. Bilindiği gibi bu işaret tam birer fikir ifade eden iki küçük cümlecik ayırmakta kullanılır; bunun için virgöl yerine kullanılması hatalı olur.

İmlâ konusunda dikkat edilecek bir diğer husus da yazarın kendi ifadesi olan kısımlarda benimsediği imlâ ne olursa olsun başka kitablardan veya belgelerden yaptığı aktarmalardaki imlânın asıllarına sadık kalması icab ettiği.

Tabii ilk kaleme alış sırasında bazı imlâ farklılıklarının olması mümkündür. Bunlar, eser tamamlandıktan sonra gözden geçirilme sırasında düzeltilcektir. Bilgisayarda yazılan eserin imlâ birliğinin sağlanması daha kolaydır. Bir komutla değişik tarzda yazılmış olanlar bulunarak yerlerine doğrusu konabilir. Ancak, bu konuda da dikkatli olmak mecburiyeti vardır. Eserde biri yazarın imlâsı, diğeri iktibas edilen eser veya belgelerin imlâsı olmak üzere iki imlâ mevcutsa “bul-değiştir” komutu ile bütün metnin otomatik olarak değiştirilmesi tehlikelidir. Biraz uzun ve vakit alıcı olmakla birlikte kelimelerin tek tek buldurulup değiştirilmesi istenmelidir. Bunun gibi tek komutla yaptırılan düzeltmelerde büyük ve küçük harfler de birbirine karışabilir. Eğer komut büyük harfle verilmiş ise kelime içindekiler de büyük harfe dönüşebilir, komut küçük harfle verildiği takdirde ise cümle başlarına rastlayanlar da küçüğe döner. Onun için bu gibi durumlarda kelimelerin teker teker bulunup düzeltilmesi gerekir. Bazı kelimeler daha uzun bir kelimenin içinde de yer alabilmektedir. Meselâ, “hakkâk” kelimesi ilk yazışta ikinci “a”nın üzerine aksan konulmadan yazılmışsa, düzeltme yapılırken “muhakkak” kelimesindeki ikinci “a” da aksanlı hale gelebilmektedir ki bu gibi hususlarda doğrular da bozulacağından “bul-düzeltil” komutu verilirken dikkat edilmesi çok gereklidir. Bazı word programlarında ise kelimenin ek almış şekli değiştirilmeyip olduğu gibi bırakılmaktadır. Kullanılan programın bu gibi özelliklerini bilip ona göre hareket etmek gerekir.

6. Yazıyı Tamamlayıcı Unsurlar

Günümüzde tarih, artık hikâyeciler gibi yazılmamakta, rakamlara büyük yer ayrılmakta; bu sebeple tarih kitaplarında tablo ve grafiklere sık sık yer verilmekte, hattâ bilgisayara dayalı çalışmalar yapılmaktadır. Bölge tarihleriyle

ilgili araştırmalarda ise çeşitli haritalar yer almaktadır.

Bu tablo, grafik ve haritaların o bahis okunurken hemen görülmesi gerekenlerinin girecekleri yerler, yazma sırasında işaretlenmeli ve meselâ,

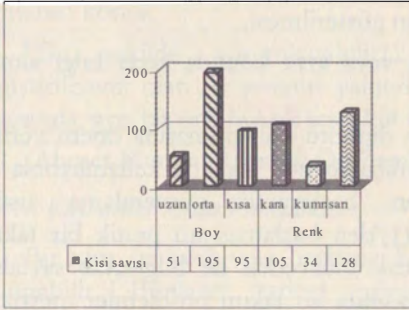
“Tablo I

1855 YILI SAMSUN LİMANI TRAFİĞİ’

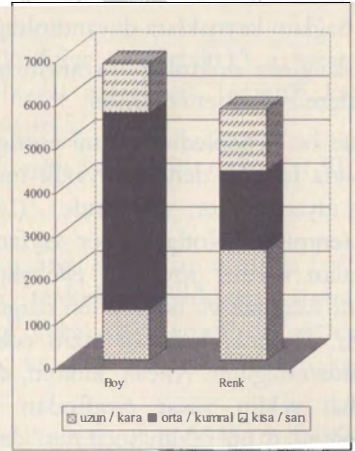
denildikten sonra yazmaya devam edilmelidir. Bu suretle oraya hangi tablonun gireceği ve verilecek numara tesbit edilmiş olur. Ancak eğer kitab, yazarın kendisi tarafından doğrudan doğruya bilgisayarda yazılıyorsa zaten tablolarındaki bilgilerin yorumlarının yapılabilmesi için önceden veya o bahis yazılırken hazırlanması gerekir. Böyle olunca da tablonun hemen metin içine aktarılması en iyi yoldur. Tabloların bilgisayarda yazılması toplama, yüzde alma, artış-azalış oranlarını bulma gibi işlerin sıhhatli ve sür’atli bir şekilde yapılması için de en güvenilir yoldur. Tablo hazırlanması için excel ve access programları kullanılır, ancak grafikler excelde yapılır ve kelime programlarına kolaylıkla aktarılabilir.

Gösterilmek istenen hususa göre çeşitli grafiklerin hazırlanması artık son derecede kolaydır. Çeşitli şeylerin bütün içindeki paylarının gösterilmek istendiği bir grafik pasta (pay/pie), zaman içindeki değişimin gösterilmek istendiği bir grafik noktalar ve onları birleştiren çizgiler veya boyuna yahut enine yanyana sütunlar (bar), sütun ve devamlı çizgiler (ki bunlar tek veya iki eksenli olabilir, yani ordinat ekseninde sağ ve sol taraflar ayrı ayrı rakamlara göre düzenlenebilir), alan şeklinde grafikler ve çok büyük ve çok küçük rakamların bir eksene sığmaması durumunda logoritmik grafikler düzenlenebilir. Bu grafiklerin her birinin de kendi içlerinde farklı tertib tarzları vardır. Meselâ, sütun şeklinde grafik hem sütunların yanyana konulması şeklinde olabilir, hem de bunlar aynı sütunda üst süte gelecek şekilde gösterilebilir. Bir örnek vermek gerekirse Muğla şehrinde yapılan nüfus sayımında belli bir yaş grubundaki şahısların boyları ile sakal-bıyık renkleri belirtilmiştir. Bunu iki ayrı şekilde şöyle göstermek mümkündür. Sütun grafik örnekleri

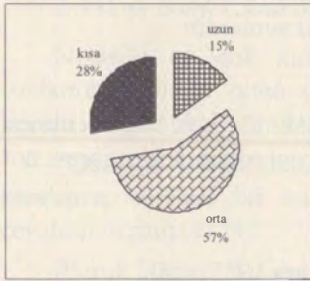
Ayrı sütunlarda gösterme

Aynı sütun üzerinde gösterme

Pasta grafik örneği

Ya ilk grafikte görüldüğü gibi yanyana sütunlar veya ikincideki gibi aynı sütun üzerinde her birinin payı istenirse açıklamalar ve rakamlar da sütunların üzerine konabilir. Aynı rakamların bütün içindeki payları ise pasta grafikte gösterilir. İstenirse yanlarına yüzde oranları da konur. Tablo sağlam tertib edildiği takdirde excel programlarında bunların hazırlanması son derecede kolaydır. Renk veya şekillerin neye delâlet ettikleri de tabloda kendiliğinden

görölmektedir. Ancak anahtarın grafiğin neresinde (alt, üst, yan) yer alması istendiğinin belirtilmesi gerekir. Grafiğin neye dair olduğu istenirse içindeki özel kısma yazılır. Bir başka şık da grafik, kopyala ve yapıştır komutlarıyla word programına taşındıktan sonra ismin grafiğin altına yazılmasıdır. Bunun için farenin (mouse) sağ tuşuna basılınca görülen şekil yazısı (caption)na girilir. Burada şekil numarası otomatik olarak çıkar, bunun yanına grafiğin adı yazılır. Şekil ve yazı istenirse ortalanır. Tabii bu takdirde grafiğin içinde artık isme gerek yoktur.

7. Metinde Dipnotları (sayfa altı notları) Yerlerinin Tayini

İlmî bir eserde aranan en mühim özelliklerden biri de hangi bilginin nereden alındığının gösterilmesidir. Bu iki bakımdan mühimdir. Eserin,

* Sağlam kaynaklara dayandırıldığının gösterilmesi,

* Bilginin doğruluğunu araştırmak veya aynı konuda fazla bilgi almak isteyenlere istikamet verilmesi.

İşte bu sebeptendir ki, ilmî eserlerde dipnotu kullanılmasına önem verilir. Her sayfa için (1)'den başlayarak numaralanan not şekli de kullanılıyorsa da daha ziyade her bölümde (1)'den başlayarak numaralama usûlü benimsenmiştir. Notların, her sayfada (1)'den başlamasının pratik bir takım sakıncaları vardır. Şöyle ki, elle yapılacak müsvedde ile bilgisayar sayfaları birbirini tutamaz ve bu yüzden dizgi sırasında bir takım problemler meydana gelebilir. Halbuki birbirini takip eden not numaralarında böyle bir mahzur sözkonusu değildir. Ancak, kitabın, sahibi tarafından bilgisayarda hazırlanması ve nihâî şeklin yazar tarafından verilmesi halinde bu mahzur ortadan kalkacağından bu şeklin seçilmesi de pekâlâ mümkündür. Not sayısının fazla olması durumunda çok büyük rakamlara kadar çıkmamak için notların, kısım veya fasıllarda da yeniden (1)'den başlatılması mümkündür. Benimsenecek tarz, eserin özelliklerine göre yazar tarafından tayin edilecektir.

Dipnotu kullanılmaya ihtiyaç duyulacak hususlar şunlardır:

a. Açıklanması Gereken İsim ve Tabirler

Bir isim veya tabirin açıklanması, bir şahıs hakkında kısa bilgi verilmesi gerektiğinde, kelimenin üst tarafına –daha önce tayin edilen şekle göre– not numarası konur.

“...Fars sınır bölgesindeki Râmhürmüz² ve ...”

(Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurluları*, Ankara 1975, s. 8)

“...‘kelter¹⁸⁵ üzümü’

(M. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 44)

“Hâfız Ahmed Paşa(nun)⁴ gönderdiği telhis”

(Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler. Telbisler*, İstanbul 1970, s.

b. Değişik Yerlerden Alınan Bilgiler

Bir cümle bazan birkaç yerdeki bilgilerin birleştirilmesiyle meydana getirilmiş olabilir. O takdirde, herbirinden alınan bilginin üzerine ayrı bir not numarası konur.

“Bu şekilde yorumlanabilir¹², kodifiye edilebilir¹³, fakat asla değiştirilemez olan¹⁴, şeriatın yanında, bizzat onun açık bıraktığı kapıların arkasında, ayrı bir örfi hukuk teşekkül etmiştir¹⁵.”

(Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara 1963, s. 30)

c. Kaynaklar Arası Farklılıklar

Bir isim, bir tarih veya herhangi bir hususta kaynaklar arasında farklılıklar bulunabilir. Bunların tarihçi gözüyle tenkidi yapıldıktan sonra biri benimsenecek ve metinde o yer alacaktır. Fakat diğerlerinin de gösterilmesi gerektiğinden bu ihtilâflı olan isim, tarih, vs. üzerine not numarası konulup notta münakaşası yapılacaktır.

“Atabeg Tekle yirmiyıl4 hükümet sürdükten sonra h. 5945 (m. 1197-1198) yılında Bidek-i Fesâ'da öldü.”

(Merçil, *a.g.e.*, s. 62)

d. Fikrin Bittiği Cümle Sonları

Notların en çok kullanıldığı yerler ise alınan bilginin bittiği cümle sonlarıdır. Notun, biten cümleye âit olması dolayısıyla de noktadan önce konması icab eder.

“Osmanlı hükümdarı, bilindiği gibi, bu teklifi reddetmiş ve Timur’a, kendisine sığınmış bir misafiri kovmanın amansızlık ve imansızlık olduğu cevabını vermiştir¹⁷⁴.”

(Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, I, Ankara 1984, s. 63)

8. Dipnotu Tipleri

a. Sadece Kitap veya Makalenin Gösterilmesi

Notlarda çoğunlukla sadece faydalanan kitap veya makale gösterilir. Bir kitabın adı ilk defa geçiyorsa tam künyesi verilir. Ancak fiş yaparken, sonradan alfabetiğe koymak durumu olduğu için, yazar soyadı başa alındığı halde, dipnotunda böyle bir şey sözkonusu değildir. Önce isim, sonra soyadı, iki virgül arasında kitabın adı; ikinci virgülden sonra basım yeri ve tarihi yazılır.

Bilginin hangi sayfadan alındığı da, basım tarihini müteâkıb “s.” konulduktan sonra ilâve edilir. Müsvedde el yazısı ile ise italik dizilmesini temin maksadıyla kitab adının altı çizilir. Makalelerde de bu usûl geçerlidir. Yalnız orada, fiş yapma sırasında da görüldüğü gibi, makale adı turnak içinde yazılacak, dergi adının altı çizilecektir. Yazma işi bilgisayarda yapıldığı takdirde kelimelerin altınının çizilmesi yerine italik yazılması istenilen kelimeler bloklanıp bir komutla italik yazdırılabilir.

Bizde de daha çok tercih edilen bu usûl Modern Language Association (MLA)'ca da benimsenen şekildir. American Psychological Association (APA) sistemine göre dipnotlarında referanslar biraz farklı olarak verilmektedir. Bibliyografyada kitab adından sonra parantez içinde basım tarihi yazılmakta ve notlarda da bu şekil tekrarlandıktan sonra cilt ve sayfa numaraları konulmaktadır.

Uzunçarşılı (1949), s. 153 veya

Göyünç (1969), s. 27 gibi.

Eğer bir yazarın aynı yıl basılmış birkaç eseri kullanılıyorsa o zaman bunlara tarihle birlikte (a), (b), (c) gibi bir harf verilmekte ve referans

Barkan(1942a), s. 215 veya

İnalcık (1980b), s. 36 şekline girmektedir.

Bu şekil, yazar için pratik ise de okuyucu için aynı şey söylenemez. Bir yazarın çok sayıda kitab ve makalesi kullanılmışsa bu, daha da içinden çıkılmaz bir hal alır. Hele aynı tarihli birden fazla yayını varsa hangisinin hangi kitab veya makaleye işaret ettiğini anlamak için her defasında bibliyografyaya gitmek gerekir. Bu ise sadece zaman kaybına değil, okuyucunun dikkatinin dağılmasına da sebep olur. Buna rağmen son yıllarda bu şekli tercih edenlerin sayıları artmaktadır.

Ancak, aynı kitabın ikinci ve müteâkıb tekrarlarında külfeti azaltmak üzere bazı kısaltmalar kullanılması âdet olmuştur. Batı dillerinde yapılan yayınlarda, aslı Lâtincede olan *ibidem*, *opere citato* ve *loco citato* kelimelerini ifade eden *ibid.*, *op. cit.* ve *loc. cit.* kısaltmaları kullanılmaktadır.

Ibid., “aynı yerde” demek olup bir üstteki notta geçen kitab tekrarlanacağı zaman kullanılır. Sayfa aynı ise, tekrar edilmez, değişik ise yeni numara verilir.

Loc.cit ve *op.cit.*, araya başka eser girmişse kullanılır. Birinci şıkda, üstteki notta gösterilen sayfaya atf yapıldığı için, sayfa numarasına gerek yoktur. İkincide ise sadece esere atf vardır, sayfa numarası değişecek demektir.

Ayrıca, kitabın tamamı için *passim*, aynı yazar için *id.* (=idem) gibi işaretler kullanılır.

Yabancı dillerde yazılmış eserleri okurken, notlarda kullanılan kısaltmaların mânâlarını anlamak bakımından, bunların bilinmesi lâzımdır. Ancak Türkçe bir eserde bu gibi Lâtince kısaltmalar kullanılmasına ihtiyaç yoktur. Zîrâ, dilimizde, aynı mânâları ifade edebilecek kelime ve kısaltmalar bulunmakta ve bunlar pek çok yazar tarafından da kullanılmaktadır.

Bir kitaba, bir makale, bir tez veya belgeye işaret etmenin çeşitli şekilleri vardır.

aa. İkinci Notta Aynı Sayfanın Tekrarı

Eğer arka arkaya iki notta aynı eserin aynı sayfası gösterilecekse, ikincide “gösterilen yer” mânâsına kısaca “gös.yer” demek kâfidir.

1 M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 1957, s. 23.

2 gös. yer.

ab. İkinci Notta Aynı Sayfa Gösterilmesi

Arka arkaya iki nottan ikincisinde, bir önceki eserin başka bir sayfası verilecekse, “aynı eser”, “aynı makale”, “aynı belge” veya “kezâ” yazılıp sayfa numarası konabilir. Fakat daha yaygın olan şekli adı geçen eser “a.g.e.”, “a.g.m.” (makale), “a.g.t.”, (tez), “a.g.b.” (belge) şeklindedir.

1 Bernard Lewis, “İzlanda’da Türkler”, *Türkiyat Mecmuası*, X (1953), 278.

2 a.g.m., s. 279.

ac. Araya Başka Bir Eser Girdikten Sonra Tekrarı

Araya başka bir yazarın kitab veya makalesi girdikten sonra ise “a.g.e.” kısaltması, yazar soyadı ve virgülden sonra konur. Eğer bir yazarın tek eseri kullanılıyorsa sadece soyadı ile de kısaltma yapılabilir.

1 Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Abilik*, Ankara 1974, s. 83.

2 Mehmet Genç, “Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri”, *Abilik ve Esnaf*, İstanbul 1986, s. 113-114.

3 Çağatay, a.g.e., s. 87 veya Çağatay, s. 87.

ad. Bir Yazarın İkinci, Üçüncü Eserlerinin Gösterilmesi

Bir yazarın birden fazla eser ve makalesi kullanılıyorsa, ikinci kitab/makalenin ilk geçişinde yine tam künyesi verileceğinden herhangi bir

karışıklık sözkonusu değildir.

ae. İkinci Eserin Müteâkıb Notta Tekrarı

Bir yazarın ikinci eserinin verildiği notu takiben aynı eser tekrarlanacaksa sayfa olup olmamasına göre “gös.yer” veya “a.g.e./a.g.m.” denilebilir.

af. İkinci Eserin Araya Başka Eserler Girdikten Sonra Tekrarı

İkinci eseri takib eden notta, yazarın birinci eserinden veya araya başka kitablar girdikten sonra birinci ve ikinci eserlerden bahsedilecekse, artık soyadından sonra “a.g.e.” kısaltması kullanılamaz. Bunun yerine, bahis konusu kitab ve makaleleri ifade edecek birer kısaltma bulunur ve o eser, hep aynı kısaltma kullanılarak gösterilir. Kısaltmaların neye delâlet ettiklerinin unutulmaması için bir kısaltma cetveli yapılarak not edilmesinde fayda vardır.

1 Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yydan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul 1986, s. 57.

2 gös.yer.

3 Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 17.

4 Cezar, a.g.e., s. 80.

5 Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı ‘Bütçe’lerine Dair Notlar” İ. Ü. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1955), 247.

6 Yavuz Cezar, “Osmanlı Devleti’nin Malî Kurumlarından Tersâne-i Âmire Hazinesi ve Defterdarlığı’nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki”, *İÜİFM*, XLI/1-4 (1984), 367.

7 a.g.m., s. 368.

8 Barkan, a.g.m., s. 251.

9 Tabakoğlu, s. 65.

10 Cezar, “Tersâne”, s. 369.

11 Tabakoğlu, s. 89.

12 Cezar, *Bunalım*, s. 99.

13 Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassamına Âit Tereke Defterleri”, *TTK Belgeler*, III/5-6 (Ankara 1968), 27.

14 a.g.m., s. 30.

15 Barkan, “Bütçe”, s. 249.

16 Tabakoğlu, s. 69; Cezar, *Bunalım*, s. 102.

17 Barkan, “Edirne”, s. 35.

ag. Aynı Soyadını Taşıyan İki Yazarın Notta Gösteriliş Şekli

Kullanılan eserler arasında aynı soyadını taşıyan yazarlar varsa, bunların birbirine karışmamasına da dikkat ve itina etmek lâzımdır. Meselâ, Osman Turan - Şerafettin Turan, Sevim Tekeli - İlhan Tekeli gibi yazarların eserleri bir arada kullanıldığı zaman sadece soyadlarını yazmak yetmez, ilk adlarının baş harflerini de mutlaka koymak gerekir. O. Turan, Ş. Turan veya S. Tekeli, İ. Tekeli gibi. Eğer isimleri aynı harfle başlıyorsa ya ismin tamamını yazmak veya eser isminin kısaltmasını her defasında tekrarlamak icab eder.

ab. Aynı Yazarın İki Eser veya Makalesinin Peşpeşe Gösteriliş

Bir yazarın iki kitab, iki makale veya kitab ve makaleleri aynı notta peşpeşe gösterildiğinde, ilk gösterilen usûlüne uygun olarak yazılır; ikinci, ilk defa gösteriliyorsa, “aynı yazar” denildikten sonra kitab veya makalenin künyesi kaydedilir ve tabii sayfa numarası konur.

37 M. Akdağ, *Celâli İsyancıları, 1550-1603*, Ankara 1963, s. 85 vd, s. 110; kezâ büyük kaçgunluk için bk. aynı müellif, “Celâli İsyancılarından Büyük Kaçgunluk, 1603-1606”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1964, II/2-3, 1-50 (Feridun M. Emecen, XVI. *Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 121).

ai. Arşiv Belgelerinin Gösteriliş

Arşiv malzemesinin kullanıldığı eserlerde, bilgi alınan belgenin arşiv, tasnif ve numarasından başka, eğer metin içinde geçmemişse, tarihi ve kimden kime yazıldığına belirtilmesi uygun olur. Arşiv belgesinin referans olarak gösterildiği notlarda, yazının kimden kime, hangi tarihte gönderilen ne cins bir belge olduğu belirtilir. Üst üste iki nokta konduktan sonra arşivi, tasnifi ve numarası verilir. Burada da ilk geçişte künye tam olmalıdır. Sonrakilerde kısaltma kullanılır.

Mühimme defterlerinden verilen notlarda sadece kime gönderildiği belirtilir. Çünkü, aradaki bazı buyuruldu ihtiva edenler istisnâ edilirse, bu defterlerdeki hükümler Dîvân-ı Hümâyûn kararı ve Padişah emridir.

1 İstanbul Kadısına gönderilen 23 Receb 983 (28 Ekim 1575) tarihli hüküm: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defteri*, nr. CLXXVI, 103.

Bunun gibi, Hatt-ı Humâyûn ve İrade tasniflerinde esas numarayı alan belgeler Padişahın hattı veya iradesini ihtivâ etmekte, eklerde ise arz, arıza, arzuhal, mazbata vs. belgeler bulunmaktadır. Hatt-ı humâyûn ve irade bulunan vesikalar, adından da anlaşılacağı üzere yine padişah emridir. Pek çoğu da sadrazamın telhis veya takrirî üzerine yazılmışlardır. Ancak telhis ve takrirlerde Tanzimattan sonra tarih kullanılmaya başlandığından, daha önceki devirlere âit belgelerin kesin tarihi aynı konudaki diğer belgelerden tesbit edilebilir. Tasnif hey'etince konulan tahminî tarihlerde ise her zaman isabet yoktur. Onun için bunlarda tarih belirtilmez veya "tasnif hey'etince konduğu"na işaret edilir.

- 1 Sadrazamın, III. Selim'in hatt-ı humâyûnunu ihtivâ eden telhisi: BOA, Hatt-ı Humâyûn tasnifi, nr. 13127.
- 2 II. Mahmud'un beyaz üzerine hatt-ı humâyûnu: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 7308.

Eğer metin içinde yeterince bilgi verilmişse sadece tasnif adı ve numarası ile de yetinilebilir. Meselâ, üçüncü not

- 3 HH, nr. 23118 şeklinde yazılır.

Takrir, telhis ve hatt-ı humâyûnun birlikte olduğu bir belge ise şöyle gösterilebilir.

- 4 Serasker Husrev Paşa'nın Tunus'dan fesci ustaları getirtilmesine dair takrirî üzerine Sadrazamın telhisi ve Padişahın hattı: HH, nr. 18748.

Bazı belgelerin hatt-ı humâyûnları kesilip ayrılmıştır. Böyle bir durum belirtilmek istendiğinde şöyle yazılabilir:

- 5 Ömer Lütfi Efendi'nin, üzerinde Sadrazamın Defterdara hitâben yazılmış 2 C 1248 (27 Ekim 1832) tarihli buyuruldusu bulunan (hatt-ı humâyûnu kesik) takrirî: BOA, Cevdet tas. Askerî, nr. 9407.

Eğer bu takririn bir sureti, herhangi bir tasnif içinde bulunmuşsa numaradan sonra nokta konulup devam edilir.

.... Aynı takririn sureti: BOA, *Maliyeden Müdever Defterler*, nr. 9146, s. 200.

Kitab, Sadaretle nezâretler arası yazışmaların kullanıldığı bir araştırma ise, Bâbîâlî Evrak Odası belgeleri veya Sadarettten gönderilen yazıların müsveddelerini ihtiva eden *Ayniyat Defterleri* kullanılacaktır. Bu takdirde not şöyle yazılacaktır:

- 6 Sadaretten Ticaret ve Nafia Nezâretine gönderilen 5 Ramazan 1307 (25 Nisan 1890) tarihli tezkire: BOA, *Ayniyat Defteri*, nr. 1225; Başkitâbet dairesinin 18 Ramazan 1307 (8 Mayıs 1890) ve 4 Muharrem 1308 (20 Ağustos 1890) tarihli tezkireleri: BOA, İrade-Dahiliye, nr. 92193 ve 93080.

Dikkat edilirse yukandaki misallerden birinde defterin sayfa numarası verilmemiştir. Bu, defterde sayfa numarası olmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak, son devirlere âit muntazam tarihlenmiş belgelerin kronolojik bir sıra ile ciltlenmiş olanlarında sayfa numarası konulmamış olması pek büyük bir mahzur teşkil etmemektedir. Fakat, özellikle *Mühimme*, *Şikâyet*, *Abkâm* defterleri gibi hükümlerde kesin tarih bulunmayıp “evâil”, “evâsıt”, “evâhır” gibi onar günlük devreleri gösteren tarihlerin atıldığı defterlerde sayfa numarasını mutlaka göstermek lâzımdır. Ayrıca, defterlerden ilk devir *Mühimmelerinde* ayın tarihi ve haftanın günü tam olarak gösterilmesine rağmen bazılarında dikkatsizce yapılan ciltlemeler dolayısıyla de tarihler karışmış durumdadır. Bunun için bu gibi defterlerden referans verilirken mutlaka sayfa numaralarının belirtilmesi gerekir.

Arşivden referans verilirken dikkat edilecek ikinci bir husus da tasnifler ve belge koleksiyonları isimlerinin altlarının çizilmeyip yalnız isim taşıyan defterlerin altlarının çizilmesi keyfiyetidir.

b. İsim ve Tabirlerin Açıklanış Şekli

Bir isim veya tabir yahut yer adının açıklanması, bir şahsın kısa biyografisinin verilmesi gerektiğinde, önce açıklama yapılır, sonra bu bilginin alındığı yer gösterilir.

(Râmhürmüz’ün dipnotu: Merçil, *Salgurlular*, s. 8)

- 2 Ahvaz’ın doğusunda 3 günlük yürüyüş mesafede, bugün dahi mevcut bir şehir, bk. Strange, *The Lands*, s. 243.

(kelter üzümünün dipnotu: Kütükoğlu, *Narb*, s. 44)

- 185 kelter/keleter = kulpsuz yayvan sepet, sele; keleter = iki kulplu küfe biçiminde büyük sepet (*Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara 1974, VII, 2736, 2731).

(Hafız Ahmed Paşa’nın dipnotu: Orhonlu, *Telhisler*, s. 14)

- 4 1009 yılı şevval ayında sadaret kaymakamı oldu ise de, 10 gün sonra azledildi; 20 Cumadelâhır 1010 da Anadolu muhafazasına memur olarak Kütahya’ya gitti; 1011 yılı şaban

ayında da bu görevde bulunmakta idi (MAD. 18155, s. 34, 107).

c. Kaynaklar Arasındaki İhtilâfın Gösterilişi

Kaynaklar arasında ihtilâf bulunduğu zaman notta bunların münakaşası yapılır ve metne alınan bilgi veya fikrin benimseniş sebebi açıklanır.

(Atabeg Tekle'nin saltanat süresi: Merçil, *Salgurlular*, s. 62)

- 5 Atabeg Tekle'nin ölüm yılı olarak iki tarih verilmektedir. *Câmi'üt-Tevârih* (vr. 270b), Benâketî (s. 233), Vassâf (s. 150, özet s. 87) ve *Şîraz-nâme* (s. 52) onun h. 591 (m. 1194-1195) yılında öldüğünü kaydederken, Tekle'nin ölümünden sonra yerine Tuğrul b. Sungur'un geçmiş olduğunu iddia eden, daha muahhar eserler, sözgelişi *Tarih-i Güzîde* (s. 504), *Mücmel-i Fâsihî* (II, s. 252), *Lüb üt-Tevârih* (s.118) ve *Tarih-i Cihân Ârâ* (s. 126) Tekle'nin h. 590 (m. 1193-1194) yılında vefat ettiğini bildirmektedirler. Ancak biz onun tahta geçiş yılını h. 574 olarak kabul ettiğimizden, 20 yıl hükümet sürdüğüne göre, onun ölüm tarihinin h. 594'e isabet etmesi gerekir. Ayrıca h. 623 (m. 1226)'de ölen ve 29 yıl saltanat süren Atabeg Zengî'nin saltanat süresi hesap edilirse onun da bu tarihte tahta geçtiği meydana çıkmaktadır.

d. Fazla Bilgi Bulunacak Yerin Gösterilişi

da. Eserin Başka Yerinin Gösterilişi

Bazı hallerde, aynı meseleden eserin iki ayrı yerinde bahsedilmesi gerekebilir. Bu takdirde esas ilgili fasılda tafsilât verilir, diğerinde bir cümleyle temas olunup not konur. Notta ise başta veya ilerdeki bir bölüme havale yapılır.

174 Bk. I. Bölüm, s. 46, 50, 60.

172 MD, 16, s. 338; bk. V. Bölüm, s. 12.

(Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti. Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974, s. 122)

Yahut da bir husus anlatılırken meselenin daha iyi görülebilmesini temin maksadıyla, metin veya eklerdeki, şekil, tablo vs. ye bakılması istenebilir.

- 169 Doğu Anadolu halkı arasında nöker, sipahi, nökerzâde ise, sipahizâde demek idi (bk. Ek II, 1530 tarihli Bayburt livası

kanunnâmesi).

(İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 36)

db. Başka Bir Eserin Gösterilişi

Eserin esas konusu ile doğrudan ilgili olmayan veya tafsilâta girildiği takdirde plândaki âhengin bozulabileceği hallerde meseleye bir veya birkaç cümle ile temas edilip not konur. Notta ise, bilgi bulunabilecek eser/eserler veya makaleye, “tafsilât için bk.”, “fazla bilgi için bk.” yahut “bunun için bk.” şeklinde havale yapılır. Havale edilen eserde o konuya fazla yer ayrılmış olduğundan, genellikle verilen sayfa numarası da tek değildir. Bilginin başlangıç ve bitiş sayfaları araya (“-”) konulmak üzere verilir veya başlangıç sayfası yazıldıktan sonra, müteâkıb sayfalarda da devam ettiğini göstermek üzere “vd.” (= ve devamı) işareti konur.

- 2 Tafsilât için: M.H. Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1943, I (*Anadolu’nun Fetbi*), 135-50; İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, 46-54.

(Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, s. 8)

- 57 Bunun için bk. Karal, *ayn. esr.*, s. 122 vd.

(Ercüment Kuran, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faâliyetleri 1793-1821*, Ankara 1968, s. 38)

Bahis, kaynaklara dayanılarak yazıldığı halde, aynı meseleye temas eden bir eserde de bilgi bulunabileceği “ayrıca bk.” şeklinde gösterilir.

- 112 Bu heyetin İstanbul’da karşılanışı ve faaliyeti hakkında Rycaut (*Histoire des trois derniers empereurs des Turcs*, II, 359-62) malumat vermektedir. Ayrıca bk. Zinkeisen, V, 59-60.

(M. S. Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadî Münâsebetleri*, I, Ankara 1974, s. 36)

e. Farklı Bilgi Bulunan Eserin Gösterilişi

Bir kaynak veya araştırmada, diğerlerinden farklı bilgi varsa ve bu bilginin münakaşasına gerek duyulmuyorsa, bilginin alındığı yer/yerler gösterildikten sonra “krş.” (= karşılaştırınız) denilerek farklı olanın künyesi verilir.

- 563 nisf-ı niyâbet muhâfazât-ı vilâyet için kadîmden sancak beğlerine hâsıl kayd olagelmıştır”, Barkan, *Kanunlar*, s. 268; krş. M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî*, II, 258-259.

(Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1618)*, Ankara 1985, s. 127).

f. Aynı Notta Birden Fazla Referans Verilmesi

Bir notta bazan birden fazla referans verilmesi gerekebilir. Bu gibi hallerde sadece kitap veya makale adı gösterilecekse aralarına “;” konarak birinden diğerine geçilir. Kaç kitap veya makale gösterilecekse, kaynaktan araştırmaya doğru önem sırasına göre dizilir.

- 354 Bk. Neşri, I, 187; M. Bilge, *Aynı eser*, s. 83-84; C. Baltacı, *Aynı eser*, s. 15.

(Yusuf Halacoğlu, *XIV-XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 116).

Kitab adı verilmekle yetinilmeyip açıklamada da bulunulacaksa biraz farklı bir usûl takib edilir. Eğer açıklama ilk kitab adından önce ise, açıklamayı takiben kitab adı yazıldıktan sonra yine “;” konarak ikinciye geçilir. Fakat açıklama ikinci veya sonraki kitaplarda ise bir önceki kitabın sayfa numarasından sonra nokta konur. Tabii, müteâkıb cümleye büyük harfle başlanır.

- 27 Nejat Göyünç, “Türkiye’de Eğitim” *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 1046; Kuran, 1012; Ünal, s.216. Tanzimattan sonra açılan kız okulları için bk. Caporal, s. 101 vd.

(M. Âkif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 160)

g. Başka Bir Eserde Verilen Referansın Gösterilişi

Bazan başka bir eser vasıtasıyla bir kaynağın yahut ikinci bir eserin verdiği bilgiler de kullanılabilir. Bu gibi durumlarda bunun da notta mutlaka belirtilmesi gerekir.

ga. Eğer, faydalanılan eserdeki belge veya esere –başka bir memlekette oluşu, bilinmeyen bir yabancı dille kaleme alınmış bulunması yahut eksik referans verilmesi gibi bir sebeple– ulaşılamıyor, fakat bilginin o belge veya eserde bulunduğu da mutlaka gösterilmek isteniyorsa, belge veya eser bizzat görülmüş gibi referans verilmemeli, fakat bu bilginin nereden alındığı da mutlaka gösterilmelidir.

133 Hakluyt, V, 254'den naklen Kurat, s. 51, not 2.

(Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri, I (1580-1838)*, Ankara 1974, s. 41)

gb. Faydalanılan eserin kaynağının da görüldüğü hallerde ise her ikisi birden gösterilir. Zîrâ, sadece kaynak verilip diğeri ihmâl edilirse, o eser kullanılmamış gibi bir intiba hasıl olabilir; nasıl olsa başka birisi tarafından kullanılmıştır düşüncesiyle hareket edilirse bu defa da ulaşılabileceği halde kaynağın görülmemiş olduğu zannı doğabilir. Bu bakımdan her ikisinin birden zikri doğru olur. Bu da araya “ve ondan naklen” gibi bir ibare konularak halledilir.

100 *Mühimme*, LX, h. 472; LXI, h. 85 ve buralardan naklen A. Refik, *Türkler ve Kraliçe Elîzabet*, vesika 9 ve 10.

(M. S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, I, 33)

b. Bir Yardımın Belirtilmesi

Araştırmanın hazırlanışı sırasında görülen yardımlar için teşekkür yeri “önsöz”dür. Ancak, bazı özel hallerde bu, nota da konabilir. Makalelerde ise önsöz bulunmadığı için kimden, ne surette yardım alındığı ilgili notta belirtilip, teşekkür edilir. Bu yardımın mâhiyeti, yazarın bilmediği bir yabancı dildeki kitaptan faydalanmasını sağlama, bir eser veya belgenin yerini bildirme, yardımcı ilim kollarıyla ilgili hususlarda fikir danışma vs. şeklinde olabilir.

1 Bu gezi sırasında yakın ilgilerini gördüğüm Alâiyeli dostlara, Müze yetkililerine, özellikle Hacıhamdioğlu Tevfik Bey'e teşekkür borçluyum. Bu makalede sözü edilen ilk iki kitâbeyi kendisi haber vermiştir.

(Tuncer Baykara, “Alâiye'de Bazı Yeni Kitâbeler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 12 (1982), s. 579)

9. Müsvedde Yaparken Dipnotlarının Yazılması

Müsvedde sırasında dipnotlarının yazılması için iki ayrı yol takib edilebilir.

a. El yazısı ile Müsvedde

aa. Aynı kâğıt üzerinde, not konulacak yerde bir köşeli parantez açılıp, not yazılıp bitirildikten sonra kapanarak metne devam edilir. Bu takdirde anında not numarası koymaya gerek yoktur. Numaralama sonradan yapılır.

ab. Notların kısa olması halinde sayfa altında bir kısım ayrılp oraya da yazılabilir.

ac. Notlar, muhakkak, her iki kâğıtta da numaralanmak ve numaralar birbirini takib etmek şartıyla, ayrı bir kâğıda yazılır.

Her iki şeklin de fayda ve mahzurları vardır. Birincide notlar sonradan konacağı için araya ilâve yapılırsa, not numarası değiştirmek gibi bir külfet olmaz. Fakat, araya uzun notların girdiği metinlerde, düzeltmek üzere okunduğu sırada notun bittiği yerin tayini dikkati dağıtıp metnin bütünlüğünü bozabilir.

İkinci ve üçüncü şekillerde ise, araya ilâveler yapıldığında not numaralarının yürütülmesi külfeti ile karşılaşılır. Fakat metinde bütünlük vardır. Ayrıca, bir cümle içinde arka arkaya birkaç not geçtiği zaman, not numaraları yerlerine konup metnin yazılmasına devam edilir ve fikrin bitiminde birkaç not birden yazılabilir. Halbuki, metin içinde parantez açarak bu işin halli her zaman kolay değildir. Daha önce de belirtildiği gibi, notlarda münakaşalar yapılması, konu ile doğrudan ilgisi olmayan, fakat açıklanmasında zarûret bulunan bazı hususlarda bilgi verilmesi gerekebilir. Bunların yazılması, metinde fikrin bitimine bırakıldığında, kesin olarak kaç satır süreceği bilinemeyeceğinden, kâfi miktarda yer ayrılıp ayrılamaması meselesi ortaya çıkar. Bu da yine ister istemez fikirlerin kesintiye uğramasına sebep olur.

Bu şıklardan birini seçmek yazara kalmıştır. Eğer notlarda teferruata girilmeden sadece kitab adı verilip kısa açıklamalar yapılmakla yetinilecekse birinci, uzun notlar da olabilecekse ikincinin tercihi uygun olur.

b. Bilgisayar Kelime - İşlem Programında Yazma

Bilgisayar kullanıldığı takdirde ise notlar, sayfa altında veya sonda istendiğine göre işaretlenerek anında yazılır. Tabii her programın not yazma şekli farklıdır. Bir kısmı sayfa altında gösterirken, bir kısmı ayrı bir yere kayd etmektedir. Bilgisayar programları geliştikçe notların yazılması da kolaylaşmaktadır.

Bilgisayar, not girişi yapıldığında not numarasını otomatik olarak verir. Dolayısıyla elle yazmadan farklı olarak araya yeni bir pasaj ve onun notu eklendiğinde not numaraları otomatik olarak yürür. Bu şüphesiz yazar için bir avantajdır. Ancak, araya yeni bir not girdiğinde dikkat edilmezse bir problem ortaya çıkar. Eğer, peşpeşe iki veya daha çok notta aynı kitab veya makale yahut belgeye atıfta bulunulmuş ve ikincide “a.g.e” veya “a.g.m”, yahut “a.g.b” gibi üst notla aynı yerden faydalandığı belirtilmişse araya not girdiğinde işaret edilen kitab, makale veya belgeden değil araya giren nottaki yerden alındığı fikri uyanacaktır. Onun için notlarda bu kısaltmaları kullanmak yerine kitab veya makalelerin bir kelime ile kısaltılmasına gidilmesi, belgelerin ise numaralarının

muhakkak her defasında yazılması gerekir. Aksi halde hiç istenmeyen karışıklıkların ortaya çıkması kaçınılmaz olur. Eğer, tekrar yerine mutlaka “a.g.e” vb. gibi kısaltmalar kullanılmak istenirse bu, kitaba son şekil verildikten sonra yapılmalıdır.

B. Son Şekil

1. Boşlukların Doldurulması

Malzemenin toplanması sırasında ne kadar titiz davranılırsa davranılsın, yazma safhasında birtakım boşlukların ortaya çıkması, bazı soruların kalması veya bazı hususlarda tereddütler hâsıl olması mümkündür. Bu gibi hallerde, eğer meydana gelen boşluk, müteakıf fasılların yazılmasını engelleyecek mâhiyette değil ise, araştırılacak hususu işaretleyip uygun bir boşluk bırakarak –bu takdirde yazılmakta olan sayfayı boş bırakıp yeni bir sayfaya geçmek en iyi yoldur. İlâve sırasında boş bırakılan kısım yetmese dahi başka yapraklar eklenebilir– devam olunur. Ayrıca, araştırılacak hususlar da ayrı bir kâğıda not edilir.

Bazı hallerde, ortaya çıkan boşluk doldurulmadan, sonraki fasılların yazılması mümkün olmayabilir. O zaman mecburen yazmaya ara verilip gerekli malzemenin araştırılmasına geçilir. Yeterli bilgi toplandığında, bırakılan yerden yazmaya devam edilir.

Eğer böyle bir zarûret yoksa, müsveddenin yazılması tamamlandıktan sonra bütün pürüzler araştırılıp yerlerine yerleştirilir.

2. Düzeltme

Kitabın tamamı yazılıp bittikten ve boşluklar doldurulduktan sonra müsveddeler baştan itbâren dikkatle okunur. İfade bozuklukları varsa düzeltilir. Bazan plânda ufak tefek değişiklikler yapmak icab edebilir. Paragrafların yerlerinin değişmesi veya ikinci derecedeki alt başlıklar arasında yer değiştirme gibi. Bazan da yazma sırasında fark edilemeyen bazı eksiklikler ortaya çıkabilir. Yahut biraz daha derinlemesine inen açıklamalara ihtiyaç duyulabilir. Bunlar, eğer mümkünse, eldeki notlardan çıkarılacak bilgilerle, değilse yeniden küçük araştırmalar yapılarak giderilir.

Bir araştırmada, toplanan malzemenin tamamı kullanılamayabilir. Bölümler arasındaki hacim dengesini sağlayabilmek için bazan eldeki malzemenin teferruat kısmından biraz fedakârlık etmek gerekebilir. Yeniden gözden geçirilme sırasında bu kullanılmamış malzeme de uygun bir yer

bulunup değerlendirilebilir.

Bunun tam aksi olması da mümkündür. İlk yazma sırasında bir bahsin, diğerleriyle arasındaki dengeyi bozacak biçimde uzun tutulduğu farkedilirse, kısaltılarak yeniden yazılabilir.

Uzatma veya kısaltma bakımından hiçbir fedakârlığa tahammülü olmayan kısımlar ise, okuyucunun anlayışına sığınarak, olduğu gibi bırakılır.

Yapılacak düzeltmeler, bir veya birkaç kelimenin değiştirilmesi veya ilâvesi gibi ufak çapta ise, kurşun kalemle yazılmış müsveddelerde silinip düzeltme yapılması şeklinde veya ilâve edilecek kısma bir çıkma işareti (v yahut ^) konularak gerçekleştirilebilir. Küçük bir iki cümle ekleneceğinde, gireceği yere, göze çarpması için tercihan renkli kalemle “+”, “x” veya “*” gibi bir işaret konulduktan sonra yanda bırakılmış olan marja yazılabilir. Bu gibi durumlarda aynı işaretin, ilâvenin başına da konması lâzımdır.

İlâve edilecek pasaj daha büyük ise, o zaman ayrı bir kâğıda yazmak ve yine marjdaki ilâvede olduğu gibi her iki yere de aynı işareti koymak gerekir. İlâve yaprakların gireceği yerin anlaşılabilmesi için ek sayfaya da bir numara verilmesi icab eder. Bu numara, ilâvenin yapıldığı sayfa numarasının yanına bir harf (25a gibi) veya bölü işaretinden sonra rakam (25/1) konulmasıyla meydana gelir. Ek sayfalar birden fazla olursa harflilerde b, c..., rakamlılarda /2, /3, şeklinde devam eder. Böyle durumlarda, esas numarayı taşıyan sayfanın sonuna, devamının ek sayfalarda bulunduğu dair hatırlatıcı bir not konulmasında fayda vardır.

Tabii bu şekil elle müsvedde yapılması halindedir. Bilgisayarda yazıldığında bütün bu teferruata gerek yoktur. İstenilen yerde ilâve yapılabilir, notlar da dahil, bilgisayar bunları yerli yerine yerleştirecektir.

C. Sonuç

Metnin okunup düzeltilmesinden sonra, artık sonuç yazılabilecek hale gelmiştir. Her ilmî araştırmada bir sonuca varılacaktır. Zîrâ, sonuca varılmayan bir araştırmacının ilmî değeri yoktur.

İşte varılan sonuç bu kısımda anlatılacak, gerekirse münakaşa edilecektir. Bazı hallerde sonucu yazabilmek için, araştırmacının kısa bir özeti yapılabilir. Yahut çıkarılan sonucu kuvvetlendirmek üzere, metinde kullanılmayan bazı malzemeye yer verilebilir.

Sonucun kısa veya uzun olması değil, eserde ortaya konan hipotezi ispat edebilmesi önemlidir. Ancak sonuç, hiç bir zaman sadece eserin bir özeti şeklinde olmamalıdır.

D. Bibliyografyanın Hazırlanması

Çalışmanın başlangıcında kullanılacak eserler fişlenmiş olduğundan bibliyografya kısmen hazır demektir. İş, bunların düzene sokulmasına kalmıştır. Ancak, hemen hatırlatmak gerekir ki, bibliyografya tanzimi de birkaç şekilde olabilmektedir. Sadece kitablardan faydalanılarak hazırlanan bir eserin bibliyografyası ile arşiv kaynaklarının da kullanıldığı bir eserin bibliyografyasının düzenlenmesi farklı olacaktır.

1. Sadece Kitab-Makale Kullanılan Eserin Bibliyografyası

Bu grupta iki ayrı şekilde düzenleme yapılabilir.

a. Kaynak eser ve araştırma-inceleme ayrımı yapılmaksızın düzenlenen tip en basitidir. Burada eser ve makaleler yazar soyadına göre alfabetiğe dizilir. Bibliyografya bakımından zengin olan eserlerde bu usûl pek tatbik edilmez.

b. Kaynak eserlerle araştırma-incelemelerin ayrıldığı bibliyografyalar da iki türlü düzenlenebilir.

ba. “Kaynaklar” ve “Araştırma-incelemeler” ayrı başlıklar altında verilir ve her biri kendi içinde alfabetiğe konur.

bb. Eser tipleri ayrı ayrı gruplandırılır. Surnâme, fütüvvetnâme, seyahatnâme, kanunnâme/nizamnâme, münşeat ve muâhedat mecmuaları vs. adlar altında toplanır. Eğer, bunlardan ayrı birer başlık açılacak kadar kullanılmışsa, o zaman bibliyografyadaki gruplandırma artacaktır. Aslında araştırmanın şekline göre bu gruplandırmaları hayli çoğaltmak mümkündür. Meselâ, plân ve haritalar yahut süreli yayınlar (gazete ve dergi koleksiyonları) gibi malzemeye çokça yer verilen eserlerde bunlar için de birer başlık açılabilir.

Bütün bu çalışmalarda sözlükler, daima en çok kullanılan yardımcı eserlerdir. Fakat özellikle notta gösterilmemişlerse, bibliyografyaya alınması gerekli değildir. Bazı araştırmalar ise geniş çapta sözlük, ansiklopedi, ansiklopedik sözlük ve çeşitli ansiklopedilerin kullanılmasını gerektirebilir. Özellikle kültür tarihi ile ilgili çalışmalarda bunların sayısı artacaktır. Onun için, bu tip eserlerin bibliyografyalarında bunlar ayrı olarak gruplandırılabilir, hatta kataloglar da buraya ilâve edilebilir.

Hangi tip bibliyografya seçilirse seçilsin, kitabın künyesindeki yazılış sırası, fişte olduğu gibi, yani, yazar soyadı, adı, kitab adı, varsa cilt sayısı, gerekiyorsa yayınevi ve yayın numarası, basım yeri ve tarihi şeklindedir. Tek fark, hepsinin aynı satır üzerine peşpeşe sıralanması, bir satır yetmezse ikinciden devam edilmesidir.

ORTAYLI, İlber, *Tanzimattan Sonra Mahallî İdareler (1840-1878)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme Enstitüsü yayınları, nr. 142, Ankara 1974.

Kronikler, husûsî tarihler vs. devrinde yazılmış eserlerde, yazar soyadı bulunmadığı için alfabetik sıralamada, varsa, meşhur olduğu lâkabı esas alınır. “KEMÂL PAŞAZÂDE”, “CELÂLZÂDE”, “SELÂNİKÎ”, “TOPÇULAR KÂTİBİ”, “HEZARFEN” gibi. Bunlar da soyadı gibi tamamen büyük harflerle yazılır. Lâkabı olmayanlarda ismin tamamının büyük yazılması doğru olur.

SELÂNİKÎ Mustafa Efendi, *Tarih*, İstanbul 1281.

HOCA SA‘DEDDİN EFENDİ, *Tâcü’t-tevârih*, I-II, İstanbul 1270-80.

Makalede aynı sıra takib edilir, fakat derginin hangi sayfaları arasında yer aldığı da gösterilir.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle”, *Belleten*, XV/60 (1951), 629-684.

Bir yazarın birden fazla eser veya makalesi varsa bunlar tabîî alt alta yazılacaktır. Fakat, her defasında ismin tekrarına gerek yoktur. Bunun yerine 1,5 cm.lik kadar bir çizgi çekilip virgül konur, sonra da eser veya makale yazılır.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri, I (1578-1590)*, İstanbul 1962.

—, *Kâtib Çelebi “Fezleke”sinin Kaynakları*, İstanbul 1974.

Bazı yazarların eserleri soyadı kanunundan önce çıkmış olduğu için kitabın üzerinde sadece ismi vardır. Bunlar soyadı kanununu görecektik kadar yaşamışlarsa kitabın üstünde bulunmamasına rağmen bibliyografyada soyadlarına göre alfabetiğe konmalıdır. Ancak, kitabın üzerinde soyadının bulunmadığının da gösterilmesi gerekeceğinden soyadı parantez içine alınır.

(ALTINAY), Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, İstanbul 1931.

Bir eser veya makalede basılı olmayan malzemeye de müracaat edilebilir. El yazması kitaplar dışındaki basılı olmayan malzemenin başında doktora ve yüksek lisans tezleri gelir. Aslında bunların künyelerinin yazılması basılı eserlerden farklı değildir. Sadece basım yeri ve yılı yerine tezin sunulduğu üniversite şehri ile sunulan yıl bulunur ve basılmamış bir tez olduğuna işaret olunur. Bir de el yazmaları gibi faydalanan kütüphanenin adı ile kütüphane numarası ilâve edilir. Tezin adı kitab adı gibi italik yazılır.

ÖZERGIN, M. Kemal, *Anadolu Selçukluları Zamanında Anadolu Yolları*, İstanbul 1959, Basılmamış doktora tezi, İ.Ü. Merkez Kütüb, nr. 2797.

MLA ise tez adlarının,

ARIKAN, Muzaffer, “XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları (Toprak Tasarrufu, Vergi Muafiyetleri ve Hizmet”, Ankara 1966, Basılmamış doktora tezi, şeklinde makale gibi tırnak işareti içine alınması tavsiyesinde bulunur.

1980 öncesinde doçentliğe ve profesörlüğe yükselebilmek için birer tez hazırlanması gerekiyordu. Ancak bu tezlerin kütüphanelerde bulunması mümkün değildir. Sahibinde ve jüri üyelerinde birer nüshası bulunabilir. Onun için bunların basılmamış olanları bir şekilde temin edilip kullanılmışlarsa sadece basılmamış doçentlik veya profesörlük tezi olduklarına işaret etmekle yetinilir.

Günümüz teknolojisi elektronik medya denilen web sitelerinden, televizyon belgesellerinden ve çeşitli konularda hazırlanmış CD-ROM (Compact disk-Read only memory)’lardan da faydalanma imkânı veriyor. Çalışmada bunlardan biri veya birkaçının kullanılması da mümkün. O takdirde bunların da bibliyografyada künyelerinin verilmesi gerekir. Web sitelerinden bilgi almak için eğer sitenin tam adresi biliniyorsa yazılarak, bilinmiyorsa anahtar kelime **ara** (search) hanesine yazılarak girilmek mümkün. Artık, bir çok şehir, hatta kasabalarımız ve belediyelerimizin web sayfaları bulunmaktadır. Sadece Türkiye dahilinde değil, dünyadaki bir çok yer hakkında da bilgi toplama imkânımız vardır. Meselâ Kayseri’ye âit bir web sayfası kullanıldığında

Kayseri, www.erciyes.net/index1.htm (sanayi) şeklinde yazılır.

Televizyon programlarından alıntı yapıldığında, eğer bu bir belgesel ise, hazırlayanın adı, belgeselin alıntı yapılan bölümünün bir adı varsa önce o, sonra belgeselin adı, yayınlandığı televizyon kanalı ve yayın tarihi verilir. Tabii

belgeselin adı italik yazılıp aralara virgül konur. Meselâ TRT2’de yayınlanan Osmanlı arşivleriyle ilgili bir belgesel şöyle gösterilir:

Adem Özkan , *Sessiz Tanık Osmanlı Arşivleri*, Belgesel, 2. Bölüm, TRT2, 25 Şubat 2004.

CD-ROM’larda ise önce hazırlayan kurumun adı, sonra CD’nin adı ve varsa hazırlanış yeri ve tarihi yazılır. Meselâ, Türk Tarih Kurumu tarafından hazırlanan Çanakkale belgeseli CD-ROM’u kullanılan bir eserde bu, şu şekilde yer alır:

Türk Tarih Kurumu, *Çanakkale* 1915, yapım Forsnet Bilgi Teknolojileri.

2. Arşiv Malzemesi Kullanılan Eserlerin Bibliyografyası

Arşiv malzemesi kullanılan eserlerde bunlar, bibliyografyada “Arşiv kaynakları” adı altında ilk sırayı alırlar. Birden fazla arşivde çalışılmışsa önemlerine göre veya alfabetik olarak sıraya dizilirler.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İstanbul Müftülüğü Şer’î Siciller Arşivi

Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi-Londra)

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (Ankara) gibi.

Bibliyografyada arşivlerin adlarıyla birlikte, eğer okuyucu tarafından yerlerinin bilinmemesi ihtimali varsa, bulundukları şehir parantez içinde gösterilir ve her birindeki faydalanılan tasniflerin adları da verilir.

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a. Cevdet tasnifi

Askerî

Belediye

Dahiliye

b. İrade tasnifi

Dahiliye

Meclis-i Mahsus

c. Kâmil Kepeci tasnifi, nr. 3712, 6683, 7001 vs.

d. Yıldız tasnifi

Esas evrakı

Hususî Ma'rûzat

Resmî Ma'rûzat

Tek belgelerden mürekkebe tasniflerde kullanılan belge sayısı fazla olacağı için bibliyografyada sadece tasnif ve bölümünün adlarının verilmesi yeterlidir. İstenirse belge numaralarının dipnotlarında gösterilmiş olduğuna dair bir not konabilir. Ancak yüksek lisans ve doktora tezlerinde bibliyografyada belge numaralarının verilmesi uygun olur.

Defterlerden mürekkebe tasnifler kullanıldığında ise defter sayısı daha az olacağı için –yukarıda “c. Kepeci tasnifi”nde olduğu gibi– bunlar gösterilir.

Sırayla, diğer arşivlerde de aynı usûl tatbik edilir.

Bizde arşiv belgeleri seriler halinde yayınlanmış değildir. Fakat Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından 3, 5, 6, 7 ve 12 numaralı mühimme defterleri ile Ermeni meselesi ve Bosna vb. konulara âit belgeler yayınlanmıştır. Ayrıca şahıslar tarafından da bazı arşiv belgeleri kitab veya makale halinde yayınlanmış bulunmaktadır. Meselâ, Ahmed Refik'in *İstanbul Hayatı, Türkiye Madenleri*, Ömer Lütfi Barkan – Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *İstanbul Vakıfları Tabir Defteri*, yine Ö. L. Barkan'ın *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları.- I Kanunlar* bunlardandır. Türk Tarih Kurumu *Belgeler* adıyla, belge metinlerinin yayınlandığı bir dergi çıkarmaktadır. Bu arada bazı eserlerin sonlarına konu ile ilgili belgeler konulduğunu hatırlatmakta da fayda vardır.

Avrupa arşivlerindeki bazı belge koleksiyonları ise muntazam seriler halinde neşr edilmişlerdir ki İngilizlerin *State Papers* ve *Account & Papers*'ları buna misal olarak verilebilir.

Okuyucu yayınlanmışlara çok daha kolay ulaşabilecektir. Bir belgenin yayınlanmış olanının ihmal edilerek, bulunduğu arşivdeki yerinin gösterilmesi doğru değildir. Ancak, okuma yanlışları, atlamalar, kısaca dikkatsizce yapılmış bir neşir olduğu takdirde durum değişir. Buna rağmen notta, arşiv ile eser veya makaleye âit referansın birlikte verilmesi uygun olur. Eğer bu nevi yayınlanmış arşiv malzemesi kullanılmışsa bibliyografyada arşiv kaynaklarından sonra yayınlanmış arşiv kaynakları diye bir başlık açılmalıdır.

Gruplandırma yapılan bibliyografyalarda her grup kendi içinde yazar soyadı, yazar ismi bulunmayanlarda konu adı esas alınarak alfabetiğe konacaktır.

Bir eserin hazırlanması sırasında pek çok kitab görülür, ancak bunların bir kısmından bilgi alınır. Bir kısmı ise sadece bazı bakımlardan fikir edinmek için kullanılır. Bazıları ise görüldüğü ve okunduğu halde hazırlanan eserde kullanılmaz. Bu arşiv belgeleri için de aynıdır. Konu ile yakından ilgili olabileceği düşüncesiyle bakılan bir defter veya belgede, o mesele ile ilgili birşey bulunmayabilir.

İşte, hepsi görülmüştür düşüncesiyle kullanılmayan belge ve kitapları bibliyografyaya almak hatalıdır. Başka bir ifadeyle, bibliyografyada, yalnız dipnotlarında gösterilen belge ve eserler yer almalıdır. Eğer, kullanılmadığı halde konu ile ikinci derecede ilgili olduğundan okuyucuya bunlar da muhakkak gösterilmek isteniyorsa, o zaman ayrı bir başlık altında toplamak mümkündür.

E. Ekler

Eserin sonuna, gerekiyorsa, konuyu tamamlayıcı mahiyette bazı ekler konulabilir.

1. Sözlük

Bazı eserlerde açıklanması gereken deyim ve terimler birkaç taneyi geçmez. Böyle olunca açıklamalar, notlarda verilir. Çok uzun olmayan makalelerde de bu usûl benimsenir. Fakat konunun mâhiyeti icabı bazan açıklanacak kelimelerin sayısı artar. Bu takdirde eserin sonuna bir “sözlük” ilâvesi doğru olur.

Sözlüğe alınan kelimeler, bugün artık kullanılmayan, fakat çeşitli sözlük ve ansiklopedilerde bulunabilecek kelimelerse, sözlük, sadece mânâlar verilmek üzere düzenlenebilir. Fakat mânâlar, özel ihtisas kitapları, güçlükle bulunabilecek eserler veya belgelerden tesbit olunmuşlarsa, alındıkları yerin gösterilmesinde fayda vardır.

Bazı hallerde değişik eserlerde farklı mânâlara rastlanabilir. Bu gibi durumlarda metindeki mânâyı uygun olan alınır; aksi halde –yerleri belirtilmek üzere– hepsi de gösterilir. Sözlükte kullanılan eserler için birer kısaltma yapmak ve mânâdan sonra parantez içinde bunları vermek doğru olur. Ayrıca, mânânın verilmesine geçilmeden önce, yine parantez içinde olmak üzere hangi dilde bir kelime olduğuna da işaret edilmelidir. Arabça (a), Farsça (f), Türkçe (t) vb. gibi.

İsperek/ispereg (f) Sarı boyada kullanılan bir cins İran cehrisi (Rh); sarı hezaran çiçeğinden elde edilen, nar kabuğu ve şapla muâmele edildiğinde parlak, solmaz renk veren boya (TCP); —

neftisi: İspereğin bakır sülfat ile muâmelesinden elde edilen tatlı yeşil renk (TCP); çivit ve cehriden yapılan ve gözle seçilmeyecek kadar hafif yeşil renk (Rh).

(M. S. Kütükoğlu, Narh, s. 376)

Eğer bilgi sözlü olarak edinilmişse, bu takdirde de kimden alındığı belirtilir.

2. Belge Metinleri

Eserde kullanılan belgelerden pek mühim görülen bazılarının fotoğrafları, orijinal alfabesiyle yazılmış şekilleri veya transkripsiyon işaretleri kullanılarak yeni yazıya çevrilmiş şekilleri “ekler”de verilebilir. Ancak, belge neşrine dayanmayan sentez eserlerde, bu konuda aşırıya kaçılmamalı, gerekiyorsa en mühimlerinden birkaç tane seçilmelidir. Bunların yeni yazıya çevrilmesi halinde de doğru okunmalarına dikkat ve itina gösterilmelidir.

3. Şecereler

Hanedan tarihleri biyografiler gibi çalışmalarda şecere verilmesine ihtiyaç duyulur ve bunlar, genellikle kitabın “ekler” kısmına konur. Meselâ, İ. H. Uzunçarşılı'nın *Çandarlı Vezir Ailesi* (Ankara 1974) adlı eserinin sonunda, Halil Hayreddin Paşa'nın oğullarından biri ile diğer oğlundan olan iki torununun nesillerinden gelenleri gösteren üç şecere bulunmaktadır.

4. Tablolar

Özellikle iktisat tarihi ile ilgili çalışmalarda rakamların büyük kıymeti vardır. Bunların okuyucuya sunulmasının en iyi yolu da tablolar düzenlenmesidir.

Tablolar, sadece kıymet veya miktar gösteren rakamlardan ibaret olabileceği gibi bu rakamların birbirleriyle mukayesesini de ihtiva edebilir. Bir yerin çeşitli tarihlerdeki nüfusu veya bir gelir kaleminin çeşitli tarihlerdeki kıymetleri birbirleriyle mukayese edilerek bunların artış veya azalış seyirleri ve oranları tesbit edilmek istenebilir. Bu takdirde karşılaştırılacak rakamlar tabloda sütunlara yan yana, yani, dik olarak yazılırlar. Bunların mahiyetlerini gösteren hususlar ise alt alta getirilir. Böylelikle meselâ bir şehrin nüfusunun beşer yıl ara ile nasıl bir seyir takib ettiği yan yana yazıldığından ilk bakışta görülebilir. Bu sütunlardaki rakamların mukayesesini yapılmak istendiği takdirde üçüncü bir sütun açılıp oran oraya yazılır. Toplam yapılacaksa en alt sıra bu iş için ayrılır.

Tablolar, bilgisayarın hayatımıza girişinden sonra çok kolay ve rahat olarak yapılmaktadır. İlk yapılan tabloda sütun veya sıra aralarına yenilerinin

eklenmesi veya bir sütun veya sıranın yerinin değiştirilmesi yahut silinmesi, yazılan yazının büyüklüğüne göre sütun ve sıra genişlik ve yüksekliğinin ayarlanması son derecede kolaylıkla yapılabilmektedir. Toplamların yapılması oranların hesaplanması istenilen sütunun ilk satırına gerekli formülün yazılması ve diğer satırlara bunun kopyalanması ile elde edilmektedir. Böylece az zaman harcanarak daha doğru sonuçlara ulaşılabilir.

5. Grafikler

Nüfus ve fiat hareketleri, ticaret, üretim, tüketim vs. konularda, ele alınan şeyin zaman içindeki seyrinin gösterilmesi veya birbiriyle mukayesesinde grafikler kullanılmaktadır.

Grafikler de artık bilgisayarda kolaylıkla çizilebilmektedir. Bunun için mevcut veriler tablolar halinde bilgisayara girildikten sonra sadece, bunlardan ne cins bir grafik istendiğinin işaret edilmesiyle istenilen grafik çizdirilebilir. Grafikler koordinat eksenlerine göre yaptırılabilceği gibi sütun ve pasta olarak da çizdirilebilir. Özellikle rakamların birbirlerine olan oranlarını göstermek için “pasta” denilen 360 derecelik yüzey grafikleri kullanılır. Bilgisayarın tablo ve grafik programlarında bunların pek değişik şekillerini bulmak mümkündür. Grafikler, en iyi excel programında çizilmektedir.

Grafikler çizildikten sonra kelime programlarının içine kopya edilip altlarına şekil numarasıyla grafiğin izah edici yazıları konur. Bunun için önce gelen grafiğe tıklanarak işaretlenir, sonra farenin sağ tuşu tıklanarak “resim yazısı” hanesine girilir. Açılan pencerede şekil numarasının otomatik olarak verildiği görülecektir. Bu numara, otomatik olarak grafiğin altına yazılacaktır. Grafikle ilgili izahat bunun altına verilir.

6. Resimler

Konu ile ilgili her türlü fotoğraf (tarihi), yapılar, kitâbeler, mezar taşları, şahıs portreleri, maddî kültürle ilgili her türlü eşya vs. yine çok kere “ekler” içinde yer alır.

7. Harita ve Plânlar

Sınır, nüfus, zırâî mahsûl, sînâî mamûl, göç vs. haritalar ile harb harekâtı krokileri ve şehir, bina vs. çeşitli plânlara da genellikle “ekler” de yer verilir.

Bir kitabın ekler kısmında tabii bunların hepsi bulunmaz. Bazan biri, bazan ikisi veya üçü kullanılır. Yahut da hiç ek konulmaya ihtiyaç duyulmayabilir. Bu, eserin mâhiyetine ve yazarın görüşüne göre değişir.

Daha önce de temas edildiği üzere, bunlardan tablo, grafik, harita gibi metnin yazılması sırasında el altında bulunması gerekenler, başka bir ifadeyle yapılacak yorumlarda kullanılacak olanların yazım sırasında hazırlanması lâzımdır. Diğerleri metnin yazılmasından sonraya bırakılabilir. Kitaba girecek şekil, grafik ve haritaların temiz, muntazam ve yanlışsız olması lâzımdır. Bunlar paket programlar kullanılarak en iyi şekilde yapılabilir.

F. Önsöz

Önsöz, bir eseri takdim yazısıdır. Kitabı eline alan kimse ilk olarak “içindekiler”e bakacak, arkadan “önsöz”ü okuyacaktır. Onun için önsözün, kitabı tanıtıcı mâhiyette olması gerekir. Bu sebeble de, ancak eserin yazılması tamamlandıktan, hakkında söylenecek herşey belli olduktan sonra kaleme alınabilir.

Önsözde, konunun önemi, hangi sebeble seçildiği, daha önce bu vadide araştırma yapıp yapılmadığı, yapılmışsa neden veya ne bakımdan konunun yeniden ele alınmasına ihtiyaç duyulduğu belirtilir; kaynaklar hakkında, çok uzun olmamak üzere, bilgi verilir.

Ayrıca, konunun nasıl işlendiği, bu çalışmayla ilme nasıl bir katkıda bulunulacağının umulduğu, bütün gayretlere rağmen giderilememiş eksiklik veya zaatları varsa, sebepleri ile birlikte dile getirilir.

Kısacası, eserle ilgili, okuyucuya söylenmek istenen her şey, çok fazla teferruata kaçılmaksızın, fakat tam olarak belirtilir. En sonda ise, çalışma boyunca yardımcı dokümanlara teşekkür edilir. Burada da, en çok yardımcı dokümandan başlayarak, yaptıkları yardımların mâhiyetleri de belirtilmek üzere, isimleri sayılır.

Önsözün sağ alt tarafına yazarın adı konulur. Sol tarafa ise eserin kaleme alındığı yerin adı ve bitiş tarihi ilâve edilebilir.

Önsöz, kitabın metin kısmı basıldıktan sonra da yazılabilir.

Beşinci Bölüm

ESERİN BASIMI

A. Düzenleme

Eser bitirilip gerekli ilâve ve düzeltmeler yapıldıktan sonra tamamlayıcı unsurların (ekler) hazırlanması sırasında yazar zihnen bir süre dinlenir. Bundan sonra bütünü tekrar okur; daha önce gözden kaçmış olan hususlar varsa, düzeltme veya tamamlamasını yapar.

Bu iş de bittikten sonra, eğer el yazısı ile müsvedde yapılmışsa sıra bilgisayarda yazılmasına gelir. Eğer mümkünse (yani eğer bilgisayar kullanma ve bilhassa sür'atli yazma alışkanlığı varsa) en iyi şekil, bilgisayarda bizzat yazar tarafından yapılmasıdır. Bu, ilk bakışta, bir ilim adamı için vakit israfı gibi görünebilir. Fakat herhangi bir kimse yazarın tertüb, imlâ vesaire hususiyetlerini kendisi kadar iyi aksettiremez. Unutmamak gerekir ki matbaaya gönderilen metin ne kadar temiz, muntazam ve yanlışsız olursa kitab o kadar iyi dizilecek, az tashiî çıkacak ve neticede basım sür'atle gerçekleşecektir. Eğer müsvedde yapılmayıp doğrudan bilgisayarda yazılmışsa o zaman iş kolaylaşacaktır. O takdirde bir çıkış alınıp okunarak yanlışlar varsa düzeltilir. Hatta titiz bir araştırmacı mizampajını da kendisi yapar. Bu takdirde ya matbaaya disket verilir veya düz bir metin değil de tablo, grafik, harita gibi metin arasına girmiş görüntü malzemesi varsa bilgisayar değişikliğinde sayfa düzeninin bozulmaması için temiz bir çıkış alınarak matbaaya teslim edilir. Bu çıkıştan alınan filmle basım işi gerçekleştirilir.

Özellikle metin neşirleri ile yer yer metin aktarmaları ve transkripsiyon işaretleri kullanılan eserlerde temizin yazılmasında çok hassasiyet göstermek gerekir.

1. Sayfa Düzeni

Kitabın matbaaya gidecek nüshası ister yazar, isterse başka bir şahıs tarafından yapılsın dikkat edilmesi gereken hususlar vardır.

a. Önsöz, giriş ve bölüm başı olan sayfalar, diğer sayfaların üst satırı hizasından değil, sayfa üst kenarının en az 5-6 cm. aşağısından başlatılmalıdır. Başlıklar ortalanmalı, tek satırı geçenlerde de buna dikkat edilmelidir. Bölüm başlıklarının tamamı büyük harfle yazılmalı, bir satırı geçen başlıklarda satır araları gözü rahatsız etmeyecek ölçüde açılmalıdır.

b. Kısım ve fasıl başlık ve alt başlıklarında hep aynı şekil kullanılmalıdır. I, II, III ve A, B, C ile gösterilen kısımlarda başlıkların, büyük harf; 1, 2, 3 fasıllarında koyu punto (bold) ile yazılması, a, b, c ile gösterilenlerde siyah italik, aa, ab, ac ile gösterilenlerde beyaz italik ile yazılması usûlü benimsenebilir. Yazar, kendine göre başka bir sistem de geliştirebilir. Fakat o grup için başta ne kullandı ise metnin sonuna kadar devam ettirmelidir. Bunun çok büyük önem ve mânâsı vardır. Nihâî metin, mizampaj yazar tarafından yapılmışsa kitabın basılmasına başkası tarafından bilgisayara geçirilmişse dizgiye esas olacağından temiz bir tertib kitabta yeknesaklık sağlayacaktır.

Kitapta, italik olması istenen kitab adları gibi, okunurken dikkat çekilmek istenen bazı tabirler de italik yapılmalıdır. Kitapların linotip matbaada dizildiği yıllarda italik ve siyah puntonun bir arada kullanılamaması dolayısıyla kitab adları siyah dizilir olmuştur. Kitapların bilgisayarda yazılması bu durumu ortadan kaldırmıştır. Onun için kitab ve dergi adlarının italik dizilmesi daha uygun olacaktır.

Bilindiği gibi kitapların metin kısımları genellikle 11 veya 12, notlar ise daima iki punto küçüğüyle yazılır. Onun için linotip dizgide önce metin dizilip bitirilir, sonra notlara geçilirdi. Mürettib denilen sayfa bağlayanlar, yazar tarafından aksi bir istek olmadıkça, külfeti daha az olduğu için notları bölüm sonuna koymayı tercih ederlerdi. Halbuki metin bilgisayarda yazılınca böyle bir endişe söz konusu değildir. Notun konulacağı yerde bunun sayfa altı notu mu bölüm sonu notu mu olduğu bilgisayara verilen bir komutla kolayca halledilmekte, program notlara göre sayfa düzenlemesini kendisi yapmaktadır. Onun için eser bilgisayarla yazıldığında notların sona konulmasını gerektiren bir durum olmayacaktır. Tam aksine notun sayfa altında bulunması okuyucu açısından daha uygundur. Zîrâ, notun mahiyeti bir göz atmayla anlaşılabilir, sadece referans veriliyorsa, ihtiyaç duyulmadığı takdirde okunmasına gerek kalmayacak; fakat bir açıklama yapılıyorsa bu görülebilecektir.

2. Kullanılacak Puntunun Tesbiti

Kitabın mizampajı eğer yazar tarafından yapılmıyorsa matbaaya teslim edilmeden önce gerek metinde, gerekse başlıklarda nasıl punto kullanılacağına

da belirtilmesi lâzımdır.

I – 12 punto siyah majüskül (büyük harf)

A – 11 punto siyah majüskül

1 – 12 punto siyah minüskül (küçük harf)

a – 12 punto siyah italik

aa – 12 punto beyaz italik

diye muhakkak başlık yanlarına şerh verilmelidir. Aksi halde operatör kendine göre dizgi yapar.

Eserin yazım işi bilgisayarda yapıldığı yazar tarafından yapılıyorsa, başlıklar arasında zaman geçeceğinden bir hata yapmamak için formatlamak ve yazarken o formata girmek yetecektir. Ama yazarken vakit kaybetmemek isteniyorsa yazma işi bittikten sonra da ayarlama yapılabilir.

B. Tashih / Düzeltme

Kitap, dizgi yanlışlarının düzeltilmesi için birkaç kere okunup düzeltme yapılmalıdır. Bu her bölüm sonunda olabileceği gibi kitap tamamlandıktan sonra da olabilir. Ama mutlak surette birden fazla okunmalı ve tashih yapılmalıdır. Özellikle bilgisayarda bazan bir yanlış düzeltilirken başka bir yanlış yapılabilmektedir. Meselâ, silinecek yer bloklanıp tuşa basılırken bloklama ileri veya geri gidebilmekte, anında fark edilmezse ortaya anlaşılmasız bir cümle çıkmaktadır. Veya tuşa yeterince kuvvetli basılmadığından silinmek istenen harf kalmakta, yanında bir de yeni basılan görünmektedir. Bazan da bir tuşa basılırken parmak yanındakine de değmekte ve kelimede gereksiz bir harf de ortaya çıkabilmektedir. Bütün bunları önlemek için yazarken çok dikkatli olmak gerekir. Ama ne kadar dikkat edilirse edilsin mutlaka birkaç çıkış alınıp okunması lâzımdır. Eğer araların anormal açılmasını önlemek üzere satır sonunda kelime bölen tire kullanılacaksa bunu tireye doğrudan doğruya basmak yerine kontrol tuşunu kullanarak basmak daha doğru olacaktır. Zîrâ, kontrol tuşu kullanıldığı takdirde araya başka bir kelime girip satırın yürümesi gerekirse tire gizlenmiş olduğundan kelime ortasında görünmeyecektir.

Tashih görmüş bir sahife örneği

Izmir şehrinden güneye doğru bir taraftan Gamâldar, diğer taraftan Torbalı'ya kadar uzanan bölgedeki yerleşme yerleri XV ve XVI. yy.larda da İzmir kazasına bağlıdır. XV. yy. İzmir'e âid defter parçalarında şehir olmadığı için bu asırda nefis-i İzmir'in kaç mahallesi bulunduğu hakkında bilgi sahibi değiliz. Eski İzmir'in, diğer yerleşme tepede bugünkü Kadircekalede kurulduğunu biliyoruz. Denizden gelecek yerlerinde olduğu gibi korunmak maksadıyla deniz kenarında değil çek saldırılara karşı daha sonra sahilde bir "aşağı kale" yapılmışsa da şehrin aşağıya inmesi hayli sonra olmalıdır. İzmir kalesi olarak Osmanlıların eline geçtikten sonra da hücumlar devam etmiş; son olarak 13 Eylül 1472'de Pietro Mocenigo kumandasındaki Venedik donanmasının saldırısında aşağı kale tamamen yıkılmış; yeniden yapıldıktan sonra ise şehirde sükun tesis edilmiştir. Basmahane ile Damlalık arasındaki bölgenin yeni yerleşme yeri olarak seçilmesi bundan sonra olmalıdır.

2. İzmir'in Mahalleleri

XVI. yy. başında İzmir şehri beş mahalleden mürekkep küçük bir kasaba görünümündedir. Bunlardan dördü müslüman mahalesi olup biri bugün de mevcut olan Faik Paşa, diğeri eski Agora civarında bulunması dolayısıyla bir adı da Pazar olan ve bugün de "Pazaryeri" adını taşıyan Han Beğ ile Mescid Seldatin-zade ve iç limanın yanındaki Laym mahalleleridir. Muhtemelen sahilde, tamamen gayri-müslimlerden mürekkep bir mahalle daha vardır. Ancak, bu mahallenin belli bir adı olmayıp XVI. yy.daki tahrirlerde cemaat-i gebran olarak kayıtlıdır.

XVI. yy. boyunca İzmir şehri gelişme göstermiştir. Asrın son çeyreğine girerken mahallenin daha katıldığını görmekteyiz. Bunlar Ali Çavuş, Yazıcı ve Şeyhler mahalleleridir. XVII. yy. da ise şehir, limanı dolayısıyla hayli gelişme kayd etmiş ve yeni mahalleler kurulmuştur. XIX. yy. başlarında "Ali Çavuş mahallesinin adının Mir Ali olarak değişmiş bulunduğunu ve Eski mahallelere ilâveten Çiçek, Hatuniye, Cedid, Kefev, Cami-i atik, Kasab Hızır ve Hasan Hoca"

¹ Besim Darkot, "İzmir", *İslâm Ansiklopedisi*, V/2 (1952), 1245; Tuncor Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974, s. 29.

² Baykara, *İzmir*, s. 28-29.

³ Faik Paşa ve Pazar yerli mahalleleri için bk. *İzmir Rehberi*, İzmir 1992, s. 309.

⁴ Bu mahallenin adı Baykara (s. 30) ve Daniel Gordon (*İzmir and the Levantine World, 1550-1650*, Seattle 1990, s. 14) taraflarından "Şaphâne" olarak okunmuş da doğrusu "Şeyhler" olmalıdır.

Eğer kitabın operatör tarafından dizilmişse ilk tashih mutlaka iki kişi tarafından yapılmalıdır. Atlama olup olmadığı, rakam ve tarihlerin doğru dizilip dizilmediğinin anlaşılması için bu şarttır. Bir kişi müsveddeyi okur, diğeri dizgiden takib eder. Yanlış dizilmiş harf veya kelime bir daire içine alınıp bir çizgi ile marja götürülür, orada yine daire içinde doğrusu yazılır. Eğer düzeltme fazla değilse doğrusu yine marja açığa da yazılabilir. Arası açık olması lâzım gelen kelimelerde, ara verilmemesi halinde, açılacak yer işaretlenip marjda >< işareti, bir arada yazılması lâzım geldiği halde açık yazılanlarda ise <> işareti kullanılır. Satır aralarının açılıp kapanmasını işaret için de bu işaretler 90° çevrilerek gösterilir. Virgül ve apostrofun karışmamasını temin maksadıyla virgölün etrafına daire çizilir, apostrofa ise tepesi aşağıda bir armudu andıran şekil içine alınır. Dizgide dipnotunun metindeki yeri gösterilmemişse o da apostrofun içine alındığı şekilde bir çerçeve ile işaretlenir.

Tashihler mürekkepli kalemle yapılmalıdır. Kurşun kalem kolay silinebileceği için tavsiye edilmez. Hatta fazla tashih çıkmış ve birbirine karışabilecek gibi ise kırmızı, yeşil gibi renkli tükenmez veya ispirtolu kalemle de kullanılabilir.

Bir kitabın baskı makinesine girmesi için yazarının “basıla”sına ihtiyaç vardır. Dizgi yanlışları tamamen temizlendikten sonra ilk sayfanın üzerine “basıla” yazılıp imza ve tarih konularak matbaaya verilir.

C. İndeks / Dizin

1. İndekse Girecek Kelimelerin Seçilmesi

Bilindiği gibi indeks bir kitapta aranılan şeyin bulunmasını kolaylaştırmak üzere tertib edilmiş bir cetveldir. İndekste şahıs, yer ve müessese adlarıyla tabirler yer alır. İsim ve tabirlerin geçtikleri sayfalar gösterildiğinden, indeksin düzenlenmesi ancak eserin sayfa düzeni kesinlik kazandıktan sonra yapılabilir. Maamafih, yazar, kitabı bilgisayarda kendi yazıyor ve mizampajını da kendi yapıyorsa artık ilâve edilecek veya düzeltilecek hiçbir şey kalmayınca, yani sayfa numaraları kesin şeklini aldığı anda veya başka bir ifadeyle kitabın basıma hazır hale geldiğinde indeksin hazırlanması mümkündür. Günümüzde kitaplar bilgisayarda yazıldıkları gibi indeksler de bilgisayarda yapılmaktadır. Eskiden ise kitabın fişlerinin yarı büyüklüğünde fişler hazırlanmakta ve indkse girecek kelimeler ile sayfa numaraları bunlara yazılmakta, bütün kitabın bu şekilde fişlendikten sonra alfabetiğe konulmaktaydı. Ancak artık elle indeks hazırlaması –tabir câizse– tarihe karıştığından bilgisayarda indeks yapılması

anlatılacaktır.

a. İndeks Çeşitleri

İndeks basit indeks ve analitik indeks olarak ayrılır.

aa. Basit indekste sadece isim ve tabirlerle, karşısında sayfa numaraları bulunur. Tabii indeks girişindeki bilgi de bu kadardır. Bu tip indekste, aranan ismin yanında, onbeş tane sayfa numarası varsa hepsine de bakmak gerekir. Halbuki aranan bilgi belki de sonuncudadır. Yapılması kolay olmakla birlikte okuyucu açısından düşünüldüğünde pratik ve yeterli değildir.

Tabii basit indeksin hazırlanması analitik olana nazaran çok kolaydır. İndekse girecek kelimeler işaretlenir. Hatta bazı word programlarında işaretlenen kelime bütün metin boyunca indekse alınır. Bilgisayar bunları kendisi alfabetiğe sokar ve yanlarına sırasıyla sayfa numaralarını da yazar.

ab. Analitik indeks

Analitik indeks ise bu kadar basit değildir. Orada kelimenin sadece hangi sayfada geçtiği gösterilmekle kalmamakta nasıl geçtiğine de işaret olunmaktadır. Dolayısıyla indeks yapılırken metnin dikkatlice okunması ve her kelimenin alt girişinin en kısa nasıl yazılacağına kararlaştırılması gerekir.

Word programlarının hepsinde indeks yapma imkânı da vardır. Ancak, bu indekslerin şimdilik hiçbirisi kusursuz değildir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse bu programlar kullanılarak indekse girecek kelimeler işaretlenir, hatta dökümleri de yapılabilir; fakat genellikle istenilen şeklin verilebilmesi için bir makro yazılması gerekebilir. Eğer bu yapılamıyorsa elle düzeltmek zarûreti hasıl olur.

Çalışılan word dosyasında (en çok kullanılan program olması dolayısıyla burada microsoft word'den örnek verilecektir) indekse girecek kelimenin tesbiti için önce kelime bloklanıp tepede **“ekle”** (insert) penceresine, buradan da **“başvuru”** (reference) ya girilir. Açılan küçük pencerede şıklardan **“dizin ve tablolar”** (index and tables) seçilir, buradan da dizine girilerek kelime **“asıl girdi”** (main entry)de görülünce girdiye basılarak indekse alınır. Eğer, indekse girecek kelimenin tamamı büyük harfle yazılacak veya yanına saltanatı (sal.), sadareti (sad.), ölümü (ö.) gibi bir şey veya küçük bir açıklama eklenecekse o yere gidilip düzeltme yapılır. Eğer, kelimenin nasıl geçtiğine işaret olunacaksa **“alt girdi”** (subentry) kutusuna istenilen şey yazılır. Ancak esas girdinin isabet edeceği yere uzunca bir tire (–) konur ve maddenin tamam olduğuna kanaat getirildiğinde **“girdi”** (markentry) kutusuna basılır. Bu pencere kapatılmadan

yeni bir kelime veya kelimeler grubu bloklanıp aynı işlemler tekrarlanır. İndekse girecek kelime metinde değil de notta geçiyorsa “n” harfi konarak notta olduğu belirtilir. Eğer başka bir maddeye atıf yapılacaksa alt girdinin altındaki “**bakın**” yazılı kutuya bakılacak maddenin adı yazılıp yine girdiye basılır. Böylece o maddeler indekse alınmış olur. İndeks görüntüsü açık olduğunda bunlar metin içinde şöyle görünür:

“Kanûnî Süleyman” XE} “KANÛNÎ SÜLEYMAN (sal. 1520-1566), -’ın Mohaç seferi, “İbrahim Paşa” XE} “İBRAHİM PAŞA, Damat – (sad. 1596-97), -’nın ikinci defa sadarete getirilişi, “İstanbul” XE} “– sarayı”, “Gelibolu” XE} “– tersanesi”, “yed-i vâhid” XE} “afyonun üzerine konan –”, “cizye” XE} “*cizye*” bk. baş vergisi gibi.

“Kanûnî Süleyman”, “İbrahim Paşa”, “İstanbul”, “Gelibolu”, “yed-i vâhid”, “cizye” gibi.

İndeksten çıkılmak istendiğinde **kapat** kutusu tıklanır. İndeks yapılırken dikkat edilecek mühim bir nokta da aynı isimdeki şahıs ve yerlerin birbirine karışmaması için, eğer bloklanan kısımda yoksa, sıfatının mutlaka ilâve edilmesidir. Bundan sonra bu isim geçtiğinde hep aynı tarzda yazılmaya özen gösterilir.

Bazı indeks programlarında (meselâ Lotus Word Pro) imlâ yeknesaklığını sağlamak için daha önce o kelimenin yazıldığı şekil bulunup işaretlenmekte, böylece farklı imlâların ortaya çıkması önlenmektedir. Zîrâ, bir aksânın eksik veya fazla konması, kelimenin “ı” veya “i” ile yazılması; hatta kelimenin, metin içinde, cümlelerin başında veya ortasında bulunması dolayısıyla büyük veya küçük harfle başlaması, indekste birden çok maddenin ortaya çıkması neticesini doğuracaktır. Onun için bilgisayarda indeks yaparken ilk şart imlâ birliğinin sağlanmasıdır.

Eğer indekse girecek kelime metinde değil de notta geçiyorsa sayfa numarasının yanına “n” harfi konur.

“Padişah”, “sadrazam”, “kapdan-ı derya”, “elçi” gibi muayyen şahısları gösteren cins isimler de işaretlenir ve altına “bk. III. Mehmed” veya “bk. İbrahim Paşa” gibi bir not konur, ikinci defa bu sıfatın âit olduğu şahsın ismi açılır.

İndekste, özelliği dolayısıyla okuyucunun iki yerde araması muhtemel olan isimler için iki defa giriş yapılır; birine sayfa numarası konur, diğerine “bk.” denilerek numara konanın yazılış şekli verilir. Meselâ Köprülü Mehmed Paşa eğer Köprülü maddesine konacaksa, Mehmed’de arayacaklar için,

MEHMED PAŞA, bk. Köprülü şeklinde Köprülü maddesine gönderme yapılır. Köprülü maddesinde ise,

KÖPRÜLÜ Mehmed Paşa (sad. 1656-1661) şeklinde sadaret müddeti de konur.

Eğer indekse girecek şahıs o makama birden fazla gelmişse indeksin şişirilmemesi için, bahsi geçen hangi gelişi ise meselâ “ikinci sad.” denilerek yalnız o vazife süresi de yazılabilir.

Bazı eserler, özellikle kültür tarihi, eczacılık tarihi, mimarlık tarihi vb. ile ilgili olanlar, çok sayıda madde adı ve tabir ihtiva ederler. Bu gibi eserlerde, indekste ağırlık bunlardadır. Özel isimler ikinci plânda gelir. Onun içindir ki indekse girecek kelimeler işaretlenirken her biri için ayrı bir giriş yapılır. Meselâ “tîmar erbabına mahsus turna teli sorguç” maddesini ele alalım. Burada madde “sorguç”tur, fakat sorgucun iki özelliği daha belirtilmiştir. 1) “tîmar sahibleri” tarafından takılmış olması, 2) turna telinden yapılmış bulunması. Timarlı sipahi kıyafetiyle ilgilenen okuyucu “tîmar” maddesine, turna kuşu ile ilgilenen bir okuyucu ise, “turna” maddesine bakabilecektir. Onun için burada üç ayrı giriş yapılmalıdır.

Bu gibi hallerde tek bir maddeye havale yapılabilirse de atfların okuyucuyu rahatsız edecek kadar çoğalması takdirinde ayrı ayrı maddelerde tekrarlanması da mümkündür.

Tıp ve eczacılık tarihi ile ilgili eserlerde de indekste madde adları yer alır. Bu maddelerin hepsinin birer Lâtince adı olduğu gibi bazılarının da birden fazla Türkçe adı vardır. Onun için bütün isimler için ayrı bir giriş yapmak icab eder.

b. Kelimelerin Alfabetik Sıraya Konması

Hiçbir isim ve tabir atlamaksızın bütün kitab bu şekilde işaretlendikten sonra sıra alfabetiğe konmasına gelir. Verilecek bir komutla bu da bilgisayar tarafından yapılır. Eğer kullanılan program Türkçe değilse yazar bu safhada bir problemle karşılaşacaktır. Program Türkçe harfleri tanımadığından bunları yerlerine yerleştiremeyecektir. Bu, ya indeks için bir makro yazılmasını gerektirecek veya düzeltmeler elle yapılacaktır. Alfabetik, kelimenin bütün harfleri için aynen lügatler veya ansiklopedilerde olduğu gibi yapılır. Sadece ilk bir veya iki harfinin esas alınması hiçbir mânâ ifade etmez. Zîrâ, bir kitapta böyle bir indeks bulunmasıyla bulunmaması arasında fark yoktur. Bunun için bilgisayarın Türkçe harfleri tanıyıp tanımaması, doğru sıralaması çok mühimdir. Bilgisayarda indeks yaparken bir hususu hiç hatırdan çıkarmamak

lâzımdır. Eğer indekse alınan kelimelerde imlâ farkı varsa bunlar ayrı iki madde gibi algılanacaktır. Dolayısıyla indekse alınan kelime ve açıklamalar da tıpatıp birbirinin aynı olmalıdır.

Kitapta geçmeyen fakat okuyucunun, bakarken görmesi icab eden sadaret, kapdan-ı deryalık v.s. tarihleri –eğer indeks kelimeleri işaretlenirken girilmemişse sonradan–parantez içinde ilâve olunur veya bazı kimselerde (ö. 1873) denilerek sadece ölüm tarihi verilebilir. Bunlar, kitapta mevcut değilse biyografik eserler veya ansiklopediler kullanılarak tamamlanır.

Tabirlerde ise, eğer esere bir sözlük ilâve edilmiş ve geçen kelimenin mânâsı orada verilmişse mesele yoktur. Aksi halde, mânâ, parantez içinde olmak üzere en kısa ve veciz şekilde ilâve edilmelidir.

“Mürûriyye (transit) resmi” veya

“Bilâd-ı selâse (Galata, Eyüb, Üsküdar) kadılıkları” yahut

“örü (hammaddenin üretilip satıldığı, devlete âit işletme)” gibi.

Bütün bunlar A’dan Z’ye kontrol edilir. Aslında bazı indeks programlarında yeniden metne girilip düzeltmeler orada yapılabilmektedir. Eğer bu yapılamıyorsa son şekil üzerinden düzeltme yapılır. Şahıs ve yer isimleriyle tabirlerin açıklamaları indekse girecek kelimeler belirlenirken yapılmamışsa bunlar da ilâve edilir. Aynı madde meselâ,

ÂLÎ PAŞA, Mehmed Emin, 15

ÂLÎ Paşa, Mehmed Emin, 15

Âlî PAŞA, Mehmed Emin, 15 şeklinde aynı veya farklı imlâ ile birkaç defa yazılmışsa sayfa numaraları bir tanesinde toplanıp diğerleri iptal edilir. İndekse tamamı küçük harfle girecek bazı tabirler metinde cümle başında geçtiklerinde ilk harfi büyük yazılmışlarsa ve işaretlenirken bu husus dikkate alınmamışsa sıralama yapıldığında bu da iki madde olarak görülecektir. Diğerinde olduğu gibi bunda da ya metne girilerek düzeltilme yapılmalı veya sayfa numarası doğru olanda toplanıp diğeri iptal edilmelidir.

Bilgisayar indeks programları, genellikle aynı başlık altındaki izahları, satırı devam ettirmek şeklinde değil, alt alta yazmak suretiyle vermekte, bu da yer kaybına sebep olmaktadır. Meselâ, İstanbul maddesi şu şekilde sıralanmaktadır:

İstanbul, 15, 23, 26

- Millet Kütüphanesi, 39
- Müftülüğü, bk. arşiv
- Üniversitesi, 39, 41

- Üniversitesi Kütüphanesi, 48, 49
- ’daki şer’iyye sicilleri, 55
- suları, 57
- Şirket-i Hayriye vapurları, 60

Bunu bertaraf etmek için, bir önceki tâlî maddenin bitimine noktalı virgöl (;) koyup müteâkıb tâlî kısım bunun yanına çekilmelidir.

İstanbul, 15, 23, 26; – Boğazı, 59; – Millet Kütüphanesi, 39; – Müftülüğü, bk. arşiv; – Üniversitesi, 39, 41; – Üniversitesi Kütüphanesi, 48, 49; – ’daki şer’iyye sicilleri, 55; – suları, 57; – Şirket-i Hayriye vapurları, 60.

Bu düzeltme elle yapılabileceği gibi bir komutla da halledilebilir. Böylece indeks tamamlanmış olur. Gözden kaçmış bir husus bulunup bulunmadığı tekrar kontrol edilir. Bütün bu işlemler normal sayfa şeklinde, yani tek sütun iken yapılırsa kontrol açısından kolay olur. Ama kitabın sonuna konan indeksler daima çift sütun üzerinden ve kitabta kullanılan karakterden iki punto küçük olur. İndeks tamamlandıktan sonra bütün indeks bloklanıp puntosu küçültülür ve **biçim** (format) penceresinin “**sütunlar**” (columns) kısmına girilerek iki sütun haline getirilir. Tahmin edileceği gibi bütün indeks maddeleri bir satırda bitmez. Özellikle çift sütun haline getirildikten sonra tek sütunda biten analitik indeks maddesi sayısı epey azalır. Bu durumda satırların hepsi aynı hizadan başlarsa madde başlarının bulunması güçleşir. Onun için bibliyografyada olduğu gibi imdekste de ikinci satırlar biraz geriye çekilir. Bu takdirde yukarıdaki İstanbul maddesi şu şekli alır.

İstanbul, 15, 23, 26; – Boğazı, 59;	si Kütüphanesi, 48, 49; – ’da-
– Millet Kütüphanesi, 39; –	ki şer’iyye sicilleri, 55; – sula-
Müftülüğü, bk. arşiv; – Üni-	rı, 57; – Şirket-i Hayriye va-
versitesi, 39, 41; – Üniversite-	purları, 60.

Büyük eb’adlı kitaplarda indeks bazan

İstanbul, 15, 23, 26; –	bk. arşiv; – Üni-	–’daki şer’iyye si-
Boğazı, 59; – Mil-	versitesi, 39, 41; –	cilleri, 55; – suları,
let Kütüphanesi,	Üniversitesi Kü-	57; – Şirket-i Hay-
39; – Müftülüğü,	tüphanesi, 48, 49;	riye vapurları, 60.

şeklinde üç sütun üzerine de düzenlenebilir.

Tabii her harf değişmesinde biraz aralık verilerek ortaya yeni başlayacak harf konur. Aslında bu işlemleri bilgisayar otomatik olarak yapar.

Böylece indeks tamamlanmış olur. Gözden kaçmış bir husus bulunup bulunmadığı tekrar kontrol edilir, varsa düzeltilir ve son şekil verildikten sonra baskıya gönderilir.

Bir kitab bazı değişikliklerle yeniden basılıyorsa sayfalarda değişiklik olacağından yeniden indeks yapılmalıdır. Eski tarihte indeksiz olarak basılmış olan bir kitaba indeks ilâvesi düşünülüyorsa, böyle bir metnin bilgisayarda indeksinin yapılması için özel bir indeks programı gerekir. Bu da ancak bilgisayarda program yapmasını bilenlerce hazırlanabilir. Böyle bir programda fiş yapılır gibi indekse girecek bütün kelimelerin sayfa numaraları ile birlikte bilgisayarda alt alta yazılması gerekir. Bu iş bittikten sonra yapılan programın hüviyetine göre alfabetiğe konulur. Tabii imlâ yeknesaklığı bunun için de geçerlidir.

2. İndeksin Tertibi

İndeks teknik bakımdan iki türlü olabildiği gibi tertib bakımından da iki türdür.

a. Genel İndeks

Bunda şahıs, yer, devlet, millet, madde isimleri ve tabirler ayırt edilmeksizin hepsi tek bir indekste verilir. Fakat hepsinde farklı bir yazı karakteri kullanılmak suretiyle ilk bakışta birbirinden ayrılması mümkün olur. Meselâ,

şahıs adlarının tamamı büyük harf

yer adlarının ilk harfi büyük

kitap adları sık italik

müessese adları ve tabirler seyrek italik gibi değişik karakterler kullanılabilir.

Tarih-i Vassâf

TİMUR

Tokat

t u ğ r a î

Analitik genel indekste sadece ismin yazılmayıp ne münâsebetle geçtiğinin de gösterildiğine işaret edilmmişti. Şimdi bunun nasıl yapılacağını görelim.

Şahıs ismi ise büyük harfle yazılıp bir virgül konduktan sonra sıfatı ilâve

edilir ve ismin o sınıftan sonra geldiğini göstermek üzere yarım cm.lik çizgi çekilir. Parantez içinde daha önce işaret edilen bilgiler verilir. Sadece isim geçiyorsa virgül konup sayfa numarası yazılır. Daha sonraki sayfalarda başka vazife ve faaliyetlerinden bahsolunuyorsa noktalı virgül konulup yine “—” çekilerek o vazife veya faaliyeti yazılır, virgülle ayrılp sayfa numarası konur ve bu böyle devam eder. Analitik indeksteki bu çizgi, madde başı olan ismin mevcudiyetini gösterir.

—A—

ABDURRAHİM B. MEHMED (İstanbul Kadısı, 1640-41), 183, 423, 289; — Anadolu (1641-44) ve Rumeli (1644-46) kadiaskerliği, 42n.

ABDURRAHMAN PAŞA, Tevkî’î — (ö. 1692), 7; — *Kanunnâmesi*, 7, 20n.

Aksaray (İstanbul’da semt), 263, 329; — mîzânı, 328.

ÂLÎ MUSTAFA EFENDÎ, Gelibolulu —, (müverrih), 5, 6n, 77; —’nin narh hakkındaki görüşleri, 5, 6.

Âsafnâme (Sadrazam Lütî Paşa’nın eseri), 4.

a y a k (dokumacılık terimi), atlas —ı, 60; dimi aya—ı, 61; karınca —ı, 61, 110.

b. Gruplandırılmış İndeks

Bu tip indekste şahıs, yer, kavim, müessese adları gruplandırılmıştır. Tabîî her eserin mahiyetine göre bu gruplar değişecektir. Meselâ, Prof. Dr. Faruk Sümer’in *Oğuzlar* adlı eserinde bu gruplandırma

- I. Kişi adları
- II. El (Kavim), oymak, boy, devlet ve hanedan adları
- III. Yer adları
- IV. Maddeler şeklindedir.

Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı’nın *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Babriye Teşkilâtı*’nda

- I. Kişi adları
 - II. Yer ve Topluluk adları,
 - III. Terimler ve önemli maddeler;
- Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*’nda ise

- I. Kişi adları,

II. Yer, kavim, devlet, adları ve tarihî deyim ve terimler;

Prof. Dr. Ahmet Mumcu'nun *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl* adlı eserinde

I. Kişi adları

II. Diğer adlar ve deyimler şeklindedir.

Örneklerde de görüldüğü gibi bu tip indekste gruplar, kitabın mâhiyeti de rol oynamakla beraber daha çok yazarın takdirine kalmaktadır. Ama kişi adları genellikle ayrı bir grup teşkil etmekte ve daima ilk sırayı işgal etmektedir.

Yalnız bu tipte, kitabın “içindekiler” kısmında sadece “indeks” veya “dizin” denmiş ve ayırım gösterilerek her birinin başlangıç sayfaları verilmemişse okuyucu hataya düşebilecek, meselâ, “H” harfinde aradığı kelimeyi bulamayabilecek, indeks sayfalarını tekrar tekrar karıştırarak zaman kayb edecektir.

Genel indeks hem yazarın işini azaltmakta, hem de okuyucu istediği kelimeye daha kolay ulaşabilmektedir.

D. Düzeltmeler (Yanlış-Doğru Cetveli)

Bilgisayarda yazılan eserlerde, her bölümde çıkış alıp gerekli düzeltmeler yapıldığı için her ne kadar hata ihtimali azalıyorsa da yine de gözden kaçan bazı bozukluklar olabilmektedir. Meselâ sür'atlı yazma sırasında “ebedî” yerine “edebî” veya “devat (divitin aslı şekli)” yerine “davet”, yahut da “1729” yerine “1459” yazılabilmektedir. Özellikle kitab yazar tarafından müsvedde olarak verilmiş ve başkası tarafından dizilmiş, tashihler de yine başkası tarafından yapılmışsa bu tip hatalara daha fazla rastlanır. Onun için en iyi yol hiç olmazsa tashihlerin yazar tarafından yapılmasıdır. Kitab basıldıktan sonra bu hataların farkına varıldığında, eğer hatalar mânâyı bozacak mahiyette ise sona bir yanlış-doğru cetveli koymakta fayda vardır. Hatalı kelimenin sayfa, satır, yanlış ve doğrusu sırayla şöyle yazılır.

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
5	23	eceli	ezelî
29	7	1973	1873 gibi.

E. İçindekiler ve Kapağın Hazırlanması

Kitabın en son hazırlanan kısmı kapaktır. Astar kapak tabir edilen ve romen rakamları taşıyan sayfaların birincisinde (s. I) kitabın sadece ismi yer alır

ve genellikle karton kapaktakinden daha küçük bir punto kullanılır. İkinci sayfada (s. II) yayınevine âit bilgiler bulunur. Üçüncü sayfa (s. III) dış kapağın aynıdır. Eğer kitabta bir ithaf varsa ve sayfa adedi müsaitse beşinci sayfaya konur. Eğer yoksa bu sayfada “içindekiler” başlar. Burada kitabın bölüm, kısım, fasıl, başlık ve alt başlıkları sıraların ve her birinin karşısına başladıkları sayfa numaraları yazılır. Metin içinde tablo, grafik, harita, resim gibi malzeme yer alıyorsa her biri numara ve isimleriyle birlikte sırasıyla yazılır. İçindekilerden sonra “önsöz” ve kitabta kullanılan “kısaltmalar”ın bir listesi verilir. Kesin sayfa numaraları kitaba nihâî şekli verildikten sonra belli olacağından içindekilerin sayfa numaraları en son tesbit edilecektir.

Bazı eserlerde bibliyografyadan ayrı olarak kaynakların daha teferruatlı olarak tanıtılmasına ihtiyaç duyulur. Tabîî burada sözü edilecek olan ana kaynaklardır. Meselâ, bir tarihî coğrafya çalışmasında kullanılan tahrir defterlerinin mahiyetleri hakkında bilgi verilir. Bu gibi hallerde kaynaklar için ya önsözden sonra ayrı bir başlık açılır veya girişin bir faslı kaynaklara ayrılır.

Eserin romen rakamlı sayfaları linotip baskı zamanında en son dizilirken şimdi buna ihtiyaç kalmamıştır. Ancak baskısı olmasa bile hazırlanması yine en son olacaktır. Maamafih, bilgisayar programları içinde istenirse dizin ve tablolar penceresindeki “içindekiler” kutusuna tıklanarak bilgisayara çıkartılabilir. Bütün bu kısımlar da tamam olduktan sonra kitabın baskıya girer ve daha sonra ciltlenerek okuyucuya sunulur.

Altıncı Bölüm

KİTAB TANITMA

1. Kitabın Okunması Sırasında Dikkat Edilecek Hususlar

Kitab tanıtma ciddi bir iştir. Tanıtma yazısını okuyanların eser hakkında tam bir fikir sahibi olmaları gerekir. Kendileri için vazgeçilemeyecek bir kitab mıdır, yoksa, ileride kullanılabilecek veya ihmal edilebilir midir? Ne dereceye kadar orijinaldir? Kaynaklara dayanılarak mı yazılmıştır, yoksa o zamana kadar yapılan çalışmalardan derlenmiş bir kitab mıdır? Ne tür kaynaklar kullanılmıştır? gibi sorular sorulmalı ve bunların cevapları okuyanları tatmin etmelidir. O zamana kadar aynı konuda başka çalışmalar yapılmış mıdır, eğer yapılmışsa, bu kitab nasıl yenilikler getirmektedir? Elbette bir konu sadece bir kişi tarafından ele alınıp incelenmez. Ancak, ilmî bir eserde ya yeni belgeler ışığında bir takım yenilikler getirmesi veya konuya o zamana kadar temas edilmeyen bir açıdan yaklaşması, yani yeni bir yorum getirmesi aranır. Tabii, ders kitapları ve umûma hitab eden eserlerde böyle bir yenilik aranmaz, onların sağlam bilgiler vermesi yeterlidir. Burada konu edilecek olan elbette ilmî eserlerdir.

Bibliyografyanın kontrolü genellikle kitabın mahiyeti hakkında fikir verir. Eserin konusuna göre kaynakların cinsi değişecektir. Konumuz tarih olduğuna göre antik devir bibliyografyasında kazı sonuçları, kalıntılar, kitabeler, yazılı tabletler gibi malzeme ve tabii, konuya göre modern Batı dilleri yanında Grekçe, Lâtince, Hititçe vs. kaynaklar; Orta Asya Türk tarihi için Çin ve Rus kaynakları, Avrupa tarihi için Batı arşivleri ve o dillerde yazılmış incelemeler, Osmanlı tarihi için yerli ve yabancı arşivler yanında tabii hepsinde devrinde kaleme alınmış eserler ile Türkçe ve yabancı dillerdeki çeşitli eser ve makaleler de görülmüş olmalıdır. Ancak, burada yazarın anlayışı son derecede önem

taşır. Bibliyografya –bilindiği gibi– faydalanan eserlerdir. Bazan belge olsun, kitab olsun pek çok şey görülmüş olabilir, fakat bunlarda, eserde kullanılacak malzeme bulunmaz; dolayısıyla görülen ve kullanılmayan malzemenin bibliyografyada yer almaması gerekir. Pek nadir olmakla birlikte bu yola başvuranların da bulunması, çok dikkatli olmayı gerektirir. Bu konuda en ufak bir şüphe uyanırsa dipnotlarıyla bibliyografyayı karşılaştırmakta fayda vardır.

Referanslarda dikkat edilecek diğer bir husus da verilen belge ve eser numaralarıdır. Maalesef, gerek kütüphaneler, gerek arşivlerimizde literatüre geçmiş olması dikkate alınmadan yeni numaralar verilmektedir. Bundan habersiz olan bir yazar, dayandığı eserdeki numarayı tahkik etmeden, kitab veya belgeyi görmüş gibi eski numarasını vermektedir. Böylece görmediği bir kaynağı kullanmış gibi göstermektedir ki bu husus da güvenilirlik açısından son derecede mühimdir. Tabii numaralardaki değişiklik eserin yazılıp basılmasından sonra yapılmışsa yazarın kötü niyetli olduğundan bahsedilemez.

Eserin plânının doğru yapılıp yapılmadığı da mühimdir. Bunun için “içindekiler”in başlıklarının da iyi incelenmesi gereklidir.

Kitab okunurken muhakkak notlar alınmalıdır. Zaafları, eksiklikleri, okuyucunun zihninde soru işareti bırakan noktalar ve eğer varsa yanlışlıklar yanında tabii getirdiği yenilikler de kaydedilmelidir. Bir kitabın anlaşılabilir olması son derecede mühimdir. Eğer Türkçe bir kitabsa temiz bir Türkçe ile yazılıp yazılmadığı da önem taşır. Özellikle tercüme eserlerde bu hususa çok dikkat etmek gerekir. Bazan tercüme o kadar kötü yapılmaktadır ki, mânâ çıkarmak mümkün değildir. Tercüme edilen yabancı dil ne kadar iyi bilinirse bilinsin konunun yabancı olan birisi tarafından yapılıyorsa bazı anlaşılmazlıkların meydana gelmesi kaçınılmazdır. Meselâ, Robert Mantran’ın *Histoire de la Turquie* adlı eserinde sarayın enderun kısmından bahsedilirken “padişahın dört odası” ifadesi kullanılmıştır. Konuyu bilen araştırmacı bu tercümeyi yaparken açıklama ihtiyacı duyacaktır. Aksi halde konunun yabancı olan okuyucunun dört oda ile kastedilenin içöğlanlarına âit Seferli, Kiler, Hazine ve Hasoda olduğunu anlaması mümkün değildir.

Osmanlıca eserlerden yapılan neşirler, yani yeni Türk alfabesine aktarılanlar ve sadeleştirmelerde¹ de çok titiz olunması gerekir. Aynı kelimenin her geçişte farklı okunması veya bazı tabirlerin hiç münâsebeti olmayan şekillere sokulmasına, maalesef rastlanmaktadır. Mantığa aykırı gelen bir cümlemin ise kaynağından mutlak surette araştırılması gerekir. Ancak, konuya vâkıf olmayan

Bu hatalarla ilgili bazı tesbitler Orhan Şaik Gökyay’ın *Destursuz Bağa Girenler* (İstanbul 1982) adlı eserinde dile getirilmiştir.

birisi bunu aynen almakta mahzur görmez. Böylece o eseri okuyan da bir mânâ çıkaramaz.

Sadeleştirmelerde ise bu daha bâriz olarak ortaya çıkmaktadır. Esas metin iyi anlaşılamaz veya bir kelimenin sözlükteki genel mânâsı alınmakla yetinilirse, sadeleştirme de hatalı olacaktır.

Meselâ İbn Batuta'nın sadeleştirilmesinde yazarın bir ahi zâviyesini ziyaretinde ahilerin kıyafetini tasvir ettiği cümle sadeleştirmede anlaşılamaz hale gelmiştir. "...başlarını alta yün bir takke, onun üzerinde de bir arşın uzunluğunda iki parmak genişliğinde uzun serpuşlarla örten" olarak okuduğumuz pasaj İbn Batuta'da "Başlarında sofdan beyâz kalensöve²/kalensüve³ olup, her kalensövenin tepesinde bir zıra' tülünde ve iki parmak 'arzında bir taylasân mevcûddur"⁴ şeklindedir. Aslında, serpuşun adı taylasanlıdır, sarığın tülbindinin ucu serbest bırakılarak omuzdan göğüse inmektedir "iki parmak arzında (genişliğinde) ki" bu parça taylasanlıdır ve bu tür sarıklara "taylasanlı" adı verilirdi⁵. Sadeleştirmede "taylasan" yerine "serpuş" kullanılması cümleyi anlaşılmaz hale getirmiştir. Bu misâlleri çoğaltmak mümkündür.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, bir kitabdan aynen aktarıldığı halde o kitabın bibliyografyada zikredilmemesi dolayısıyla okuyanın bundan haberdar olmayıp kitabı, mükemmel bir eser kabûl edebilmesidir. O takdirde büyük bir hataya düşmek kaçınılmazdır. Bunlar da ancak konuyu bilen birisi tarafından farkedilebilir. Dolayısıyla böyle eserleri tanıtmak başlı başına bir ihtisas işidir denilebilir.

Görülüyor ki, tanıtılacak esere göre tanıtımı yapacak olanın da bir birikime sahip olması gerekir.

Ayrıca şu noktayı da hatırdan çıkarmamak lâzımdır. Kitab tanıtımı sadece bir övgü veya yergi yazısı değildir. Övgü yanında, eğer varsa, hatalar veya eksiklikler de belirtilmelidir.

2. Tanıtım Yazısı

Kitab tanıtma yazılarına dergilerin sonlarında "Kitabiyat", "Review" gibi

² Kalensöve: Tepesi sivri külâh, takke. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 2015³¹.

³ Kalensüve: Üzerine sarık sarılarak başa giyilen külâh. A. Yeğin-A. Badıllı-Hekimoğlu İsmail-İ. Çalım, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, 1999. *Tuhfetü'l-nużzar fî Garibi'l-emsar ve Acibi'l-esfâr* (Seyahatnâme-i İbn Batuta), terc. Mehmed Şerif, I, İstanbul 1333/35, s. 314. Taylasanlı sarık için bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1956, s. 426.

başlıklar altında yer verilir.

Önce tanıtılacak kitabın tam künyesi yazılır. Yani yazar adı, kitab adı, yayınevi, basım yeri ve yılı, bilinen sırasıyla yazılır. Meselâ, Fethi İsfendiyyaroğlu, *Galatasaray Tarihi*, I, İstanbul 1952.

Fakat künye bununla bitmez. Kitabın kaç sahife olduğu, önce sahife sayısı, sonra “s.” harfi konarak belirtilir. Eğer başta romen rakamlı sahafeler varsa önce onlar yazılır ve “+” konarak arap rakamlı (bugün bizim kullandığımız rakamlar) sahafeler ilâve edilir. Eski yazı bir kitab yeni yazıya çevrilerek yayınlanmışsa yayına hazırlayanın sıfat ve ismi, hangi yayınevince yayınlandığı, eğer belli bir seri içinde ise serinin adı ve numarası, harita, plân, tablo, fotoğraf gibi eklerin bulunup bulunmadığı da,

“Ahmed Cevdet Paşa, Ma’rûzât, yayına hazırlayan Dr. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı yayınları Tarih dizisi 1, İstanbul 1980, XV+270 s., 17 fot., 3 harita”⁶

veya

“Mantran, Robert, İstanbul dans la seconde moitié du XVII siècle, essai d’histoire institutionnelle économique et sociale. Bibl. Archéologique et historique de l’Institut français d’archéologie d’İstanbul, XII, Lib. Adrien Maisonneuve Paris, 1962, 732 sahife, 16 vesika tıpkı basım, 14 harita ve plân, bir tablo, 5 grafik”⁷

yahut

“F. Th. Dijkema, The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne (Edirne’de Osmanlı Kitâbeleri), Leiden (E.J. Brill) 1977, 236 sahife+176 fotoğraf+1 plan, 96 guilder”⁸ [=gulden: 2002’den önceki Holanda para birimi]

şeklinde belirtilir.

Yabancı dilde yazılmış eserlerin tanıtımı yapılırken kitabın orijinal adı yanında Türkçesi de kaydedilmelidir.

Bazı eserlerde maalesef basım tarihi bulunmaz. Tanıtmada bunun da ya “tarihsiz” yazılması veya sadece “ts.” şeklinde belirtilmesi gerekir.

“M. Şükrü Hanioglu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul, Üçdal Neşriyat, tarihsiz, önsöz 1981,

Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa, Ma’rûzât”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1983, s. 249-252.

Halil İnalçık, “Robert Mantran, *İstanbul dans la seconde moitié du XVII siècle, essai d’histoire institutionnelle économique et sociale*. Paris 1962”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, II, 2-3, Ankara 1964, s. 381-402.

Salih Özbaran, “F. Th. Dijkema, *The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne (Edirne’de Osmanlı Kitâbeleri)*, Leiden 1977, *Tarih İstitüsü Dergisi*, sayı 9, İstanbul 1978, s. 474-475.

XX+439 s.”⁹

Bu eserde olduğu gibi önsözde tarih varsa ona da işaret edilir. Ancak, ön-sözün tarihinin, kitabın basım tarihi olamayacağını da hatırdan çıkarmamalıdır.

Bazı kitaplar, birden fazla yazarlıdır. O takdirde ilk isimden sonra “-” veya “,” konarak sırasıyla diğer isimler de yazılacaktır. Meselâ, “Nurhan Atasoy-Julian Raby, İznik Seramikleri, Singapur 1989, büyük boy 384 sayfa. Kitap Singapur’da bastırılmıştır. Nâşiri: Alexandria Press ile Türk Ekonomi Bankası. İlk satış fiyatı 250.000 liradır”¹⁰.

Görüldüğü gibi bu tanıtma yazısında kitabın fiyatı da konmuştur. Ancak günümüzde kitapların üzerinde fiyat bulunmadığından buna artık pek yer verilmemektedir.

Bazan bir cild içinde birden fazla eser de bulunabilir. Meselâ, Şânizâde’nin beş eseri Hamse-i Şânizâde içinde yer almaktadır. Nihal Atsız’ın yayınladığı Osmanlı Tarihleri adlı kitabda da beş ayrı Osmanlı tarihi toplanmıştır. Bunlar gibi Şânizâde’nin hayatı ve eserleriyle ilgili eser de iki kitaptan meydana gelmiştir.

“Aykut Kazancıgil, XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Anatomi (Şanizade-Bianchi) 80 sayfa ve Bedizer Zülfikar, Şanizade Hayatı ve Eserleri, 102 sayfa, özel yayınlar, İstanbul 1991”¹¹.

Kitabın künyesinin tam olarak yazılmasından sonra konunun önemi, o zamana kadar bu konuda yapılan çalışmalardan farklı yanları, vs.den bahsedilir. Meselâ, Prof. Tayyib Gökbilgin’in, meşhur Macar tarihçisi Fekete’nin Ostrogon [Estergon] Sancağı’nın 1579 yılı tahririne dair olan eseri¹² hakkında yazdığı tanıtma yazısında, Macar tarihçilerinin bu konuya duydukları ilgiden “...tahrir defterleri muhteviyatının bilinmesi ve bunlara istinaden etnik, sosyal ve ekonomik tarihlerinin anlaşılması meselesiydi....” denildikten sonra bu konuda eser veren isimler de zikredilmiştir.

Prof. Gökbilgin, Prof. Fekete’nin Türk ve Macar tarihlerinin aydınlatılma-

⁹ Zeki Ankan, “M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, tarihsiz, önsöz 1981, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı 1, İzmir 1983, s. 219-226.

Mahmut H. Şakiroğlu, “Nurhan Atasoy-Julian Raby, *İznik Seramikleri*, Singapur 1989”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 3, Ankara 1992, s. 493-495.

Esin Kâhya, “Aykut Kazancıgil-Bedizer Zülfikar, *XIX. Yüzyılda Osmanlılarda Anatomi ve Şânizâde*, İstanbul 1990”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 3, Ankara 1992, s. 487-489.

M. Tayyib Gökbilgin, “Fekete Lajos, *Ostrogon sancağının 1570 yılı vergi tahriri*”, *Tarih Dergisi*, IV/7, (İstanbul 1953), 172-173.

sı husûsunda yaptığı çalışmalardan da bahsettikten sonra neşrin özellikleri üzerinde durduğu gibi Prof. B. Kütükoğlu da Ma'rûzât'ın tanıtımında Cevdet Paşa'nın vak'anüvisliği, halefi Ahmed Lütfi Efendi'ye gönderdiği tezkirelerin Prof. Cavid Baysun tarafından neşredildiği, Ma'rûzât'ın ise Sultan II. Abdülhamid'in emri ile yazılıp Padişaha takdim edildiğini belirttikten sonra eserin "Ahmed Refik (Altınay) Bey tarafından Türk Tarih Encümeni Mecmûası'nın 1924-1926 sene-lerine âid sayılarında tefrika edilmmişti. Ancak bu baskıda, eserin en mühim kıs-mını teşkil eden V. cüzdan yer almadığı gibi, bâzı atlamalar ve yanlışlıklara da rastlanmaktadır. Daha tam ve derli-toplu bir baskıya duyulan ihtiyac, Dr. Yusuf Halaçoğlu'nu Mârûzât'ın yeni bir neşrini hazırlamağa sevk etmiş" oldu-ğunu kaydetmiştir.

Ş. Hanioglu'nun Abdullah Cevdet ve dönemi hakkındaki eserini tanıtan Prof. Dr. Zeki Arıkan da yine eserin tanıtımına geçmeden önce "Dr. Abdullah Cevdet, yakın tarihimizde yazar, şair, siyasal düşünür, yayıncı, çevirmen, laik ve özgür düşüncüyü temsil eden bir kişi olarak önemli bir yer tutmaktadır." cümlesiyle yazısına başlamakta, doğum yeri ve tarihi ile tahsili, politikacılığı ve şairliğinden bahsettikten sonra yazdığı bir şiir dolayısıyla Fizan'a sürgün edildiği, hayatının bir kısmını yurt dışında geçirdiği, yayınevi kurarak yayıncı yaptığına temas etmiş ve müteâkıben, önce Abdullah Cevdet hakkında Karl Sussheim, Şerif Mardin, Hilmi Ziya Ülken gibi şahısların yazıları bulunduğunu, dipnotlarında referanslar vererek göstermiştir. Şükrü Hanioglu'nun doktora tezi olan bu eserde ise Abdullah Cevdet'in, yeni belgelerin ışığında incelendiğini yazdıktan sonra kitabın tanıtımına geçmektedir.

Abdullah Cevdet'in Osmanlı İmparatorluğunun Batılılaşmasından yana olan diğer Osmanlı aydınlarından daha farklı olarak sorunu, "yalnızca Avrupa tekniğinin uygulanması kadar basit görmüyor ve kültürel olarak ta bu olgunun gerçekleşmesi gerektiğini ileri sürüyordu" denilmektedir.

Mahmut H. Şakiroğlu, İznik Seramikleri kitabının tanıtımından önce "İznik üzerine yapılan çalışmalar dağınık kalmakla beraber toplandığı zaman büyük bir sayıya ulaşır. Bursa ile birlikte bir tarih ve ekonomi bütünlüğü bulunan bu şirin beldenin adı geçtiği zaman hemen üzümü ve son yıllarda turistik değeri artan gölü gelir. Tarihe adını verdirirken bir de çinisinin bulunduğu ve burada üretilen çinilerin Bursa ve İstanbul'daki muhtelif camileri süslediği hakkında şimdi tarihi anılarda kalan kayıtların günümüzde kıymeti kalmamıştır. Çini tüketiminin azalması ve bunun yerine daha başka ürünlerin geçmesi üzerine artık eski zamanlardan kalma eserler değer kazanmağa yeni üretim yerine eski ile yetinmek zamanı geldi." şeklinde bir giriş yapmıştır.

Kitab tanıtılırken kaç bölümden ibaret olduğu (meselâ, giriş+beş bölüm)

şeklinde belirtilir ve her bölümün de hangi sahifeler arasında yer aldığı parantez içinde gösterilir.

İznik Seramikleri'nin tanıtımında Prof. Şakiroğlu, "Ustalar, İşverenler, İşlev ve Miras", s. 17-73 arasındaki araştırmalarda sahife numaralarını belirttikten sonra o başlık altında yer alan konulara da "Çini'nin ülkemizde yayılışı, yapılışı, özellikleri, İznik şehrinin tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur." diyerek bu hususlara kısaca temas etmiştir. Tanıtım, kitabın diğer kısımları için de aynı şekilde devam etmiştir.

Bilim tarihinden Prof. Dr. Esin Kâhya'nın tanıttığı, tek ciltte toplanan kitapların birincisinde A. Kazancıgil "ilkın, kısaca ondokuzuncu yüzyılda Osmanlılarda anatominin seyrini, bilim adamlarının konuyla ilgili tutumlarını açıklamaktadır (s. 1-3). Bunu izleyen Bianchi ve Şanizade adlı kısımda, yazar, Osmanlı İmparatorluğunda ticari ateşe olan Bianchi ve onun Türk Dili konusundaki çalışmalarından söz eder; Bianchi'nin kaleme aldığı Fansızca-Türkçe Lugatın ön sözünü ve onun H. Hatemi tarafından yapılmış çevirisini sunar; ..." diyerek devam etmektedir.

Bedizer Zülfikar'ın doktora tezi olan Tabip Şanizade Mehmed Ataullah, Hayatı ve Eserleri adlı ikinci kitap ise "incelemenin nasıl yapıldığı konusunda ilkin kısaca bilgi verdikten sonra (s. 7), Şanizade'nin yaşadığı devir (s. 8-12) ve bilim adamının hayatı (s. 12-33) hakkında bilgi verilir." denilirken yine sahife numaraları konulmuştur.

Prof. İnalçık da XVII. asırda İstanbul kitabının üç ana başlık altında veya üç kitabda incelendiğini kaydettikten sonra buralarda yer verilen konular üzerinde durmuştur. İlk kitabda (s. 1-171) şehrin coğrafi durumu, Bizans devrinde olduğu gibi esas şehrin surlar içindeki kısımda kaldığı, teşkilâtı, sosyal durumu, üretim merkezlerine uzaklığı gibi konulara yer verildiğini belirtmiştir.

Mantran'ın şehirde nüfusun dağılışı konusunu da işlediği belirtilen tanıtımda bunların hangi sahifelerde olduğunu da müslümanlar % 52 (s. 44-46), şeklinde belirtmiştir.

Eserin İstanbul'un iktisadî hayatına ayrılan ikinci ve İstanbul'daki yabancı-lara ayrılan üçüncü kitapları da benzer şekillerde özetlenmiştir.

Prof. İnalçık, kitabı tanıtırken yer yer yazarın verdiği bilgilere ve görüşlerine katılmadığını ifade ve bazı okuma hataları bulunduğunu, bazı eser ve makalelerin görülmediğini, meselâ şehrin iskânı konusunda yazarın Evliya Çelebi'ye dayanması ise Fatih devri vakıf kayıtlarının kullanılmamış olması dolayısıyla "Bu hususta gereği gibi kullanılmayan Fatih devri vakfiyeleri, bilhassa Ayasofya camiine ait eski vakıf tahrir defterleri zengin malzeme vermektedir." şeklinde tenkid etmiştir.

Prof. İnalçık, kitabı sadece tenkid etmemekte, aynı zamanda getirdiği yenilikleri de meselâ, “Osmanlı İmparatorluğunun iktisadi çöküşünde esaslı bir noktayı Prof. Mantran açıklamıştır: Batı Arupa devletlerinin merkantilist siyaseti karşısında Osmanlıların topyekûn bir imparatorluk iktisadiyatı düşüncesinden yoksun bulunmaları, Türk tâcirlerinin milletlerarası ticarete karşı kayıtsızlığı bu çöküşün başlıca sebebidir.” şeklinde yazarın tesbitlerini tasvib etmektedir.

Prof. B. Kütükoğlu ise Ma’rûzât tanıtımının sonunda önce “Netice itibâriyle Dr. Yusuf Halaçoğlu, kıymetli bir kaynak eseri, ilmî neşrin icâblarına uyarak, araştıracının olduğu kadar mevzû ile alâkalı okuyucunun da kolaylıkla faydalanabileceği şekilde neşr ederek tarih literatürümüze kazandırmıştır. Kendisini gönülden tebrik eder” dedikten sonra “sür’atli bir tempo ile hazırladığı için gözden kaçan bir-iki küçük zuhûlün ilerdeki bir baskıda düzeltileceğini umarız.” diyerek yazıyı bitirmiş, fakat zuhûllerin neler olduğunu zikretmeden birkaç yanlış bulunduğu ve bunların daha sonraki baskılarda düzeltileceğini umduğunu belirtmekle yetinmiştir.

Tanıtma yazılarında, tanıtımı yapanın ismi daima yazının bitimine konacaktır.

Yedinci Bölüm

BİLDİRİ HAZIRLANIP SUNULMASI

1. Bildirinin Tarifi

Bildiri/tebliğ, bir kongre, sempozyum veya seminerde yapılan sunuş mânâsında kullanılmaktadır. Bildiri, bir konferans değildir ve özel şartları vardır.

1. İlk şartı orijinal olmasıdır. Bunun da birkaç şartı vardır.

a. Konunun ilk defa ele alınmış olması

Bu yeni bir belge bulunması ve bunun ilim âlemine duyurulması mânâsı taşır. Bulunan belge, bir kazı veya yüzey araştırmasında bulunan bir tablet, bir ev eşyası, o zamana kadar dikkat çekmemiş ve kütüphane raflarında kalmış bir kitabın tanıtılması yahut bu kitabın içindeki o zamana kadar bilinmeyen bir konunun ele alınması veya bir arşivde bulunan ve o zamana kadar kullanılmamış yazılı bir belge vs. olabilir. Meselâ, bir kazıda bulunan seramik fırınları, o bölgenin bir seramik merkezi olduğunu ilk defa ortaya koyabilir. Yahut o zamana kadar tasnif edilmemiş arşiv malzemesinin tasnifiyle iki devlet arasında imzalanan bir protokol ortaya çıkabilir. Bu gibi yeni bulunan belge ve bilgilerin ilmî toplantılarda duyurulması en iyi yoldur.

b. Daha önce yazılan ve/veya söylenenlere yeni bulunan belgelerin ışığında ilâveler yapılması

Konu yeni olmamakla beraber yeni bulunan bir malzeme ile ona ilâve yapılabilir. O bölgede seramik işçiliği olduğu bilinmektedir, fırınların özellikleri ilk defa ortaya konulmaktadır veya bir müessesenin varlığı bilinmektedir, ama yapısı, işleyişi, ortaya çıkışı veya son buluşu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Yeni bulunan eser veya belge bunlardan birini veya birkaçını aydınlatmaktadır.

c. Yeni bulunan belgelerin ışığında eski bilgilerin değiştirilmesi

Bazan konu üzerinde ilk çalışan/çalışanlar tarafından hata yapılmış olabilir. O kitab veya makaleyi kullananlar da yıllar boyunca aynı hatayı tekrar

edebilirler. Yahut, bir belgenin eksik görülmesi dolayısıyla farklı bir yorum yapılmış olabilir. Arşivde öteden beri mevcut olup gözden kaçmış bulunan veya yeni yapılan tasniflerde ortaya çıkan bir belge o zamana kadar bilinenlerin istikametini değiştirebilir. Bunun da ilim âleminde duyurulmasının en iyi yolu ilmî bir toplantıda sunulmasıdır.

d. Konuya yeni bir yorum getirilmesi şeklinde olabilir.

Yeni belge veya belgeler bulunmadığı halde konuya yeni bir yorum getirilmesi de pekâlâ mümkündür. O zamana kadar ihmal edilen farklı bir açıdan da yaklaşılabilir.

2. Bildirinin Süresi

Bildiriler tertib komitesi tarafından tayin edilen sürede verilmek zorundadır. İlmî toplantılarda bir bildirinin sunuluşu için genellikle 20, tartışmalar için ise 10 dakikalık süre verilir. Bildiri sayısının fazla olması durumunda bu süre 20 yerine 15 dakika ile de sınırlandırılabilir. Bildirinin ne kadar sürede sunulacağı kongre/sempozyum/seminer öncesinde gönderilen sirkülerlerden birinde bildirilir. Dolayısıyla toplantının aksamaması, diğer bildiri sunacakların haklarına tecavüz edilmemesi için bu sürenin aşılmamasına dikkat edilmesi gereklidir. Bunun için metin hazırlanırken gözden uzak tutulmaması gereken hususlardan biri de zamanı aşmayacak şekilde hazırlık yapılmasıdır. Aksi halde oturum başkanı yetkisini kullanarak konuşmanın tamamlanmasını isteyebilir.

3. Bildirinin Hazırlanması

Kongre mahiyetindeki ilmî toplantılarda çeşitli konularda bildiriler sunulabilir. Konu seçiminde bildiri sahibi serbest bırakılmıştır. Geniş kapsamlı olan kongrelerde genellikle çeşitli sekiyonlar bulunur. Oturumlar farklı salonlarda gerçekleştirilebilir. Sempozyum ve seminerler ise belli bir konuya hasr edilir. *Arşivcilik Sempozyumu, Tanzimatın 150. Yılı Semineri* gibi. Bazan konu, *Tarih Boyunca Türklerde Devlet Anlayışı* gibi geniş bir zaman dilimini içine alabilir. Bazan da Reşid Paşa gibi bir devlet adamına veya Hammer gibi Türk tarihine hizmet etmiş bir tarihçiye hasr edilebilir. Konusu belirlenmiş olan toplantılarda bu hududlar içinde bir bildiri sunma zorunluluğu vardır. Sadece bildiri sunmuş olmak için bir toplantıya katılmamak lâzımdır. Bir şahsın her zaman ve her konuda söyleyecek yeni birşeyi olması beklenemez. Bu takdirde toplantıya dinleyici olarak katılmak en doğrusudur. Eğer çizilen çerçeve içinde söylenecek yeni birşey varsa önce malzemesi tam olarak tesbit edilir. Bu

konuda daha önce yapılan çalışmalar görülür. Bütün malzeme toplandıktan sonra aynı kitab veya makalede olduğu gibi mantikî bir düzene konarak plân yapılır. Konuya girmeden önce kısa bir giriş yapılmasında fayda vardır. Ancak bunun süresini iyi ayarlamak gerekir. Üzülerek belirtmek gerekir ki, bazı bildirilerde giriş kısmı çok uzun tutulmakta, dolayısıyla verilmek istenen mesaja zaman kalmamaktadır. Dinleyiciyi konuya alıştırmak için yapılan –mümkün olduğunca kısa– girişten sonra esas konuya geçilir. Burada da fazla teferruata kaçılmadan, söylenmek istenilen şey açık olarak anlatılır. Sonda mutlaka kısa da olsa bir sonuç kısmı bulunmalıdır. Giriş, her zaman ilk olarak yazılmaz. Çok kere bildirinin esas kısmı yazıldıktan sonra girişte neler söylemek gerektiği tesbit edilerek daha sonra kaleme alınabilir.

Bildiri hazırlanırken göz önünde bulundurulması gereken bir husus da konuşmanın nasıl bir gruba yapılacağıdır. Dinleyiciler bu konuların uzmanı olan akademisyenler midir, her meslek grubundan aydın kimseler önünde mi sunuş yapılacaktır, yoksa konu hakkında hiç fikri olmayan meraklı bir grup önünde mi konuşulacaktır? Bu husus hesaba katılarak bildiri o grubun anlayacağı şekilde tasarlanıp kaleme alınmalıdır. Zîrâ, konunun yabancıları olan bir grup önünde akademisyenlere hitab eder gibi konuşulursa; dinleyiciler anlatılanları tam olarak anlayamadıkları için sıkılacaklar ve dolayısıyla konuşma hedefine ulaşamamış olacaktır.

Bildiri kaleme alınırken aynı makale gibi gerekli yerlere notlar konmasında fayda vardır. Bu iki bakımdan faydalıdır. Eğer bildiriler daha sonra basılacaksa not ilâvesi için yeniden elden geçirmek gerekmeceği gibi, sunuş sırasında elde notlu bir metin bulunması halinde kaynakları hakkında sorulacak sorulara daha kolaylıkla cevap verme imkânına da sahip olunacaktır. Metnin hazırlanması bittikten sonra saat tutarak ne kadar sürdüğüne bakılmalıdır. Eğer istenilen süreyi aşıyorsa ya metnin kısaltılmasına çalışılmalı veya teferruata kaçan yahut söylenmesi zarûrî olmayan kısımlar işaret konularak sunuş sırasında bunlara yer verilmemelidir. Hatta her paragrafın ne kadar süre tutacağı hesaplanarak yanına yazılmalı ve bu süreler aşılmamaya çalışılmalıdır.

Tabii, bildirinin elde mevcut metne bağlı kalınmadan sunulması da mümkündür. Bunun için söylenecek belli başlı hususlar not edilip her biri hakkında ne kadar süre konuşulacağı işaretlenmek üzere bir hatırlatma yazısıyla da iş halledilebilir. Sık sık metne bakmaktansa bu usûl tercih edilmelidir. Metinden okuma yerine arada bir notlara bakma dinleyiciyle iletişim açısından da mühimdir. Zîrâ, böylece dinleyicilerin tepkileri de görülebilecektir.

Konunun gerektirmesi halinde bildiriler esnasında görsel malzemeye de yer verilmelidir. Bunlar resim, harita, plân, tablo, grafik gibi şeyler olabilir. Bildiride görüntü kullanılması halinde bunların her birinin konuşmanın neresinde gösterileceği eldeki metne işaretlenmelidir. Ancak, görsel malzemenin çoğaltılıp dağıtılması yerine şekillerin mümkünse renkli olarak asetata basılıp tepegöz kullanılarak veya slaytlar hazırlanarak perde/duvara aksettirilmesi yolu tercih edilmelidir. Harb tarihi veya hudud tashihi yahut sefer güzergâhı gibi bir konu ile ilgili bildiride mutlaka bir harita gösterilmesine ihtiyaç vardır. Yer isimlerinin sayılıp geçilmesi veya orduların harb meydanında ne şekilde yer aldığı, taarruzların nerelerden, nasıl yapıldığının hikâye gibi anlatılıp geçilmesi dinleyiciler için kâfi olmayacaktır.

Tarihî coğrafya ile ilgili sunulan bir bildiride de harita ve plânlara mutlaka yer verilmelidir. Meselâ, XVI. yy.da bir kazanın gelişmesi anlatılırken çeşitli tarihlerde kurulan köyler ayrı renk veya şekillerde işaretlenerek sunulmalıdır. Bunun gibi bir şehrin gelişmesi de plân üzerinde mahalleler belirtilerek gösterilmelidir. Kalelerle ilgili bir bildiride bunların mutlaka plânlarına da yer verilmelidir.

Kültür tarihi ile ilgili bütün malzeme perdeye aks ettirilip onların üzerinden anlatılmalıdır. Bunlar, ev veya mutfak eşyaları gibi günlük kullanım malzemesi olabileceği gibi bir zanaatın icrası için kullanılan malzeme (meselâ ayakkabı, koşum takımı veya halı dokunmasında kullanılan malzeme ve âletler) veya yapımın safhaları (bir eyerin veya bir keçenin yahut bakır eşyanın yapım safhaları) da olabilir. Kıyafeti konu alan bir bildiride ise bahsi geçen kıyafetlerin bulunabilen resim veya minyatür/gravürleri gösterilmelidir. Eğer belli bir grubun kıyafetinin geçirdiği değişikliklerden bahs ediliyorsa bunlar mukayeseli olarak gözler önüne serilmelidir.

İktisat tarihi bildirilerinde ise tablo ve grafiklerin mühim rolü vardır. Rakamlar peşpeşe söylendiğinde bunların hatırdta kalması imkânsızdır. Hele zamanın kıt oluşu dolayısıyla sür'atle okunması dinleyicinin işini daha da zorlaştırır. Hem rakamlar akıldta tutulamaz, hem de bu rakam kalabalığı dikkatleri dağıtacağı için bildiri yeterince dinlenemez ve dolayısıyla harcanan emek de boşuna gider. Halbuki tablolar ve özellikle grafikler kullanılması göze de hitab edeceği için söylenenlerin hatırdta kalmasını kolaylaştıracaktır. Bu grafikler –ilgili bahiste de işaret edildiği gibi– konunun icab ettirdiği bir şekilde (sütun, nokta-çizgi, pasta, vs.) yapılır. Devamlı rakamlarda değişim seyrini göstermek için nokta-çizgi, bir şeyin bütün içindeki payını göstermek için yüzdeleri de gösteren pasta grafikler tercih edilmelidir. Ancak gerek tabloların, gerekse grafiklerin yapımında dikkat edilecek bir husus vardır.

Görüntü perdeye aksettirildiğinde yazı ve rakamlar uzaktan görülebilecek büyüklükte olmalıdır. Aksi halde bunları göstermenin hiçbir mânâsı kalmaz.

4. Bildirinin Sunuluşu

Bir bildiri, sadece iyi hazırlanmış olmasıyla değil, aynı zamanda iyi sunulmasıyla da mükemmel hale gelir. Her şeyden önce bildiri sahibinin kendisine ve bildirisine güveni olması gerekir. Güven, heyecanı da büyük çapta bertaraf eder. Özellikle bir topluluk karşısında ilk defa bildiri sunacaklar için ruh hali son derecede önemlidir. Bildiri konusu eğer gerçekten orijinalse, konuyu en iyi bilecek şahsın bildiri sahibi olacağı unutulmamalı ve heyecan unsuru asgariye indirilmeye çalışılmalıdır. Fazla heyecan ses titremesi, ağız kuruması, terleme gibi olumsuzluklara sebep olabilir.

Bildirinin sunuluşuna oturum başkanı ve dinleyicilerin selâmlanmasıyla başlanır. Bir-iki cümleyle bu konunun neden seçildiğine temas edildikten sonra yine çok kısa bir giriş yapıp konuya geçilir. Sunuş sırasında ses tonunun, konuşmanın salonun arka sıralarından da duyulabilecek şekilde ayarlanması lâzımdır. Çok alçak sesle konuşulması halinde –eğer mikrofon tertibatı yoksa– sesin arka sıralardan duyulamayacağını unutmamak lâzımdır. Alçak sesle konuşmak gibi çok sür’atli konuşmak da dinleyicilerin dikkatini güçleştirdiğinden sakınılması gereken bir husustur. Konuşma sırasında sakınılması gereken bir husus da son zamanlarda çok sık rastlanan “aaaaa...”, “uuuu...” gibi rahatsız edici seslerin çıkarılmasıdır. Bunlar gibi lüzumsuz sesler, dinleyiciye konuşma zaafı olduğu izlenimini verecek ve bildiri çok kuvvetli olsa bile tesirini azaltacaktır. Cansız ve ruhsuz bir konuşmanın dinleyicileri sıkıp uyutacağı hatırdan çıkarılmamalıdır. Sunuş teknikleriyle ilgili bir eserde¹ sunuş öncesinde birkaç defa prova yapılması, hatta mümkünse provanın ayna karşısında olması yahut âileden veya yakın arkadaşlardan bir veya birkaç kişi önünde yapılarak fikirlerinin alınması ve tenkitlerin değerlendirilmesi yoluna gidilmesi tavsiye edilmektedir. Sunuş sırasında anlatış tarzı, ses tonu, canlılık gibi hususlar yanında hareket ve mimiklerin, hatta giyim tarzının da başarılı sonuçta rolü olduğu vurgulanmaktadır. Gerçekten, dinleyiciler yokmuş gibi davranarak hiç başını kaldırmadan okumak gibi bildiri sahibinin kıyafeti de dinleyiciler üzerinde tesir eden faktörlerdendir. Erkeklerin kravatsız olarak veya tişörtle kürsüye çıkmaları kadar hanımların da ciddiyetten uzak kıyafetleri daha konuşma başlamadan dinleyicilere önem vermediği fikrini uyandıracaktır.

Robert B. Nelson – Jennifer Wallick, *Sunuş Yapma (Prezentasyon)*, çev. E. Sabri Yarmalı, İstanbul 2002. Bu eser, iş hayatındaki sunuşlarla ilgili olmakla beraber akademisyenlerin de göz ardı edemeyecekleri bilgiler içermektedir.

Diğer taraftan dinleyicilerin ilgilerinin daima canlı tutulabilmesi için –aşırıya kaçmamak ve fazla uzun tutarak asıl konudan uzaklaşmamak şartıyla– konuyla ilgili kısa ve ilgi çekici bir fıkra veya anıya yer verilebilir. Meselâ, İstanbul’un iâşesiyle ilgili bir tebliğ verilirken halkın kuzu etine düşkünlüğü, hıdırellezde evine kuzu eti bulamayan bir erkeğin eşi ile arasındaki münakaşanın boşanmaya kadar vardığı gibi kaynaklara dayanan olaylara yer verilebilir. Tabî, bunların önceden plânlanması lâzımdır.

Konuşma sırasında arada saate bakılması ve zamanında bitirebilmek için gerekiyorsa, teferruattan feragat edilmesi gerekir. Oturum başkanları genellikle sürenin bitimine birkaç dakika kala konuşmacıyı ikaz ederler. Bu ikazdan sonra konunun bağlanması en iyi yoldur. Zaman zaman rastlanılan “Bitiriyorum” denilerek on dakika daha konuşmaktan kaçınmalıdır.

Günümüzde bilgisayar, sunuşlara da yenilik getirmiştir. Artık, bildirilerin kuru bir şekilde okunmasının yerini bilgisayarda hazırlanmış bilgi, resim, grafik, tablo vs.nin yine bazı bilgisayar programları sayesinde ekrana aksettirilmesi almıştır. Bu programlardan en çok kullanılan PowerPoint denilen programdır. Tabî bildirinin mahiyetine göre yazı (konu başlıkları, kısa izahlar), resim, harita, şekil gibi görüntü malzemesini bu programa taşıyıp hazırlamak gerekir. Sunuş sırasında bunlar üzerinden açıklamalar yapılır. Böylece kağıttan okumak gibi bir durum da söz konusu olmaz. Ancak, bunu hazırlamadan önce bildiri metnini kaleme almak ve sunuş malzemesini ona göre düzenlemek gerekir. Ayrıca, bildiriler basılacağı zaman da bu metin verilir.

EKLER

I

ÇEŞİTLİ TÜRDEKİ ESER PLÂNLARINA ÖRNEKLER

BİYOĞRAFİK ESER PLÂNLARINA ÖRNEKLER

Çok Yönlü Bir Şahsiyetin Biyografisi
(Ahmed Cevdet Paşa)

I. Hayatı

A. Âilesi ve Gençliği

1. Âilesi
2. Yetiştigi çevre
3. Çocukluğu
4. Tahsili, pâyeleri

B. Devlet Hizmetleri

1. İlk hizmetleri ve Reşid Paşa'ya intisabı
2. Taşradaki vazifeleri
 - a) Müfettişlikleri
 - aa) İşkodra
 - ab) Bosna-Hersek
 - ac) Kozan
 - b) Valilikleri
 - ba) Haleb
 - bb) Bursa
 - bc) Maraş
 - bd) Yanya

be) Suriye

3. Nazırlıkları

- a) Evkaf
- b) Maarif
- c) Adliye
- d) Dahiliye
- e) Ticaret ve Ziraat

4. İlmî Faaliyetleri

- a) Vak'anüvisliği
- b) Meclis ve cemiyet âzalıkları
 - ba) Meclis-i Ahkâm-ı Adliye
 - bb) Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi
 - bc) Mecelle Cemiyeti

II. Şahsiyeti

A. İlim adamı

B. Devlet adamı

C. Âile babası

III. Eserleri

A. Tarih

B. Hukuk

C. Edebî

D. Mantık

E. Diğer eserleri

İlmiye Mensubu Biyografisi
(Ebussuud Efendi)

I. Hayatı

A. Âilesi ve tahsili

1. Âilesi

2. Doğum yeri ve tarihi (Değişik görüşlerin münâkaşası yapılacaktır)

3. Tahsili

B. İlmiyedeki mertebeleri

1. Müderrislikleri

a) İshak Paşa (İnegöl)

b) Davud Paşa

c) Mahmud Paşa

d) Çoban Mustafa Paşa (Gebze)

e) Bursa Sultaniye

f) Sahn-ı Seman

2. Kadılıkı

a) Bursa

b) İstanbul

3. Kadıaskerliği

4. Şeyhülslâmlığı

II. Şahsiyeti ve soyundan gelenler

A. Şahsiyeti

B. Soyundan gelenler

III. Eserleri

A. Fetvaları

B. Kanunları

C. Tefsirleri

D. Şiirleri

Devlet Adamı Biyografisi
(Sokollu Mehmed Paşa)

I. Hayatı

A. Âilesi ve tahsili

1. Âilesi ve çocukluğu
2. Enderunda yetişmesi
 - a) Edirne Sarayı
 - b) Topkapı Sarayı

B. Saraydaki vazifeleri

1. Rikâbdarlığı
2. Çukadarlığı
3. Silâhdarlığı
4. Çaşnigirbaşılığı

C. Saray dışındaki vazifeleri

1. Kapudân-ı Deryalığı
2. Rumeli Beylerbeyiliği
 - a) Avusturya
 - b) İran Harbine memuriyeti

3. Vezirlikleri

- a) Üçüncü vezirliği
- b) İkinci vezirliği

D. Sadrâzamlığı

1. Batı ile olan münâsebetler
 - a) Avusturya münâsebetleri
 - aa) Sigetvar Seferi (Kanûnî devri)
 - ab) Sulh yenilenmesi (III. Murad devri)
 - b) Venedik münâsebetleri
 - ba) Kıbrıs'ın fethi
 - bb) İnebahtı muharebesi
 - bc) 1573 muâhedesi tecdid

c) Lehistan münâsebetleri

ca) Lehistan seçimi (II. Selim devri)

cb) Lehistan tahtı meselesi (III. Murad devri)

d) Fransa münâsebetleri

da) 1569 ahidnâmesi

db) Fransa'nın Floransa ile anlaşmasını engellemesi

e) İngiliz münâsebetleri

İngilizler'in ahidnâme alma teşebbüsleri

2. İslâm Âlemi ile münâsebetler

a) Açe Sultanına yardım

b) Ejderhan seferi Don-Volga kanalı teşebbüsü

c) Tunus Seferi

d) İran Seferi

E. Gözden düşmesi ve şehâdeti

II. Şahsiyeti ve Soyundan Gelenler

A. Şahsiyeti

B. Evliliği

C. Soyundan gelenler

III. Hayır Eserleri

A. İstanbul'dakiler

1. Kadirga

2. Azapkapısı

B. Edirne'dekiler

C. Bosna'dakiler

D. Diğerleri

1. Dimetoka

2. Lüleburgaz

3. Vişegrad

SİYASÎ TARİHLE İLGİLİ ESER PLÂNI

Rıfat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere'ye Devri)*, İstanbul 1978.

Giriş

I. Bölüm

A. Kıbrıs Sorununu Hazırlayan Siyasî Gelişmeler

B. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve Ortaya Çıkardığı Yeni Statü

II. Bölüm

A. İngiltere'nin Kıbrıs'a Yerleşmek İsteği

1. İngiltere'nin Önyasa ve Akdeniz politikası

2. İngiltere'nin Akdeniz politikasında Kıbrıs'ın yeri ve önemi

B. İngiltere'nin Kıbrıs'a Yerleşmek İçin Yaptığı Girişimler

1. İngiltere Kıbrıs'a yerleşmeye karar veriyor

2. Diplomatik faaliyetler

a) İngiltere'nin istek ve teklifleri

b) İngiltere'nin teklif ettiği ittifak anlaşması

c) Londra'nın Bâbiâli üzerine yaptığı baskılar

C. İngiltere'nin Kıbrıs'a Yerleşmesini Sağlayan Antlaşma ve Ekleri

1. 4 Haziran 1878 tarihli anlaşma

2. 1 Temmuz 1878 tarihli ek

3. Anlaşmanın onaylanması sorunu - İngiltere'nin artan baskıları

4. İngiltere'nin Kıbrıs'ın yönetimini devralmasını öngören fermanın

imzalanması

5. İttifak anlaşmasının onaylanması

6. Antlaşma hakkında Padişah ve Hükûmet'in Görüşleri

III. Bölüm

A. Kıbrıs'ın İngiltere'ye Devir ve Teslimi

1. İngiltere'nin Kıbrıs'a çıkması ve yönetimi devir alması

2. İngiliz yönetiminin başlaması karşısında Adadaki tepkiler

B. Osmanlı-İngiliz Antlaşmasının Uygulanmasından Doğan İlk Anlaşmazlıklar

Sonuç

SOSYAL VE İKTİSÂDÎ TARİHLE İLGİLİ ESER PLÂNI

Sabri Ülgener, *İktisâdî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul 1981.

Giriş

Temeller ve Kaynaklar

Giriş

Başlangıç

1. Çağ ve zihniyet
2. Kaynaklar

Ortaçağ İktisat Ahlâkı ve Çözülme Devri Zihniyeti

- I. Ortaçağ iktisat ahlâkı
 1. Başlangıç
 - A. Temel kıymetler ve idealler
 - B. Kapanma ve Ahlâkileşme yolunda
 2. Ortaçağ ahlâkına toplu bir bakış
 - I. Genel çizgiler
 - II. Esnaf terbiyesi ve lonca ahlâkı
 - A. Durgun-kapalı sanat kavrayışı
 - B. Görenek ve otorite

Birkaç mülâhaza

II. Ortaçağ ahlâkından çözülme devri zihniyetine

- I. Hisler ve ihtiraslar
 1. Üst tabaka karşısında ortaçağ ahlâkı
 2. Orta tabaka ve aşağısı
 - A. Soyluluk hevesi
 - B. Kazanma ve kazanç tahdidlerinden ferahlama gayreti
 - C. Altın ve gümüş tutkusu

Sonuç

II. Setler ve engeller

1. Daralma ve boğulma

A. Dış ve uzak pazarlarda kapanma

B. İç pazarlarda ve üretimde daralış

2. Savrulma ve boşalma

1. Kaba ve zorlu kazançlar

2. Uysal ve sinsî kazançlar

3. Hayâl ve hile mahsulü kazançlar

a) Define merakı

b) Simya

c) Dua ve kerâmet

3. Boşalma ve dağılmanın sonu

III. Çözülme devri dünyasına bakışlar

1. Çözülme devri serveti

2. Çözülme devri zengini

3. Kıymet muvazenesizliği ve neticeleri

Netice

İktisadî Çözülmenin Ahlâkı, Zihniyeti ve İnsanı

1. Geriye bakarken

2. Bir portre denemesi

3. Bitirirken

ŞEHİRLERİN SOSYAL VE İKTİSÂDÎ TARİHİ İLE İLGİLİ BİR ESERİN PLÂNI

Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, İstanbul 1989.

Giriş

I. Bölüm

Manisa Kazasının Merkezi: Manisa şehri

A. Manisa ve tarihi

1. Saruhanoğulları
2. Osmanlılar devri ve şehir idâresi
3. Şehzadelerin şehirdeki ikametleri

B. Şehrin fizikî yapısı, mahalleleri ve nüfusu

1. Manisa Kalesi
2. Mahalleler ve demografik durumu

C. Şehirdeki ictimâî bünye, zümreler, fonksiyonları

D. Şehirdeki iktisadî hayat ve ticaret

1. Ticaret, sanayi ve şehrin ekonomik bünyesi
2. Manisa çarşısı, pazarı ve esnafı
3. Şehrin iâşesi meselesi

E. Şehirdeki vakıf müesseseleri ve vakıflara göre tarihî eserler

1. Mescidler
2. Câmi ve imaretler
3. Diğer eserler

II. Bölüm

Manisa Kazasının İdarî Teşkilâtı, Nâhiyeler ve Kır İskân Merkezleri

A. Manisa kazasındaki idârî birimler ve kır iskân merkezleri

1. Kır iskân merkezlerinin kuruluş ve toponomisi
2. Kır iskân merkezlerinin hususiyetleri
3. Yerleşme ve nüfus

- a) Toprağa bağı reaya (timar raiyyeti)
- b) Konar-göçer teşekküller ve iskân
- c) Piyadeler ve müsellemler
- d) Kazanın tahminî nüfusu

B. Kır iskân merkezleri: Köyler ve mezrealar

- 1. Manisa merkez nahiyesi yerleşme yerleri
- 2. Belen nahiyesi yerleşme yerleri
- 3. Emlâk nahiyesi yerleşme yerleri
- 4. Palamud nahiyesi yerleşme yerleri
- 5. Yengi nahiyesi yerleşme yerleri
- 6. Yundağı nahiyesi yerleşme yerleri

III. Bölüm

Manisa Kazasında Ziraat Hayatı ve Toprak İdâresi

A. Ziraat hayatı

- 1. Ziraat sahaları ve toprak durumu
- 2. Ziraî kesimde çalışanlar ve hukukî statüleri
- 3. Alınan vergilere göre yetiştirilen mahsuller
 - a) Hububat ve bakliyat
 - b) Sinaî nebatlar ve bunlarla ilgili küçük işletmeler
 - c) Bağcılık ve meyvecilik
- 4. Hayvancılık, balıkçılık, arıcılık ve nakil vasıtaları
- 5. Kır kesiminde pazarlar ve pazar yerleri

B. Kazada toprak idaresi

- 1. Toprak tasarruf şekilleri
 - a) Vakıf ve mülk arazi
 - b) Mîrî arazi: Has, zeâmet ve timarlar
- 2. Kazadaki timar sahipleri ve vazifeleri

MÜESSESE TARİHİ İLE İLGİLİ BİR ESERİN PLÂNI

Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Anayasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara 1976.

Giriş

- I. Konunun önemi ve sınırlandırılması
- II. Kaynaklar
 1. Belgeler
 2. Kanunnâmeler
 3. Osmanlı yazarlarının tarihleri
 4. Osmanlı yazarlarının devlet örgütü üzerindeki eserleri
 5. Klâsik batı eserleri ve seyahatnâmeler
 6. Modern araştırmalar
- III. Divanların kökeni ve Osmanlı Devletine kadar gelişimi

I. Bölüm

Divan-ı Hümayun'un Tarihsel Gelişimi

- I. İlk dönemlerden II. Mehmed zamanına kadar
- II. Divan-ı Hümayun'un gelişkin dönemi
- III. Divan-ı Hümayun'un yozlaşması ve ortadan kalkması

II. Bölüm

Divan-ı Hümayun'un Yapısı

- I. Genel olarak
- II. Osmanlı Devleti'nin merkez örgütü içinde Divan-ı Hümayun'un yeri
- III. Divan-ı Hümayun'un üyeleri ve yardımcıları

1. Genel olarak
2. Padişahın durumu
3. Asıl üyeler

- A. Vezir-i azam
- B. Kubbealtı vezirleri
- C. Kadiaskerler
- D. Nişancı
- E. Defterdarlar
- F. Rumeli Beylerbeyi
- 4. Belli bir statüye eriştikleri zaman DH üyesi olan görevliler
 - A. Yeniçeri Ağası
 - B. Kaptan Paşa (Kaptan-ı Derya)
- 5. DH üyesi olmamakla birlikte toplantılara katılabilen kişiler
- 6. Şeyhülislâm'ın durumu
- 7. Divan-ı Hümayun'un yardımcılar
 - A. Genel olarak
 - B. Birinci derecede yardımcılar
 - a) Reisülküttab
 - b) Tezkireciler
 - c) Çavuşbaşı
 - C. Diğer yardımcılar
- IV. Divan-ı Hümayun'un bürokratik örgütü

III. Bölüm

Divan-ı Hümayun'un Yetkileri ve Çalışması

- I. Genel olarak
- II. Siyasal yetkiler
 - 1. İç işlerde
 - 2. Dış işlerde
- III. Hukuksal yetkiler
 - 1. Genel olarak
 - 2. Yasama yetkisi
 - 3. Yargı yetkisi
 - A. Genel olarak

B. DH'un ilk yargılama ve bunun sonunda kesin hüküm yeri olması durumu

C. DH'un karar düzeltme veya temyiz yeri olması durumu

D. Usul sorunları ve infaz

a) DH'a başvurma (Yakınma-şikâyet)

b) Duruşmalı yargılama (Murafaa)

c) Duruşmasız yargılama

d) Hüküm

da) DH'da kesin hükmün verilmesi

db) DH'dan ilgili mahkemeye hüküm verme buyruğu

çıkması

dc) DH'un soruşturmaya yardım etmesi

e) İnfaz

4. İdare (yönetim) hukuku alanındaki yetkiler

A. Genel olarak

B. Atama (tevcih) işleri

C. İdarî (yönetmel) denetim işleri

D. Diğer yönetmel işler

IV. Divan-ı Hümayun'un iktisadî - malî işlerdeki yetkileri

1. Vergi işlerinde

2. Çeşitli iktisadî-malî işlerde

3. Malî yargı

V. Divan-ı Hümayun'un diğer işlerdeki yetkileri

VI. Divan-ı Hümayun'un çalışma ve karar verme biçimi

1. Toplantı yeri ve toplantı hazırlığı

2. Toplantı

A. Başkanlık ve toplantının açılışı

B. Görüşmeler ve karar

a) Genel olarak

b) Siyasal ve yönetmel (idarî) konularda görüşme ve karar

c) Yargısal konular ve sorunlarda görüşme ve karar

- C. Karar sonucunda yapılan bürokratik işlemler
- D. Toplantının bitişi
- 3. Padişah onayı (arz)
- 4. Özel durumlarda yapılan toplantılar

IV. Bölüm

Divan-ı Hümayun'un Denetlenmesi

- I. Genel olarak
- II. Hükümdar denetimi
 - 1. Doğrudan doğruya denetleme
 - 2. Arz yoluyla denetleme
 - 3. Çeşitli dolaylı yollarla denetleme
- III. Ayaklanmalar

V. Bölüm

Osmanlı Devletinde Divan-ı Hümayun'dan Başka Kurul Organlar

- I. Genel olarak
- II. Divan-ı Hümayun dışındaki divanlar
 - 1. Merkezdeki divanlar
 - A. Vezir-i âzam'ın başkanlık ettiği divanlar
 - a) İkinci divanı
 - b) Cuma divanı
 - c) Çarşamba divanı
 - B. Merkezdeki diğer divanlar
 - 2. Eyaletlerdeki divanlar
- III. Divan olarak nitelendirilemeyecek kurullar
 - 1. Ayak divanı
 - 2. Meşveret

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Dizinler

I. Basılmamış belgeler dizini

1. Başbakanlık Arşivi mühimme defterleri hükümleri
2. Başbakanlık Arşivi Fekete ayrımı belgeleri
3. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi belgeleri

II. Basılı belgeler dizini

III. Genel dizin

TEŞKİLÂT TARİHİ İLE İLGİLİ ESER PLÂNI

Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1967.

Giriş

I. Bölüm

Derbend Teşkilâtının Tavsifi ve Bir Yerin Derbend Olmasının Şartları

- A. Derbend teşkilâtının kuruluş ve teşekkül tarihi
- B. Derbend şekilleri
 - a) Derbend mahiyetinde kaleler
 - b) Büyük vakıf şeklindeki derbend tesisleri
 - c) Köprü yerlerinde bulunan derbendler

II. Bölüm

Derbendcilerin Hukukî Nizamı

- A. Derbendcilerin tâbi oldukları vergi nizamı
- B. Derbendci tâyini ve derbendcilerin evsafı
- C. Derbendlerin hududları
- D. Derbendcilerin görevleri

a) Bir nevi jandarma kuvveti olarak yollarda ve geçitlerde asayiş ve emniyeti temin etmek

b) Yolların muhafaza ve tâmir işlerinde çalışmak

c) İssiz yerleri şenlendirme

III. Bölüm

Derbendlerin İctimaî Teşkilâtı

Derbendcibaşı, derbendci bölükbaşı, derbend ağalığı

Derbend teşkilâtına dahil olan zümreler

a) Beldarlar

b) Martoloslar

c) Pandorlar

d) Geçit bekçileri

IV. Bölüm

Bir İskân Metodu Olarak Derbendlerin Kullanılması

Ziraat için toprak dağıtımı-sulama tertibatı

V. Bölüm

Derbendlerin Bozulması ve Islah Teşebbüsleri

a) Muafiyet usûlüne aykırı vergi istenmesi

b) Derbend idarecilerinin kifâyetsiz ve sorumsuz oluşları

c) Şaki gruplarına karşı tesirsiz kalmaları

Hükûmetin aldığı tedbirler

A. Anadolu'da hanların ve derbendlerin müstahkem hale getirilip yeniden teşkilâtlandırılmaları

B. 1772 yılında martolos ve pandorların lâğvı için başarısız teşebbüs

VI. Bölüm

Derbendat Nezâreti

VII. Bölüm

Tanzimattan Sonra Derbend Teşkilâtının Yeni Kurulmuş Olan Zabtiye

İdaresine Verilmesi

ONDALIK SİSTEME GÖRE YAZILMIŞ BİR ESER PLÂNI

Ülker Akkutay, *Enderûn Mektebi*, Ankara 1984.

Giriş

1. Osmanlı devlet teşkilâtı'nın ana bölümleri

1.1. Saray teşkilâtı

1.1.1. Bîrûn halkı

1.1.2. Enderûn halkı

1.1.3. Harem halkı

1.2. İdare teşkilâtı

1.3. Askerî teşkilâtı

2. Osmanlı İmparatorluğunda eğitim sistemi

2.1. Eğitim Politikası

2.1.1. Başlangıçtan 19. yüzyıla kadar

2.1.2. Tanzimat'dan Cumhuriyet'e kadar

2.2. Geleneksel eğitim sistemi

2.2.1. Örgün eğitim

2.2.1.1. İlköğretim

2.2.1.2. Orta ve yükseköğretim

2.2.1.2.1. Medreseler

2.2.1.3. Askerî eğitim kurumları

2.2.1.3.1. Acemioğlanlar ocakları

2.2.1.3.2. Yeniçeri ocakları

2.2.1.4. Yöneticilerin eğitimi

2.2.1.4.1. Şehzâdelerin eğitimi

2.2.1.4.2. Enderûn Mektebi

2.2.1.5. Meslekî eğitim

2.2.1.5.1. Ahi birlikleri

2.2.2. Yaygın eğitim

2.2.2.1. Camiler

2.2.2.2. Tekkeler ve zaviyeler

2.2.2.3. Kütüphâneler

2.3. Devlete bağlı olarak açılan yeni okul kuruluş sistemi

2.3.1. İlköğretim

2.3.1.1. Mekteb-i iptidai

2.3.1.2. Mekteb-i rüşdiye

2.3.2. Ortaöğretim

2.3.2.1. Mekteb-i idadi

2.3.2.2. Mekteb-i sultani

2.3.3. Meslekî ve teknik öğretim

2.3.4. Öğretmen yetiştirme

2.3.4.1. Dar-ül-muallimin

2.3.4.2. Dar-ül-muallimat

2.3.4.3. Menşe-i muallimin

2.3.5. Yüksek öğretim

2.3.5.1. Dar-ül-fünun

3. Enderûn Mektebinin tarihî gelişimi ve Topkapı Sarayı içindeki yeri

3.1. Enderûn Mektebinin kuruluş ve gelişimi

3.2. Enderûn Mektebinin zayıflaması ve kapanışı

3.3. Enderûn Mektebinin Topkapı Sarayı içindeki yeri

4. Enderûn Mektebine öğrenci seçimi

4.1. Devşirmeciliğin esasları

4.1.1. Tanımı

4.1.2. Amacı

4.1.3. Kuruluş, gelişim ve organizasyonu

4.1.4. Seçimin esasları

4.1.5. Devşirme işiyle görevli makamlar

4.1.6. Devşirme usûlünün bozulması

4.2. Acemi oğlanlar

4.2.1. Tanımı

- 4.2.2. Kuruluş, gelişim ve organizasyonu
- 4.2.3. Acemi oğlanların yönetilmesi
- 4.2.4. Acemi oğlanların seçimi
- 4.2.5. Acemi oğlanların eğitimi
- 4.2.6. Acemi oğlanların kıyafetleri
- 4.2.7. Acemi oğlanların hizmete koşulması
- 4.2.8. Acemi oğlanlarda hizmet kusurları
- 4.2.9. Acemi oğlanların evlenmeleri
- 4.2.10. Hizmetten çıkarma

4.3. İç oğlanlar

- 4.3.1. Tanımı
- 4.3.2. Kuruluş, gelişim ve organizasyonu
- 4.3.3. İç oğlanların Enderûna seçiliş ve alınmaları
- 4.3.4. İç oğlanların eğitimi
- 4.3.5. İç oğlanların kıyafet ve maaşları

5. Enderûn Mektebinde öğretimin kademeleri ve esasları

5.1. Aileye verme

5.2. Hazırlık sarayları

- 5.2.1. Edirne Sarayı
- 5.2.2. Galata Sarayı
- 5.2.3. İbrahim Paşa Sarayı
- 5.2.4. İskender Çelebi Sarayı

5.3. Enderûn-ı Hümâyûn

- 5.3.1. Büyük ve Küçük Oda
- 5.3.2. Doğancı Koğuşu
- 5.3.3. Seferli Koğuşu
- 5.3.4. Kiler Koğuşu
- 5.3.5. Hazîne Odası
- 5.3.6. Has Oda

6. Enderûn Mektebindeki eğitimin amaçları ve vasıtaları

6.1. Eğitimin amaçları

6.1.1. Kültürleştirme

6.1.2. Disiplinleştirme

6.1.3. Kabiliyetleri yöneltme ve destekleme

6.2. Eğitimin vasıtaları

6.2.1. Ceza ve mükâfat

6.2.2. Çıkmalar

6.3. Eğitimin şekli

6.3.1. Seçkinler eğitimi

6.3.2. İdarecilik eğitimi

II

OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMALARINDA BAŞVURULACAK

BAŞLICA ESERLER

1. Bibliyografyalar

ACIR, Benal, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları Bibliyografyası (1935-66)*, AÜDTCF yay., Ankara 1968.

BİNARK, İsmet, *Türk-İslâm Kültür ve Medeniyeti Tarihi Bibliyografyası*, Önasya yay., Ankara 1969.

DUMAN, Hasan (Haz.), *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Newsaller) Bibliyografya ve Bazı İstanbul Kütüphanelerine Göre Bir Katalog Denemesi*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) yay., İstanbul 1982.

—, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, (1828-1928)*, IRCICA yay., İstanbul 1986.

DURUSOY, Orhan, *İstanbul Belediye Kütüphanesi Alfabetik Kataloğu*, III. Osman Ergin Kitapları, Türkçe ve yabancı dil basma eserler, İstanbul 1954.

ERZİ, Adnan, *Belleten Dizini*, I (sayı 1-100) II (sayı 101-140), TTK yay., Ankara 1971-72.

GÖKMAN, Muzaffer, *Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası ve Eki*, 2. Baskı, MEB. yay., nr. 2 ve 2b., İstanbul 1968-74 (eki).

KARATAY, Fehmi Edhem, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Basmalar Alfabe Kataloğu*, I-II, İstanbul 1956.

KÂTİB ÇELEBİ, *Keşfü'z-zünûn* (Şerefeddin Yaltkaya ve Kilisli Rıfat Bilge neşri), İstanbul 19712.

KORAY, Enver, *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası*, I (1729-1955), II (1955-1968), III (1968-1977), IV (1978-1984), İstanbul 1959, 1971, 1985, 1987.

KORNRUMPF, Hans Jürgen ve Jutta Kornrumpf, *Osmanische Bibliographie mit besonderer Berücksichtigung der Türkei in Europa*, Leiden/Köln 1973.

KUT, A. Turgut, “Türkçe Yazma Eserler Katalogları Repertuvarı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* (1972), TDK yay., Ankara 1973, s. 183-240.

LEVEND, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I (Giriş), TTK yay., VIII. seri, sa. 18, Ankara 1973.

MEB ve Millî Kütüphane Bibliyografya Enstitüsü, *Türkiye Bibliyografyası* (1928’den itibaren çıkan eserler), 1939–

MERÇİL, Erdoğan, *Belleten Dizini*, III (cild XXXVI-LI sayı 141-200), Ankara 1994.

Millî Kütüphane, *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*, İstanbul 1952-65; Ankara 1966–

—, *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu* (teksir), Ankara 1963.

—, *Millî Kütüphanede Mevcud Arap Harfli Türkçe Kitapların Muvakkat Kataloğu*, Ankara 19642.

ÖZCAN, Abdülkadir, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tezleri (Lisans-Doktora)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., nr. 3249, İstanbul 1984.

PEARSON, J.D. Julia F. Ashton, *Index Islamicus 1906-1955. A Catalogue of Articles in Islamic Subjects in Periodicals and other Collective Publications*, Cambridge 1958–

ŞENALP, Leman, *İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası*, İ.Ü. Rektörlüğü yay., İstanbul 1966–

TİETZE, Andreas, *Turkologischer Anzeiger* (Türkoloji ile ilgili yayınlar dergisi), Viyana 1975–

YEŞİLOĞLU, Adnan, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları Bibliyografyası (1935-1956)*, AÜ DTCF yay., Ankara 1958.

2. Yazma Eserler Katalogları

BABINGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazmaları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., nr. 435, Ankara 1982.

BLOCHET, E., *Catalogue des Manuscrits Turcs*, I (Ancien fonds turc, nr. 1-396, Supplément, nr. 1-572) - II (Supplément, nr. 573-1419), Paris 1932, 1933.

Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Teşkilât ve Kataloğu. Konya, Konya 1986.

FLEMMING, Barbara, *Türkische Handschriften I* (B. Berlin, Prusya Kültür Varlığı Devlet Kütüphanesi Kataloğu), Wiesbaden 1979.

FLÜGEL, Gustav, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der*

Kaiserlich - Königlichen Hofbibliothek zu Wien, I-III, Wien 1965-67.

GÖLPINARLI, Abdülbakî, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, I-III, MEB Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü yay., seri III, no. 6, Ankara 1967, 1971, 1972.

GÖTZ, Manfred, *Türkische Handschriften II*, Wiesbaden 1968.

—, *Türkische Handschriften IV* (B. Berlin, Prusya Kültür Varlığı Devlet Kütüphanesi Kataloğu), Wiesbaden 1979.

KARABULUT, Ali Rıza, *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesindeki Türkçe, Farsça, Arabça Yazmalar Kataloğu*, Kayseri 1982.

KARATAY, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I (Din, Tarih, Bilimler) II (Filoloji, Edebiyat, Mecmualar), İstanbul 1961.

Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu* (TÜYATOK), Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Ankara 1979—

Maarif Vekilliği, *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, fas. 1-11, İstanbul 1943-62.

Millî Kütüphane, *Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu*, I-II, Ankara 1987-88.

MINORSKY, V., *The Chester Beatty Library, A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*, Dublin 1958.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, *Manisa Genel Kütüphanesi Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, MEB yay., İstanbul 1952.

PEARSON, J.D., *Oriental Manuscripts in Europe and North America, A Survey*, Unesco, Switzerland 1971.

PERTSCH, Wilhelm, *Verzeichniss der türkischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1889.

RIEU, Charles, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London 1888.

ROSSI, Ettore, *Elenco dei manoscritti turchi della Biblioteca Vaticana: Vaticani, Barberiniani, Borgiani, Rossiani, Chigiani*, Cittàdel Vaticano 1953.

SACHAU, Edward (başlayan), Hermann Ethé (devamı ve editör), *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu Manuscripts in the Bodleian Library*, Oxford 1889-1954 (Türkçe 280 eser Ethé'nin hazırladığı kısımdadır).

SOHRWEIDE, H., *Türkische Handschriften III* (B. Berlin, Prusya Kültür Varlığı Devlet Kütüphanesi Kataloğu), Wiesbaden 1974.

—, *Türkische Handschriften V* (B. Berlin, Prusya Kültür Varlığı Devlet Kütüphanesi Kataloğu), Wiesbaden 1981.

ŞEŞEN, Ramazan Cemil Akpınar Cevad İzgi (haz.), *Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları (Arapça, Türkçe, Farsça) Kataloğu*, IRCICA yay., İstanbul 1984.

—, *Catalogue of Manuscripts in the Köprülü Library*, I-III, İstanbul 1986.

TORNBERG, C.J., *Codices Arabici Persici et Turcici Bibliothecae Regiae Universitatis Upsaliensis*, Upsaliensis 1849.

ZETTERSTEEN, K.V., *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala*, I-IV, Uppsala 1930-35.

3. Arşiv Kılavuzları

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Şer'îye Sicilleri, Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., nr. 52, İstanbul 1988.

AKTAŞ, Necati İsmet Binark, *Ottoman Archives, Başbakanlık Arşivi, İstanbul* (Arabca terc. Salih Sadawi Salih), IRCICA yay., Amman 1987.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Haz. Y.İ. Genç-A. Mutfak-M. Küçük-S.Satar-İ. Karaca, BOA yay. nr. 5, Ankara 1992.

ÇETİN, Atillâ, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*, Enderun Kitabevi yay., İstanbul 1979.

ERSOY, Osman, “Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *AÜDTCFD*, XXI/3-4, Ankara 1963, 33-65.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru (Adana Şer'îye Sicilleri)”, *Tarih Dergisi*, sayı 30, İstanbul 1976, s. 99-108.

İLGÜREL, Mücteba, “Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *Tarih Dergisi*, sayı 28-29 (1975), s. 123-166.

Maarif Vekâleti - Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*, I-II, İstanbul 1940.

ONGAN, Hâlit, *Ankara'nın I Numaralı Şer'îye Sicili (991-992/1583-84)*, AÜDTCF yay., nr. 125, Ankara 1958.

—, *Ankara'nın II Numaralı Şer'îye Sicili (997-998/1588-90)*, TTK yay., XIV. Dizi - sa. 4, Ankara 1974.

Ruşen Eşref Üneydin Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi yay., İstanbul 1958.

SERTOĞLU, Midhat, *Muhtevâ Bakımından Başvekkâlet Arşivi*, Ankara, 1955.

Tanzimat Öncesi Merkez Evrakının Tasnif Kılavuzu ve Belge Örnekleri, Hz. A. Önay-M.E. Sarıcaoglu-N. Akyıldız-S.Satır-Y. Zorlu, BOA yay. nr. 16, İstanbul 1994.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı - İbrahim Kemâl Baybora - Ülkü Altındağ, *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu*. I. fas. *Fermanlar*, TTK yay., VII. dizi - sa. 81, Ankara 1985; II. fas. *Hükümler-Beratlar*, Ankara 1988.

4. Ansiklopediler

ARSEVEN, Celâl Esat, *Sanat Ansiklopedisi*, I-IV, MEB yay., İstanbul 1943-52.

Brockhaus Enzyklopadie, I-XX, Wiesbaden 1966-74.

Encyclopedia Americana, I-XXX, son baskı, Newyork 1984.

Encyclopedia Britannica, I-XXIV, son baskı, Chicago 1986: Türkçesi: *Ana Britannica*, Ana yayıncılık, İstanbul 1986-1990.

Encyclopaedia of Islam, 1. edition (İng., Fr., Al.), I-V + supplément, Leiden 1912-42; 2. edition (İng., Fr.), Leiden 1954—

Grand Larousse Encyclopédique, I-X + supplément, Librarie Larousse, Paris
ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kamûsü'l-a'lâm*, I-VI (Tarih-coğrafya lügati), İstanbul 1306-16.

Türk Ansiklopedisi, I-XXXIII, İstanbul 1943-84.

5. Sözlükler

AKSOY, Ömer Âsım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I-II (Sözlük), III (Dizin ve Kaynakça), TDK yay., Ankara 1984.

ALİ CEVAD, *Memâlik-i Osmaniyye Tarih ve Coğrafya Lügati*, I-IV, İstanbul 1313-17.

EDİGER, Enver - Turan Dünder - Tevfik Güyagüler, *Madencilik Terimleri Kılavuzu*, TDK yay., nr. 460, Ankara 1979.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1962.

GÜRÇAY, Lütfi (Derleyen), *Gemici Dili*, Gnl. Kur. Baş. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı yay., İstanbul 19683.

HASOL, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yapı-Endüstri Merkezi yay., İstanbul 19792.

KAHANE, H. R. A. Tietze, *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical terms of Italian and Greek Origins*, Illionis 1958.

MEHMED SALÂHÎ, *Kâmûs-ı Osmânî*, İstanbul 1329.

MUALLİM NÂCÎ, *Lügat-i Nâcî*, Asr Matbaası, İstanbul 1322.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1946-56.

REDHOUSE, James W., *Türkçe'den İngilizce'ye Lügat Kitabı*, İstanbul 1921.

SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi yay., nr. 18, İstanbul 1986.

STEİNGASS, F., *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, tıpkı-basım, Librairie du Liban, Beyrut 1970.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317.

Türk Dil Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, I-XI, Ankara 1963-79.

—, XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanımlarıyla Tarama Sözlüğü, I-VI (Sözlük) VII (Ekler) - VIII (Dizin), Ankara 1963-77.

—, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983.

6. Mecmualar

a) Türkçe

Askerî Tarih Dergisi, Ankara 1976-77; devamı: *Askerî Tarih Bülteni*, Gnl. Kr. Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Bşk. yay., Ankara 1978—

Belgeler - Türk Tarih Belgeleri, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1964—

Belleten, TTK yay., Ankara 1937—

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, AÜDTCF yay., Ankara 1942—

Gelişme Dergisi - özel sayılar, I-II, ODTÜ., yay., Ankara 1978—80

Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1972—

İktisat Fakültesi Mecmuası, İÜİF. yay., İstanbul 1939—

Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti Mecmuası (Orientis), Leiden 1948—

Millî Tettebbular Mecmuası, Âsar-ı İslâmiyye ve Milliyye Encümeni yay., I-II (5 sayı), İstanbul 1331.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, AÜSBF. yay., Ankara 1943—

Tarih Araştırmaları, AÜDTCF Tarih Araştırmaları Enstitüsü yayın organı, Ankara 1963—

Tarih Dergisi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1949–

Tarih Enstitüsü Dergisi, İÜEF. Tarih Araştırma Merkezi yayın organı, İstanbul 1970–

Tarih İncelemeleri Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İzmir 1983–

Tarih Vesikaları, I-III (15 sayı), 1941- 49; Yeni seri I (sayı 16-18), 1955- 61.

Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası (TOEM), TOE yay., sene I-XIII, İstanbul 1328-42.

Tarih Semineri Dergisi, 1/2, II, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1937, 1938.

Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, I-II, İstanbul 1931.

Türk Hukuk Tarihi Dergisi, I, Ankara 1944.

Türk Tarih Encümeni Mecmuası (TOEM'in devamı TTEM), TTE yay., sene XIV-XVII, 1340-1928; Yeni seri I (5 sayı), 1929-31.

Türkiyat Mecmuası, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1925–

Türklük Araştırmaları Dergisi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1985–

Vakıflar Dergisi, Vakıflar Gnl. Md. yay., Ankara 1938–

b) Yabancı Dilde

Archivum Ottomanicum, Mouton 1969–

Bulletin of School of Oriental and African Studies (BSOAS), London 1917–

International Journal of Middle East Studies (IJMES), Cambridge University Press, London 1970–

International Journal of Turkish Studies, Madison Wisconsin 1980–

Der Islam (ISL), Berlin 1910–

Journal Asiatic (JA), Paris 1822–

Journal of Economic and Social History of the Orient (JESHO), Leiden 1958–

Journal of Near Eastern Studies, Chicago 1942–

The Journal of Royal Asiatic Society (JRAS), London 1834–

Le Monde Oriental (OM), Uppsala 1906–

Studia Islamica, Paris - Leiden 1953–

Turcica, Paris 1969–

Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes (WZKM), Wien 1887–

7. Başlıca Osmanlı Tarihleri

a) *Vak'ânüvisler*

NAİMA Mustafa Efendi, *Ravzatü'l-Hüseyn fî hûlasatı abbâri'l-hâfîkeyn* (1000-1070/1592-1660), Müteferrika neşri, I-II, İstanbul 1147; müteakıb baskılardan en çok kullanılan 6 ciltlik çerçeve 1280 tab'ıdır.

RÂŞİD Mehmed Efendi, *Tarih* (1071-1134/1660-1722), Müteferrika neşri, I-II, 1153; 1281-82 baskısı 5 cilttir.

KÜÇÜKÇELEBİ-ZÂDE Âsım, *Tarih* (1135-1141/1722-28), Müteferrika neşri, 1153; 1282 baskısı Râşid'in zeyli gibi itibar olunmuştur.

SÂMÎ ŞÂKİR - SUBHÎ, *Subhi Tarihi* (1143-1156/1730-1743), Müteferrika neşri, İstanbul 1198.

İZZÎ Süleyman, *Tarih* (1157-1165/1744-51), İstanbul 1199.

HÂKİM MEHMED Efendi, *Tarih* (1166 -1180/1753-1766), TSMK, Bağdad Köşkü, nr. 231, 233/1.

ÇEŞMÎ-ZÂDE Reşid Mustafa Efendi, *Çeşmî-zâde Tarihi*, 1180-1182/1766-1768 (yay. Bekir Kütükoğlu) Edebiyat Fakültesi yay., nr. 754, İstanbul 1959.

VÂSİF Ahmed Efendi, *Mehâsinü'l-âsar ve Hakâyikü'l-abbâr* (1166 1219/1753-1804), 1166 -1188 vekâyii, I-II, İstanbul 1219; 1197-1201 vekâyii (yay. Mücteba İlgürel), Edebiyat Fakültesi yay., nr. 2242, İstanbul 1978. Vâsîf'ın diğer vekâyinâme cüzleri için bk. *İA*, XIII/139, 278 vd.

MÜTERCİM Ayıntâbî Ahmed Âsım, *Tarih* (1201 III. Selim sonları), I-II, İstanbul tarihsiz.

ŞÂNÎ-ZÂDE Atâullah Mehmed Efendi, *Tarih* (1223-1236/1808-21), I-IV, İstanbul 1290-91.

ES'AD Efendi, *Tarih* (1237-1241/1821-25), basılmamış olup muhtemelen pâdişaha sunulan yazmaları Üniv. Ktb., TY nr. 6002-6005'dedir.

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih* (1188-1241/1774-1826), I-XII, son baskı, İstanbul 1309.

AHMED LÜTFİ Efendi, *Tarih*, I-VII (1242-1260/1826-44), İstanbul 1290 -1306; VIII (1261-1265/1845-48), Abdurrahman Şeref neşri, İstanbul 1328; IX (1266-1277/1849-61), Münir Aktepe neşri, Edebiyat Fakültesi yay.

nr. 3130, İstanbul 1984; X-XIII (1278-1288/1862-72), TTK yay., III. Dizi Sa. 12, Ankara 1988 -1990.

ABDURRAHMAN ŞEREF Efendi, *Tarih* (1324-1327/1906-1909), TTK Yazmaları, nr. 542.

Vak'anüvis Tarihleri hakkında tafsilat için bk. Bekir Kütükoğlu, "Vekāyinüvis", *İA*, XIII/138-9, 271-287.

b) Özel Tarihler

ÂŞIK PAŞA-ZÂDE, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332; F. Giese neşri, Leipzig 1929.

NEŞRÎ, *Cihannümâ* (Oğuzlar'dan II. Bayezid devri sonuna kadar), F.R. Unat M. A. Köymen neşri, I-II, TTK yay., Ankara 1949, 1957; F. Taeschner'in faksimile neşri, I (Menzel nüshası) - II (Manisa nüshası), Leipzig 1951, 1955.

LÜTFİ PAŞA, *Tevârih-i Âl-i Osman* (Başlangıçtan 961/1554'e kadar), Âli neşri, İstanbul 1341.

KEMÂL PAŞA-ZÂDE Şemseddin Ahmed, *Tevârih-i Âl-i Osman* (Başlangıcından Mohac Seferi Dönüşüne kadar, her pâdişah devri bir defter)

—, I-II. defter, Ş. Turan'ın eski harfli neşri, Ankara 1970, 1983.

—, VII. defterin Ş. Turan tarafından faksimilesi, Ankara 1954; yeni harfli édition critique'i, 1957.

—, IX. defterin A. Uğur tarafından hazırlanan yeni harfli édition critique'i, Berlin 1985.

—, X. defterin Pavet de Courteille tarafından yapılan eski harfli neşri ve Fransızca tercümesi, Paris 1859.

HOCA SA'DEDDİN Efendi, *Tâciüt-tevârih* (Osman Gazi'den Yavuz Selim sonuna kadar), I-II, 1279-80.

ÂLÎ, Gelibolulu Mustafa, *Künhü'l-abbâr* (Basılmış Kısmı İstanbul'un fethine kadar olup 5 cilttir), İstanbul 1277; Üniv. Ktb., TY nr. 5959 (Osmanlılar için en çok kullanılan yazma).

SELÂNİKÎ Mustafa Efendi, *Tarih* (Eser 971-1008/1563-1600 yıllarını ihtivâ eder. Eski harfli matbu'u 1000/1592'de biter.), İstanbul 1281; Tamamının Mehmet İpşirli tarafından hazırlanmış édition critique'i, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., nr. 3371, İstanbul 1989.

HASAN BEY-ZÂDE Ahmed Efendi, *Tarih (Tâcü't-tevârih*’i telhis ettikten sonra, Kânûnî’den 1045/1635’e kadar olan vekâyîi kaleme almıştır), édition critique’i Şevki Nezihi Aykut *Hasan Bey-zâde Tarihi*, I: Tahlil-Kaynak Tenkidi; II: Metin 926-1003/1520-1595); III: Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635), TTK yay., Ankara 2004.

SOLAK-ZÂDE Mehmed Hemdemî, *Tarih* (Kuruluştan 1054/1644’e kadar), İstanbul 1298.

PEÇUYLU İbrahim, *Tarih* (926-1058/1520-1648), I-II, İstanbul 1281, 1283.

KÂTİB ÇELEBÎ, *Fezleke* (1000-1065/1591-1654), I-II, İstanbul 1286, 1287.

SİLÂHDAR Fındıklılı Mehmed Ağa, *Tarih* (1065-1106/1654-1695), I-II, TTE yay., İstanbul 1928.

—, *Nusretnâme* (1106-1133/1695-1721), İ. Parmaksızoğlu tarafından sadeleştirilerek yapılan neşri, I-II, İstanbul 1962, 1969.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekâyîât*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi (Abdülkadir Özcan tarafından hazırlanan édition critique’i TTK tarafından basılmaktadır).

ŞEM’DÂNÎ-ZÂDE Fındıklılı Süleyman, *Mür’i’t-tevârih*, TOE neşri (Hubût-ı hazret-i Âdem’den 926/1520’ya kadar), İstanbul 1338; M. Aktepe neşri (1143-1191/1730-77), I-III Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1976-81.

8. Biyografiler

a) Genel

BURSALI MEHMED TÂHİR, *Osmanlı Müellifleri*, I (şeyh ve âlimler) - II (Âlimler, edibler ve şairler), İstanbul 1333; III (Tarihçiler, doktorlar, riyaziyeciler ve coğrafyacılar), 1342.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I-IV, İstanbul 1947-55.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmânî veya Tezkiye-i Meşâhir-i Osmaniyye*, I-IV, İstanbul 1308-1316.

TAYYAR-ZÂDE Mehmed Atâ, *Tarih-i Atâ*, I-V, İstanbul 1292-93.

b) Sadrazamlar

OSMAN-ZÂDE TÂİB, *Hadikatü'l-vüzerâ*, İstanbul 1271; Freiburg 1969

(Zeylleri ile birlikte basılmıştır).

Zeylleri (Kronolojik olarak)

DİLÂVER PAŞA-ZÂDE Ömer Vâhid (1115-1143/1703-1730)

LEHRÎ-ZÂDE Mehmed Said, *Gül-i Zîbâ* (1115-1170/1703-1756)

CAVİD AHMED, *Verd-i Mutarrâ* (1170-1220/1756-1805)

BAĞDADLI Abdülfettah Şefkat (1220-1223/1805-1808)

AHMET RİF'AT, *Verdü'l-Hadâ'ik*, taşbasması tarihsiz; Freiburg 1970.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul 1940-1953.

PAKALIN, Mehmed Zeki, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, I-V, İstanbul 1940-48.

c) Şeyhülislâmlar

AHMED RİF'AT Efendi, *Devhatü'l-meşâyih* (828-1283/1425-1866; Molla Fenârî'den Ömer Hüsâmeddin Efendi'nin azline kadar şeyhülislâmların biyografisini ihtiva eder), taşbasması tarihsiz; fotomekanik baskı, Çağrı yay., İstanbul 1978.

(ALTINAY), Ahmed Refik, "Osmanlı Şeyhülislâmları", *İlmiye Salnâmesi*, İstanbul 1334, s. 322 - 641.

MÜSTAKİM-ZÂDE Süleyman Sa'deddin, *Devha-i Meşâyih-i Kibâr*, esas (828-1158/1424-1736), I. zeyl (1158-1175/1736-1762), II. zeyl (1182-1202 / 1770-1788), Süleymaniye Ktb., Es'ad Efendi Kısım, nr. 3756; TSMK, EH nr. 1719; Üniv. Ktb., TY nr. 4727.

Devha-i Meşâyih-i kibâr Zeylleri:

AYINTÂBÎ Mehmed Münib (1200-1221/1786-1806), Süleymaniye Ktb., Es'ad Efendi Kısım, nr. 2265/4-5.

SÜLEYMAN FÂİK (1221-1241/1806 -1826), Emîrî-şer'îye, nr. 1085.

MEKTÛBÎ-ZÂDE Abdülazîz (1222-1243/1807-1827), Süleymaniye Ktb., Es'ad Efendi Kısım, nr. 2267.

d) Ulemâ

MECDÎ MEHMED, *Hadâ'iku's-şakaik* (Taşköprülü-zâde'nin *eş-şaka'iku'n-Nu'maniyye*'sinin genişletilmiş tercümesi), İstanbul 1269.

NEV'Î-ZÂDE ATÂYÎ, *Hadâ'iku'l-bakaik fî tekmileti's-şaka'ik*, İstanbul 1268.

UŞŞAKÎ-ZÂDE Seyyid İbrahim, *Zeyl-i şakaik* (Hans Joachim Kissling tarafından önsöz ve alfabetik fihrist ilâvesiyle yapılan tıpkıbasım), Otto Harrossowitz, Wiesbaden 1965.

ŞEYHÎ Mehmed Efendi, *Vekayii'l-fudela*, yazmaları için bk. Levend s. 363; yeni yazı metinleri ve indeksler için bk. Abdülkadir Özcan, *Tarih Bölümü Tezleri*, İstanbul 1984.

İSMET EFENDİ, Fındıklılı, *Tekmiletü's-şaka'ik fi ehli'l-bakaik*, Kısmî neşri: TTEM, sayı 12 (89) 15 (92), 1925-26; yazması: Üniv. Ktb., TY nr. 9290.

(Mecdi Mehmed, Nev'î-zâde Atâyî, Şeyhî Mehmed ve İsmet Efendilerin eserlerinin indeks ilâveli tıpkı basımları: *Şakaik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri*, Abdülkadir Özcan neşri, I-V, Çağrı Yayınları, tıpkı basımlar nr. 3, İstanbul 1989).

ALBAYRAK, Sadık, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)*, I-V, İstanbul 1980-81.

e) Kapdan Paşalar

MEHMED HAFİD, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, İ. Parmaksızoğlu'nun sadeleştirilmiş neşri, İstanbul 1952.

RÂMİZ PAŞA-ZÂDE Mehmed İzzet, *Harita-i Kapudanân-ı Deryâ*, İstanbul 1258.

f) Reisülküttablar

İBRAHİM NÂİLÎ, *Hadîkatü'r-rüesâ*, Süleymaniye Ktb., Es'ad Efendi Kısmı, nr. 2244.

RESMÎ Ahmed Efendi, *Halîfetü'r-rüesâ* veya *Sefinetü'r-rüesâ* (Süleyman Faik zeyli ile birlikte), taşbasması, İstanbul 1269.

g) Hattatlar

ÂLÎ, Gelibolulu Mustafa, *Menâkıb-ı Hünnerverân* (İbnülemin neşri), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1926.

HABÎB EFENDİ, *Hat ve Hattatân*, Ebuzziyya Matbaası, İstanbul 1305.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, İstanbul 1955.

MÜSTAKİM-ZÂDE Süleyman Sa'düddin, *Tuhfe-i Hattatîn*, İbnül-emin neşri, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

NEFES-ZÂDE İbrahim, *Gülzâr-ı Savâb*, Kilisli Muallim Rıf'at neşri, Güzel Sanatlar Akademisi neşriyatı, İstanbul 1939.

SUYOLCU-ZÂDE Mehmed Necib, *Devbatü'l-küttâb*, Kilisli Muallim Rıf'at neşri, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, nr. 16, İstanbul 1942.

TİLGİN, Nurullah, *Eyüplü Hattatlar*, İstanbul 1950.

b) Şuarâ Tezkireleri

AHDÎ AHMED Çelebi, *Gülşen-i şuarâ*, Üniv. Ktb., TY nr. 2604; Süleymaniye Ktb., Halet Efendi Ek Kısım, nr. 107; diğer nüshalar için bk. Levend, s. 273.

FATİN DÂVUD, *Hâtîmetü'l-eş'ar*, taşbasması, İstanbul 1271.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemâl, *Son Asır Türk şairleri* (Fatin Tezkiresine zeyl), TTE yay., İstanbul 1930-41.

KINALI-ZÂDE Hasan Çelebi, *Kınalı-zâde Tezkiresi* (Tezkiretü's-şuarâ), İ. Kutluk neşri, I-II, Ankara 1978-81.

LATÎFÎ, Hatib-zâde Abdüllâtîf, *Latîfî Tezkiresi*, İstanbul 1314.

RÂMİZ HÜSEYİN, *Âdâb-ı Zurefâ*, Süleymaniye Ktb., Es'ad Efendi Kısım, nr. 3873 (müellif hattı).

RİZÂ, Seyyid Mehmed, *Rızâ Tezkiresi*, İstanbul 1316.

SAFÂİYÎ MUSTAFA, *Safâiyî Tezkiresi* (yazmaları için bk. Levend, s. 311).

SAHHAFLAR ŞEYHÎ-ZÂDE Es'ad Efendi, *Bahçe-i Safâ-endûz*, Süleymaniye Ktb., Es'ad Efendi Kısım, nr. 4040 (Müellif hattı).

SÂLİM, Mirzâ-zâde Mehmed Emin, *Sâlim Tezkiresi*, İstanbul 1315.

SEHÎ BEY, *Heşt Bihişt*, İstanbul 1325; Günay Kut'un faksimile neşri, Harvard 1978.

BİBLİYOGRAFYA

I. Usûlle İlgili Eserler

AÇIKGÖZ, HALİL, *İlmî Araştırma Yazılarında Uyulacak Esaslar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., nr. 48, İstanbul 1988.

ALPAY, Meral - Safiye Özkan, *İstanbul Kütüphaneleri*, İstanbul 1982.

ALTUN, Ara, *Dipnotu ve Bibliyografya Esasları*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., nr. 3389, İstanbul 1986.

American Psychological Assosiation, *Publication Manual of the American Psychological Assosiation*, Washington 2002.

ANDERSON, Chalon Amy Carell, *APA and MLA Writing Formats*, Boston 2004.

AR, A. Fikret, *Büro Yönetimi Teknikleri*, TODAİE. yay., nr. 161, Ankara 1977.

ARIKAN, Zeki, "Tapu Defterleri ve Bilgisayar", *Tarih ve Toplum*, XVI/96 (Aralık 1991), 9-11.

ATAÖV, Türkkaya, *Bilimsel Araştırma El Kitabı*, Savaş yay., Ankara 1982.

ATSIZ, Nihal, "Fatih Sultan Mehmed'e Sunulmuş Tarihi Bir Takvim", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III, İstanbul 1957, s. 17-23.

—, "Hicrî 858 Yılına Ait Takvim", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, Ankara 1975, s. 223-283.

—, *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler I*, 824, 835 ve 843 Tarihli Takvimler, İstanbul 1961.

BARTHOLD, V., "Avrupa ve Rusya'da Şarkî Tıbbî Tarihi", Ragıp

Hulûsi terc., *Millî Tettebbular Mecmuası*, I/1 (İstanbul 1331), 163-186.

“Basın”, *Türk Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1967, 339-344.

BAYKARA, Tuncer, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, İzmir 1995.

BERNHEIM E., *Tarih İlmine Giriş. Tarih Metodu ve Felsefesi*, çev. M. Şükrü Akkaya, Kültür Bakanlığı yay., İstanbul 1936.

BLOCH, Marc, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum Yayınları, Teorik Sorunlar Dizisi, nr. 6, Ankara 1985.

BURKE, P. S. Jones, *Tarih ve Tarihçi, Annales Okulu İçinde*, derleyen Ali Boratav, Alan Yayıncılık, Bilim Dizisi 9, İstanbul 1985.

CARR, E. H., *Tarih Nedir*, çev. Misket Gözem Göktürk, Birikim yay., Bilim ve Felsefe dizisi 3, İstanbul 1980.

ÇETİN, Atillâ, *Başbakanlık Arşiv Kılavuzu*, Enderun Kitabevi yay., İstanbul 1979.

DEWEY, Melvil, *Dewey Onlu Sistem ve Relatif Endeks*, İstanbul 1962.

DURANT, Ariel ve Will, *Tarih Üzerine*, çev. Hüseyin Zamantılı, Hülbe yay. nr. 5, İstanbul 1983.

ERSOY, Osman, “Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *AÜDTCFD*, XXI/3-4 (1963), 33-65.

HANOTAUX, Gabriel, *Tarih ve Müverrihler*, çev. Ahmet Refik, Millî Kütüphane Tarih Serisi, nr. 6, İstanbul 1932.

HALKIN, Léon E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, TTK yay., VII. Dizi, Sa. 105, Ankara 1989.

HANDERSON, Gerald M., “Anthropology”, *Encyclopedia Americana*, II, Newyork 1976, s. 43-52.

HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 19832.

İBN HALDUN, *Mukaddime*, I, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh yay., İslâm Klâsikleri, nr. 6, İstanbul 1982.

İLGÜREL, Mücteba, “Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *Tarih Dergisi*, sayı 28-29 (1975), s. 123-166.

İPCİOĞLU, *Tarih Aratrmalarında Bilgisayar. Tarihsel Bilginin Yönetimi*, Ankara 1998.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Tarih Metodu* (Teksir), İstanbul 1972.

Kataloglama Kuralları, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu yay., nr. 439, Tüdok seri, 32, Ankara 1980.

KAVAKÇI, Yusuf Ziya, *İslâm Araştırmalarında Usul*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 1982.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Vekâyinüvis”, *İslâm Ansiklopedisi*, XIII/138-139, İstanbul 1982-83, 271a-287a.

LANGLOIS, Ch. V. Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip Ataç, Kültür Bakanlığı yay., İstanbul 1937.

MONOD, G., *Tarihte Usul*, çev. Kâzım Şinasi Dersan, Kültür Bakanlığı yay., İstanbul 1938.

MÜLÂYİM, Selçuk, *Sanat Tarihi Metodu*, Anadolu Sanat yay. 1, İstanbul 1983.

NELSON, Robert B.-Jennifer Wallick, *Sunuş Yapma (Prezentasyon)*, çev. E. Sabri Yarmal, İstanbul 2002.

NICOL, Adelheid A. M. Penny M. Pexman, *Displaying Your Findings. A Practical Guide for Creating Figures, Posters, and Presentations*, American Psychological Assosiation, Washington 2003.

ONGAN, Halit, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili*, AÜDTCF yay. nr. 125, Ankara 1958.

ÖZBARAN, Salih, “Tarihçilik Üzerine Bazı Çağdaş Görüşler”, *Tarih Dergisi*, XXXII, İstanbul 1979, s. 587-606.

—, “Tarihçi ve Toplum”, *E.Ü. Tarih İncelemeleri Dergisi*, I, İzmir 1983, s. 1-7.

—, “Tarih, İnsan ve İklim”, *E.Ü. Tarih İncelemeleri Dergisi*, I, İzmir 1983, s. 235-236.

ÖZÇELİK, İsmail, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, Ankara 1993.

SERTOĞLU, Midhat, *Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi*, AÜDTCF yay. nr. 103, Ankara 1955.

SEYİDOĞLU, Halil, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı, Toplumsal Bilimler Alanında Tez, Seminer, Makale ve Rapor Hazırlama Kılavuzu*, genişletilmiş 5. baskı, İstanbul 1993.

THOMSEN, David, *Tarihin Amacı*, çev. Salih Özbaran, E.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., nr. 20, İzmir 1983.

TOGAN, A. Zeki Velidî, *Târihde Usûl*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., nr. 449, İstanbul 1950.

TOYNBEE, Arnold, *Tarih Bilinci* (Yazar ve Jane Caplan tarafından gözden geçirilip kısaltılmış baskı), I-II, Bates yay., İstanbul 1978.

THUKYDIDES, *Peloponnesos'lularla Atinalıların Savaşı*, I, çev. Halil Demircioğlu, AÜDTCF yay., nr. 63, Ankara 1950.

TURABIAN, Kate, *A Manuel for Writers of Term Papers, Theses, and Dissertations*, 3. edition, revised 6. impression, The University of Chicago Press, Chicago 1972.

—, *Student's Guide for Writing College Paper*, 2. edition, revised 13. impression, The University of Chicago Press, Chicago 1974.

TURAN, Osman, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, TTK yay., XI. seri - nr. 7, Ankara 1954.

TÜTENGİL, Cavit Orhan, *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*, Ayko yay., Bilim dizisi, 1, 5. baskı, İstanbul 1981.

UZUNÇARŞILI, İ.H. - İbrahim Kemâl Baybora - Ülkü Altındağ, *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu. I. Fermânlar*, TTK yay., VII. Dizi sa. 81, Ankara 1985. II. *Hükûmler - Beratlar*, Ankara 1988.

II. Örnek Olarak Kullanılan Eserler

AHMED CEVDET PAŞA, *Ma'rûzat*, yay. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı yay., Tarih Dizisi, nr. 1, İstanbul 1980.

AKKUTAY, Ülker, *Enderûn Mektebi*, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi yay., nr. 4, Ankara 1984.

(ALTINAY), Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, İstanbul 1931.

ANHEGGER, Robert - Halil İncalcık (yay.), *Kânûnnâme-i Sultânî ber Mûceb-i Örf-i Osmânî. II. Mehmed ve II. Bayezîd Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânûnnâmeler*, TTK yay., XI. seri - nr. 5, Ankara 1956.

ARIKAN, Zeki, "M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, tarihsiz, önsöz 1981, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı 1, İzmir 1983, s. 219-226.

AYDIN, M. Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., nr. 11, İstanbul 1985.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân Metodu Olarak Sürgünler”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1955), 209-239.

—, “Osmanlı Bütçe’lerine Dair Notlar”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, (1955), 238-250.

—, “Edirne Askerî Kassamına Âit Tereke Defterleri”, TTK, *Belgeler*, III/5-6, Ankara 1968.

— Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü yay., nr. 61, İstanbul 1970.

BAYKARA, Tuncer, “Alâiye’de Bazı Yeni Kitâbeler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, İstanbul 1985, s. 579-586.

CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Devleti’nin Malî Kurumlarından Tersâne-i Âmire Hazînesi ve Defterdarlığı’nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XLI/1-4 (1984), 361-388.

—, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy.dan Tanzimat’a Mali Tarih)*, Alan yay., Bilim dizisi, nr. 11, İstanbul 1986.

ÇAĞATAY, Neş’et, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., nr. 123, Ankara 1974.

EMECEN, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK. yay., XIV. Dizi - Sa. 6, Ankara 1989.

GENÇ, Mehmet, “Osmanlı Esnafı ve Devlele İlişkileri”, *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Birliği yay., nr. 1, İstanbul 1986.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Rumeli’de Yürükler Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., nr. 748, İstanbul 1957.

—, “Fekete Lajos, *Ostrogon sancağının 1570 yılı vergi tahriri*”, *Tarih Dergisi*, IV/7, (İstanbul 1953), 172-173.

GÖKYAY, Orhan Şaik, *Destursuz Bağa Girenler*, İstanbul 1982.

GÖYÜNC, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., nr. 1458, İstanbul 1969.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK yay., VII. dizi - sa. 127, Ankara 1991.

HOCA SA’DEDDİN EFENDİ, *Tâcü’t-tevârîh*, I-II, İstanbul 1279-80.

İBN BATUTA, *Tuhfetü’l-nuzzar fî Garibi’l-emsar ve Acibi’l-esfâr (Seyahatnâme-i İbn Batuta)*, terc. Mehmed Şerif, I, İstanbul 1333/35, s. 314.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı

Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münâsebetiyle” *Belleten*, XV/60, Ankara 1951, 629-684.

—, “Robert Mantran, *İstanbul dans la seconde moitié du XVII siècle, essai d'histoire institutionnelle économique et sociale*. Paris 1962”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, II, 2-3, Ankara 1964, s. 381-402.

KÂHYA, Esin, “Aykut Kazancıgil-Bedizer Zülfikar, XIX. Yüzyılda Osmanlılarda Anatomi ve Şânîzâde, İstanbul 1990”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 3, Ankara 1992, s. 487-489.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İstanbul 1981.

KURAN, Ercümen, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçiliklerin Siyasî Faaliyetleri, 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., seri III - sayı A 4, Ankara 1964.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı İran Siyasî Münâsebetleri*, I, 1578-1590, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., nr. 888, İstanbul 1962.

—, *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, İstanbul 1974.

—, “Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1983, s. 249-252.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi yay., nr. 13, İstanbul 1983.

—, *Osmanlı - İngiliz İktisadî Münâsebetleri*, I, (1580-1838), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., seri III - sayı A 12, Ankara 1974.

LEWIS, Bernard, “İzlanda'da Türkler”, *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, 277-284.

—, *The Muslim Discovery of Europe*, Weidenfeld and Nicolson, London 1982.

LÜTFİ PAŞA, *Âsafnâme*, İstanbul Üniv. Ktb., TY nr. 786.

MERÇİL, Erdoğan, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTK yay., XIX. Dizi - Sa. 6, Ankara 1975.

MİROĞLU, İsmet, XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı, Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği yay., nr. 1, İstanbul 1975.

MOLTKE, Helmuth von, *Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.

MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, A.Ü. Hukuk Fakültesi yay., nr. 180, Ankara 1963.

—, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, A.Ü. Hukuk Fakültesi yay., nr. 394, Ankara 1976.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., nr. 1209, İstanbul 1967.

—, *Osmanlı Taribine Âit Belgeler. Telhisler*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., nr. 1511, İstanbul 1970.

—, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti. Habeş Eyaleti*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., nr. 1856, İstanbul 1974.

ORTAYLI, İlber, *Tanzimattan Sonra Mahallî İdareler*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü yay., nr. 142, Ankara 1974.

ÖZBARAN, Salih, "F. Th. Dijkema, *The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne (Edirne'de Osmanlı Kitâbeleri)*", Leiden 1977, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 9, İstanbul 1978, s. 474-475.

SELÂNİKÎ Mustafa Efendi, *Tarih*, İstanbul 1281.

SHAW, Stanford J. Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, Türkçesi Mehmet Harmancı, İstanbul 1983.

SOLAKZÂDE Mehmed Hemdemî, *Tarih*, TSMK, III. Ahmed Kısım, nr. 3078.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Taribleri Boy Teşkilâtı Destanları*, AÜDTCF yay., nr. 70, Ankara 1972.

—, *Karakoyunlular* (Başlangıçtan Cihan-şah'a kadar), I, TTK yay., VII. dizi - sa. 49a, Ankara 1984.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H., "Nurhan Atasoy-Julian Raby, *İznik Seramikleri*, Singapur 1989", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 3, Ankara 1992, s. 493-495.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh yay., Tarih Dizisi: 10, İstanbul 1985.

TDK, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, I-XI, Ankara 1963-1979.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, I-II, TTK yay., VIII. seri - no. 121 ve 122, Ankara 1943-44.

—, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK yay., VIII. seri - no. 16, Ankara 1948.

—, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK yay., VIII. seri - sa. 17, Ankara 1965.

—, *Çandarlı Vezîr Ailesi*, TTK yay., VII. Dizi - Sa. 66, Ankara 1974.

ÜLGENER, Sabri, *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zibniyet Dünyası*, Der yay., İstanbul 1982.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Kültür Eserleri Dizisi: 42, Ankara 1985.

Yeni İkdam, sayı 495, İstanbul 25 Temmuz 1911.

III. Ansiklopedik Sözlükler

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, İstanbul 2015.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1956.

YEĞİN, A.- A. BADILLI-İ. HEKİMOĞLU-İ. ÇALIM, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, İstanbul 1999.

İNDEKS

- A -

ABDULLAH CEVDET, 140; -'in dönemi, 140.

ABDÜLHAMİD II, Sultan - (sal. 1876-1909), 140; - devri kütüphane katalogları, 41; - devrinde kurulan köylere verilen adlar, 15; -'in hatıratı, 24.

ABDÜLMU'İN (Sadrazam Lütfi Paşa'nın babası), 29.

Account & Papers (İngiliz Parlamentosu yayınlarından), 115.

Acta Diurna (Roma'daki ilk duvar gazetesi), 25.

adâletnâme, 21.

Afrika, 40; - arşivleri, 72; Kuzey -'daki Roma sınır tahkimatı, 18; -lı zenciler, 11.

ahidnâme, 12, 18, 20.

Ahkâm defterleri (BOA'da), 73, 103.

AHMED CEVDET PAŞA (1823-1895), 138, 140.

AHMED LÜTFİ EFENDİ (Vak'anüvis, 1817-1907), 140.

AHMED REFİK (tarihci, 1881-1937), 115, 140.

ALTINAY, bk. Ahmed Refik.

Aksaray (İstanbul'da semt), 15.

AKŞEMSEDDİN (Mehmed Şemseddin b. Hamza, 1389-1459), -'in Hz. Halid'in mezarını bulma menkıbesi, 20.

AKTAŞ, Necati - (arşivist), 70.

ALİ EMİRİ (1857-1924), - kitapları (Millet Kütüphanesi'nde), 29; - tasnifi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bir tasnif), 71, 73, 74.

ÂLÎ, Gelibolulu Mustafa - (tarihci, 1541-1600), -'nin *Nushatü's-selâtin*'i, 29; -'nin otobiyografisine eserinde yer verdiği, 24.

Almanca, - ilk gazetenin yayınlanması (1609), 25.

Almanya, - kütüphaneleri, 42; -'da hâlâ görülen gotik yazısı, 12.

American Psychological Association (APA), - sistemine göre not şekli, 98.

Amerika, 92; - arşivleri, 72; - kütüphaneleri, 41, 42; Güney -, 40; Kuzey -, 40; -lı tarihçi, bk. Turner.

Âmire, Matbaa-i - neşri, 55.

Anadolu, 25, 31; - beylikleri, 89; - Selçukluları, 41; -'daki köy adlarının özellikleri, 14; Orta -, 81.

Anglo-Amerikan, - sistemi, 43.

Ankara, 71; - Etnografya Müzesi, 68; - Millî Kütüphane, 39, 41, 68; - sicilleri, 68; - Üniversitesi, 39.

Annales Okulu, Fransız -, 1.

antropoloji, 11; fizik -si, 10; kültür -si, 10; sosyal -, 10; tarihin faydalandığı ilim olarak -, 10.

Anvers, -'de ilk gazetenin yayınlanması (1619), 25.

Arab, 56, 116; - alfabesi, 12, 42; - araştırmaları, 12; - yazısı, 12; -ca, 116; -ca kelimeler, 91; -lar, 19; -ların ensab cetvelleri, 22.

ARIKAN, Prof. Dr. Zeki - (Osmanlı tarihçisi), 140.

arkeoloji, 81; -k kazılar, 27; tarihin faydalandığı ilim olarak -, 10.

arma, 28.

arma ilmi (heraldique), 13.

arşiv, 135; – belgeleri, 18, 33, 79, 115, 116; – belgelerinden not alınması, 79; – çalışmaları, 78; – fişleri, 74; – katalogları, 72, 76; – kaynakları, 111, 114; – kılavuzla-rının taranması, 69; – malzemesi, 20, 67, 73, 76, 101, 114; – tasnifleri, 72, 74; Afrika – leri, 72; Amerika –leri, 72; Asya – leri, 72; Avrupa –leri, 72, 115; Başbakanlık Osmanlı –i, 67, 70, 71; Cumhuriyet –i, 68, 71; çizili – malzemesi, 21; devlet –leri, 33, 72; Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı –i, 68, 69; görüntülü – malzemesi, 22; İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller –i, 74; Osmanlı –i, 68; sesli – malzemesi, 22; Şer'î Siciller –i, 68; Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime –i, 68; Topkapı Sarayı –i, 68; Vakıflar Başmüdürlüğü –i, 69; Vakıflar Genel Müdürlüğü –i, 69; yazılı – malzemesi, 20.

arz (belge cinsi), 74.

Âsafnâme (Sadrazam Lütfi Paşa'nın eseri), *Nushatü's-selâtin*'in – adıyla kataloğa girmesi, 29.

Asya, 19, 25, 40; – arşivleri, 72
atasözleri (sözlü kaynak olarak), 20.

ATASOY, Prof. Dr. Nurhan – (Sanat tarihçisi), 139.

ATATÜRK, 39; *Nutuk*'un Atatürk'ün hatıratı olduğu, 24.

ÂTİF Efendi (defterdar, ö. 1742), – Kütüphanesi, 26.

ATSIZ, Nihal (1905-1975), 139; –'in bazı eski takvimleri neşri, 23.

Avrupa, 19, 40; – arşivleri, 72, 115; – kütüphaneleri, 41; – memleketleri, 60; – milletleri, 12; –'da kullanılan takvimler, 14; Orta –, 23; ortaçağ – devletleri, 88, 142; ortaçağ –sı, 6; – tarihi, 135; Türk tarihi için Doğu – yıllıklarının önemi, 23.

Avusturya, – arşivi, 69; – kütüphaneleri, 42.

Ayasofya, – Camii vakıf tahrir defterleri, 141; – kitabları (Süleymaniye Kütüphanesi'nde), 56;
Ayniyat Defterleri (BOA'da Bâbiâlî Evrak Odasında bir tasnif), 102.
AYVERDİ, Ekrem Hakkı –, 115.

– B –

Bâbiâlî, 38, 73, 91, 92; – Evrak Odası, 102.

Babil, – takvimi, 14.

BÂBÜR, –'ün hatıratı, 24.

BADILLI, Abdulkadir – (Ansiklopedik Lûgat yazarlarından), 137.

Balikesir, – sicilleri, 68.

BARKAN, Ömer Lütfi – (iktisat tarihçisi, 1902-1979), 115.

Başbakanlık, – Osmanlı Arşivi, 67, 74, 114, 115; – *Osmanlı Arşivi Kılavuzu*, 70.

başmuhasebe, 34.

BAYAR, Celâl –, –'in hatıratı, 24.

Bayburt, – Ulu Cami'i kapısı yanındaki adâletnâme, 26.

BAYSUN, Ord. Prof. Cavid – (Osmanlı tarihçisi, 1899-1968), 140.

belge, 71, 72, 101, 106, 108; – metinleri, 117; – özetleri, 89; – tenkidi, 34; arşiv –leri, 18, 33, 79, 115, 116; – lerin fişlenmesi, 73; –lerin tarihlen-dirilmesi, 33; –nin çıktığı büronun tesbiti, 34; sahte –, 12; tarihsiz –, 12; hatt-ı humâyûnlu –ler, 74.

Belgeler (TTK dergilerinden), 115.

berat (belge cinsi), 12, 18, 20, 71.

BERNHEIM, E. (*Tarih İlmîne Giriş* yazarı, 1859-1942), –'in tarihin kaynakları tasnifi, 18.

Beyazıt, – Devlet Kütüphanesi, 41.

BİANCHİ, Thomas – (Fransız-Türkçe lûgat yazarı, 1783-1864), 141.

bibliyografya, 62, 98, 112, 114, 115, 134; makaleler –sı, 42; –nın hazır-lanması, 111; –nın tesbiti, 39, 43.

Bilâd-ı Selâse (Eyüb, Galata, Üsküdar), – kadıhkları, 68.
 bildiri/tebliğ, 143; – süresi, 136; –nin hazırlanması, 136; –nin sunuluşu, 147.
 bilgisayar, 15, 42, 117, 121; eserin –da yazılması, 90; – indeks programları, 129; – programları, 134; –da dipnotları, 96, 108; –da grafik programları, 118; –da yazılan eser, 93.
 BİNARK, İsmet – (arşivist), 70.
Bir Siyasal Düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi (Ş. Hanioglu'nun eseri), 139.
 biyografi, 27, 117; –k eser, 86; İslâm devletlerinde –k eserler yazıldığı, 24; oto–, 24.
 Bizans, 24; – kitabeleri, 26; – İmparatoru, bk. Kantekuzenos.
 BLOCH, Marc – (Fransız Annales Okulu kurucularından), –'un tarihi tarifi, 1; –'un tarihte müşahade hakkındaki görüşü, 2; –'un tarihçi tarifi, 3.
 Boğaziçi, – Üniversitesi Kütüphanesi, 39, 42.
 Bosna, – meselesi, 115.
 Brahmaputra Nehri (Hindistan'da), 11.
 BRAUDEL, Fernand – (Fransız Annales Okulu mensubu, 1902-1985), –'in tarih araştırmalarında uzun dönem fikri, 8; –'in tarihi tarifi, 2.

Brill (yayınevi), 42.
 Brüksel Sistemi, bk. Evrensel Sistem.
 Bulgaristan, 42.
 Bursa, 140.
 buyruldu, 12; sadrazam –ları, 73.
 BÜYÜK İSKENDER, bk. İskender.

– C –

CAESAR, Julius – (M.Ö. 100-44), –'ın hatıraları, 24; – zamanında Roma'da ilk duvar gazetesinin çıkması, 25; –'ın yaptığı Julien takvimi, 14.
 CARLYLE, Thomas –, –'in tarihin konusu hakkındaki görüşü, 2.
 CARR, E[dward] H[allet] – (İngiliz tarihçi, 1892-1982), –'nin tarih hakkında görüşü, 1.
 CD-ROM, görüntülü arşiv malzemesi olarak –, 22; tarihi kaynak olarak –, 18.
 CELÂL-ZÂDE Mustafa Çelebi (nişancı, ö. 975), 112.
Ceride-i Havâdis (resmî olmayan ilk Türkçe gazete, 1840), 25.
 CEVDET PAŞA (büyük tarihçi ve devlet adamı, 1823-1895), 24, 87.
 cizye, 127.
 coğrafi, – mekân, 11; – şartlar 8.
 coğrafya, 5, 68; beşerî –, 11; fizikî –, 11; tarihî –, 11, 21, 81, 88, 134, 146.
 COULANGES, Fustel de –, –'in tarihin konusu hakkındaki görüşü, 2.
 Cumhuriyet, – Arşivi, 68, 71; – devri hatıratı, 24; – döneminde yayınlanmış makaleler, 42.

– Ç –

ÇALIM, İlham – (Ansiklopedik Lûgat yazarlarından), 137.
 Çanakkale, – belgeseli, 114.
 ÇAMDARLI Halil Hayreddin Paşa (sadrazam, sad. 1368-1373), 117
Çandarlı Vezir Ailesi (Prof. Uzunçarşılı'nın eseri), 117.

ÇETİN, Atilla – (*Başbakanlık Arşiv Kıtavuzu* yazarı), 70.
Çin, – alfabeti, 12; – kaynakları, 135; – takvimi, 14; – yıllıkları, 23.

– D –

Dahiliye, – Nezâreti, 71.
defter, – sûretleri, 73.
demografi, 11, 68, 88.
destanlar (sözlü kaynak olarak), 20.
Destursuz Bağa Girenler (Orhan Şaik Gökyay'ın eseri), 136.
DEVELLİOĞLU, Ferit – (Ansiklopedik Lûgat yazarı, 1906-1985), 137.
Dewey, – onlu sistem (sistematik kitab tasnif usûlü), 39, 41.
Dicle, 11.
DİJKEMA, F. Th. – (Edirne Kitâbeleri), 138.
dil, 39.
din, tek tanrılı –ler, 7.
diplomatik, 34; – ilmi, 12; – tenkit, 33.
dipnotu, 136; – konulacak yerler, 96; – kullanılması, 96; – tipleri, 97; –nun yazılması, 107.
divân, 34.
Divân-ı Humâyûn, 23, 38, 101; – kalemleri, 73; – ruus kayıtları, 29; – hocaları, 29.
Divânî (yazı çeşidi), 12, 33.
Diyânet İşleri Başkanlığı, 68.
Dolmabahçe Sarayı, – Arşivi, 68.
DURANT, Will – (*Tarih Üzerine* yazarlarından), 1.
Dünya Savaşı, II. – , 22.

– E –

edebiyat, 39.
Edebiyat Fakültesi, 44.
Edirne, – sicilleri, 68.
efsâneler (sözlü kaynak olarak), 19.
Ege, – bölgesi çeltik tarlaları, 18.
Elbe Nehri, 11.
emir, 12, 20.
Encyclopedia of Islam, 42.
Enderun (Topkapı Sarayı'nın iç kısmı), 136.
ensab cetveli, bk. şecere.
epigrafi, 13.
epigram, 13.
epos (eski Yunan'daki şiir tarzındaki hatıralar), 5.
Ermeni, – alfabeti, 42; – meselesi, 115.
ES'AD Efendi (vak'anüvis, 1789-1848), – kitapları (Süleymaniye Kütüphanesi'nde), 55.
eser, 106, 112, 116; –in konusu, 105; bilgisayarla yazılan –, 93; kaynak –, 111.
esnaf, – münâsebetleri, 83; – teşkilâtı, 83; –in prensipleri, 83.
Estergon, 139; – Sancağı, 139.
etnografi, 10.
etnografya, 39; – Müzesi, 68.
etnoloji (tarihin faydalandığı ilim olarak), 10.
EUSEBIOS (Filistin'deki Kayseri piskoposu, 265-340), –'un ilk olarak vekayinâme türünde eser kaleme alması, 23.
EVLIYA ÇELEBİ (Türk seyyahı, 1611-1682), 141; – *Seyahatnâmesi*, 25.
Evrensel Sistem (Brüksel Sistemi), 41.

– F –

Farsca, 116; – yazmalar, 56; – kelimeler, 91.

FATİH, Sultan Mehmed – (2. sal. 1451-1481), 141, – devri vakıf defterleri, 141.

FÂZIL AHMED PAŞA, bk. Köprülü.

FEBVRE, Lucien – (Fransız tarihçi, 1878-1956), –'in tarihi tarifi, 1.

FEKETE, Prof. Dr. Lajos – (Macar tarihçi, 1891-1969), 139,140.

felsefe, tarih –si, 9.

ferağ kaydı (kolofon), 30.

ferman, 12, 18, 20, 71.

fıkralar (sözlü kaynak olarak), 20.

Fırat, 11.

filigran, 31.

film (görüntülü arşiv malzemesi olarak), 22.

filoloji (dil bilimi), 11.

fiş, 44, 72, 75, 84, 97, 112; arşiv –i, 74, 76; belgelerin –lenmesi, 73; bibliyografya –lerinin hazırlanması, 43; çok ciltli eser –i, 47; eski harfli eser –i, 55; iki ciltlik eser –i, 46; iki yazarlı eser –i, 48, 51; kütüphane –leri, 39, 41; makalelerin –lenmesi, 58; tanıtma yazısı –i, 61; tek ciltlik eser –i, 45; tercüme eser –i, 47; yabancı dildeki eser –i, 50; yazma eser –i, 56, 57.

Fizan, Abdullah Cevdet'in –'a sürülmesi, 140.

folklor, 10.

fotoğraf (görüntülü arşiv malzemesi olarak), 22.

Fransa, – arşivleri, 69; – kütüphaneleri, 42; – ticaret muâhede (1861), 21.

Fransız, 3; – Annales Okulu, 1; –ca 141; – yayınlar, 43; Osmanlı – siyâsi münâsebetleri, 38; Osmanlı Devletindeki –ca gazeteler, 25.

fütüvvetnâme, 111.

– G –

Galatasaray Tarihi (Fethi İsfendiyaroğlu'nun eseri), 138.

Ganj Nehri, 11.

gedik, –ler, 83.

Gelibolu, 29; – Tersanesi, 127.

geneoloji, bk. şecere.

Germen, –ler, 19.

Germiyanoglu, – Yakub Bey vakfiyesi, 26.

GÖKBERK, Prof. Macit – (felsefeci), –'in tarihin faydası hakkındaki görüşü, 4.

gotik, – yazısı, 12.

GÖKBİLGİN, Prof. M. Tayyib – (Osmanlı tarihçisi, 1907-1981), 139, 140.

GÖKMAN, Muzaffer – (*Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası* yazarı), 39.

GÖKYAY, Orhan Şaik – (Düstursuz Bağa Girenler yazarı, 1902-1994), 136.

grafik, 95, 119, 121, 133, 146, 148; – çeşitleri, 94; bilgisayar – programları, 118; –lerin bilgisayarda yapılması, 90.

Grek, – alfabesi, 42; – tarihçileri, 7.

Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 138.

– H –

HACI BEKTAŞ-I VELÎ, – menkıbesi, 20.

Haçlı, – seferleri, 41.

HALAÇOĞLU, Prof. Dr. Yusuf – (Osmanlı tarihçisi), 138, 140, 142.

HÂLİD, Hz. –, –'in mezarı menkıbesi, 20.

HALİL HAYREDDİN PAŞA, bk. Çandarlı.

HALKIN, Léon-E. –, –'in tarih ilmine yaklaşımı, 4.

HALLİKAN, ibn –, –'in biyografik eser verdiği, 24.

Hamidiye, II. Abdülhamid devrinde kurulan köylere – adı verildiği, 15.

HAMMER PURGSTALL, Josepg Freiherr von – (Avusturyalı tarihçi, 1774-1856), 136.

Hamse-i Şânizâde (Şânizâde'nin beş eseri), 139.

HANİOĞLU, M. Şükrü – (Osmanlı tarihçisi), 138, 140. Haremeyn (Mekke-Medine), 79.

Hariciye Nezareti, 71.

harita, 21, 118, 146.

HASAN BEYZÂDE, – *Tarihi*, 17.

H a s o d a (Topkapı Sarayı'nda), 136.

Hatemi, Prof. Dr. H. – , 141.

Hatt-ı Humâyûn, – tasnifi (BOA'da), 71, 72, 73, 74, 102; –ları kesik belgeler, 102; –lu belgeler, 74.

Hazine-i Hassa, 68; – tasnifi (Başbakanlık Arşivi'nde), 71.

H a z i n e k o ğ u ş u (Topkapı Sarayı'nda), 136.

HEKATAIOS (logograf, M.Ö. VI. yy. başları), 5.

HEKİMOĞLU, İsmail – (Ansiklopedik Lûgat yazarlarından), 137.

heraldique, bk. arma.

HERODOTOS (M.Ö. 484-425), 6.

heykel (tarihi kaynak olarak), 26, 33.

HEZARFEN Hüseyin Efendi (*Telhîsü'l-beyân* yazarı, ö. 1678), 112.

hicrî, – takvim, 14.

hidronimi (deniz, göl, nehir adları ile uğraşan ilim kolu), 15.

hikâyeler (sözlü kaynak olarak), 19.

Hint, – kültürü, 11; – takvimi, 14.

Histoire de la Turquie (Prof. Mantran'ın eseri), 136.

Hititçe, 135.

Holanda, 138.

Hristiyanlar, –ın kilise ve manastırlarda takvimler düzenledikleri, 23.

Hukuk, 5.

HUSREV PAŞA (Sultan II. Mahmud devri seraskeri), 55.

hüccet-i zahriyye, 79.

hüküm, 12, 20, 71.

– İ –

İBN BATTUTA (Arab seyyahı, 1304-1369), 137; – seyahatnâmesi, 25.

İBN FADLAN (*Risâle* adlı seyahatname yazarı), – seyahatnâmesi, 25.

İBNÜLEMİN, – tasnifi, 73, 74.

İBRAHİM PAŞA, Damat – (sad. 1596-97), –nın ikinci defa sadarete getirilişi, 127.

İBRAHİM TEMO (İttihad ve Terakki üyesi, 1865-1945), –nun hatıratı, 24.

İçişleri Bakanlığı, – yayınları, 81.

İhtisab Nezâreti, İzmir – , 75.

iktisat, 5, 8, 11, 75; – tarihi, 146; tarihin faydalandığı ilim olarak – , 10.

ilmühaber, 73.

imtiyaz defterleri (BOA'da), 73.

İNAL, İbnülemîn Mahmud Kemâl, bk. İbnülemîn.

İNALCIK, Prof. Dr. Halil – (Osmanlı tarihçisi, 1916-2016), 138, 141, 142.

indeks, 125; – çeşitleri, 126; analitik –, 126; basit –, 126; bilgisayar – programları, 129; genel –, 131; gruplandırılmış –, 132.

Index Islamicus, 39.

İngiliz, 25, 115; Osmanlı – iktisâdi münâsebetleri, 38.

İngiltere, – arşivleri, 69.

İNÖNÜ, İsmet –, –nın hatıratı, 24.

İrade tasnifi (BOA'da), 73, 102; – belgelerindeki ayırım, 74.

İran, – araştırmaları, 12; – ta'liki, 31; – 'daki çivi yazılı kitabeler, 26.

İSFENDİYAROĞLU, Fethi – (Galatasaray Tarihi yazarı), 138.

İSKENDER, Büyük – (Makedonya Kralı, M.Ö. 356-323), 14.

İslâm, 39, 40; – devletleri, 88; – devletlerinde biyografiye önem verildiği, 24; – dünyası, 6.

İslâm Tarih San'at ve Kültür Merkezi (IRCICA), 42.

İslâmiyet, 14.

İstanbul, 15, 26, 27, 47, 50, 51, 54, 59, 60, 71, 77, 96, 99, 100, 101, 105, 106, 112, 113, 129, 130, 132, 138, 139, 140, 141, 147, 148, 161, 162, 163, 164, 169, 172; – Millet Kütüphanesi, 29, 39; – Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi, 68, 74, 114; – Sarayı, 127; – Üniversitesi, 39, 41; – Üniversitesi Kütüphanesi, 41, 42, 56.

İstanbul dans la seconde moitié du XVII siècle, essai d'histoire institutionnelle économique et sociale (Mantran'ın eseri), 138.

İstanbul Dergisi (Tarih Vakfı'nın yayın organlarından), 42.

İstanbul Hayatı (Ahmed Refik'in eseri), 115.

istinsah (kopya), 30.

İttihad ve Terakki, 24.

İzmir, – İhtisab Nezâreti, 75; – Millî Kütüphanesi, 41.

İzn-i Sefine defterleri, 73.

İznik, 140, 141.

İznik Seramikleri (N. Atasoy ve J. Rady'nin eserleri), 139, 140, 141.

– J –

jeoloji, 15.

Julien, – takvimi, 14.

– K –

KAFESOĞLU, İbrahim – (tarihçi, 1914-1984), –'nun tarihte müşahade hakkındaki görüşü, 2; –'nin kaynakları tasnifi, 18.

kâğıt, yazma sırasında –in kullanılışı, 90.

KÂHYA, Prof. Dr. Esin – (Bilim tarihçisi), 139, 141.

kale n s ö v e (Tepesi sivri külâh), 137.

kalıntılar (tarihî kaynak olarak), 18; maddî kültür –ı, 27, 33.

KÂMİL KEPECİ, – tasnifi (BOA'da), 74, 115.

KÂMİL PAŞA, (sadrazam, 1832-1913), –'nin hatıratı, 24.

Kanada, – kütüphaneleri, 42.

Kanlıca Ticaret Muâhede-i (1861), 21.

KANTAKUZENOS (Bizans İmparatoru), –'un hatıraları, 24.

KANÛNÎ SÜLEYMAN, Sultan – (sal. 1520-1566), 29, 38; –'in Mohaç seferi, 127.

kanunnâme, 21, 111.

Karaman (İstanbul'da semt), 15.

katalog, 74, 78; arşiv –ları, 72, 76; Topkapı Sarayı Arşivi –u, 71.

KÂTİB ÇELEBÎ (*Fezleke* yazarı, 1609-1658), 24.

kaynak, 105, 106; – eser, 111; – tenkidi, 28, 34; –lar arası ihtilaf, 104; –ların tasnifi, 18; ana –, 17; arşiv –ları, 111, 114; birinci elden –lar, 17; eserin –olarak değerinin tesbiti, 35; sözlü –lar, 18; yazılı –lar, 18.

Kayseri, 23, 113; – sicilleri, 68; – piskoposu, bk. Eusebios.

KAZANCIGİL, Prof. Dr. Aykut – (Hekim), 139, 141.

KEMÂL PAŞA-ZÂDE Şemseddin Ahmed Efendi (*Tevârih-i Âl-i Osman* yazarı, 1468-1534), 112.

Kepeci tasnifi, bk. Kâmil Kepeci.

Kethuda (esnaf –sı), – seçimi, 83.

Kew Gardens (Londra'da semt), 72.

Kırım, 31; – harbi, 69.

K i l e r k o ğ u ş u (Topkapı Sarayı'nda), 136.

kiril, – alfabeti, 12.

kitab, 13, 106, 108, 116.

kitâbe, 27, 118.

kolofon, bk. ferağ kaydı.

konu, 87; –nun sınırlandırılması, 37; –nun tesbiti, 37, 39; bildiri –su, 135.

KORAY, Enver – (*Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası* yazarı), 39.

KÖPRÜLÜ Fazıl Ahmed Paşa (IV. Mehmed ve II. Süleyman devirleri sadrazamı, 1661-76), – kitapları, 55.

Köprülü Kütüphanesi, 55.

KÖPRÜLÜ Mehmed Paşa (IV. Mehmed devri sadrazamı, 1656-61), 59, 127; – kitapları, 55.

KÖPRÜLÜ, Fuad – (edebiyat tarihçisi, 1890-1966), 59.

kronik, bk. vekayinâme.

KÜÇÜK ÇELEBİ-ZÂDE ÂSİM (vak'anüvis, ö. 1760), – *Tarihi*, 50.

kültür, maddî – kalıntıları, 33.

Kültür Bakanlığı, 42, 44.

Kütahya, –'da Germiyanoglu Yakub Bey vakfiyesi, 26.

kütübhane, 39; – katalogları, 29; – mal-zemesi, 22; Halk –si, 41; ayrıca bk. İstanbul, Ankara, Boğaziçi, Marmara.

KÜTÜKOĞLU, Prof. Dr. Bekir – (Osmanlı tarihçisi, 1926-1990), 140, 142.

– L –

Lâleli, – kısmı kitapları (Süleymaniye Kütüphanesi'nde), 55.

Lâtin, –ce, 135; – alfabesi, 12, 91.

Leh, – yıllıkları, 23.

Leiden, 138.

LEWIS, Bernard – (*Modern Türkiye'nin Doğuşu* yazarı, tarihçi), 49.

Library of Congress (Washington), 42.

logograf (eposları nesre çevirenler), 5.

Loire, – Nehri, 11.

lonca, – idarecileri, 83.

Londra, –'da ilk gazetenin yayınlanması (1622), 25.

Lozan, – sulhü, 88.

Lügat, 141.

LÜTFİ EFENDİ, bk. Ahmed Lütfi.

LÜTFİ PAŞA (*Âsafnâme* yazarı, sad-razam 1488-1563), 24, 29.

– M –

Ma'rûzât, 87.

Macar, – tarihçileri, 139; – tarihçisi, bk. Fekete; – tarihleri, 140; – yıllıkları, 23.

MACHIVELLI (İtalyan filozof ve tarih-cisi, 1469-1527), 7.

Maçka (İstanbul'da semt), 15.

madalya (tarihi kaynak olarak), 27.

MAHMUD II, Sultan – (sal. 1808-1839), – reformları, 73.

maliye, – teşkilâtı, 38.

Maliyeden Müdevver Defterler, – tasnifi (BOA'da), 74.

MANTRAN, Prof. Dr. Robert – (Fransız tarihçi), 136, 138.

MARCO POLO (Venedikli seyyah, 1254-1324), – seyahatnâmesi, 25.

MARDİN, Prof. Dr. Şerif – (Sosyolog), 140.

Marmara, – Üniversitesi Kütüphanesi, 39.

Ma'rûzât (Ahmed Cevdet Paşa'nın eseri), 138, 140, 142.

Meclis-i Mahsus, 74.

Meclis-i Vâlâ, 74.

Meclis-i Vükelâ, – mazbataları, 71.

Medine, Hz. Muhammed'in –'ye göçü, 14.

MEHMED ÂSİM BEY, –'in kitapları (Köprülü Kütüphanesi'nde), 55.

MEHMED III, Sultan – (sal. 1595-1603), 127.

MEHMED SÜREYYA BEY (*Sicill-i Osmânî* yazarı), 27.

Mekke, Hz. Muhammed'in –'den göçü, 14.

Memlük, –î nesih, 31.

menâkıbnâmeler (menkıbelerin toplan-dığı kitaplar), 20.

menkıbeler (sözlü kaynak olarak), 20.

meskûkât, bk. nümizmatik.

mezar taşları (tarihi kaynak olarak), 27.

Mezopotamya, 11; –'daki çivi yazılı kitabeler, 26.

Mısır, 11, 40; – takvimi, 14; –'da yayınlanan ilk Arabça ve Türkçe gazete, 25.

MICHELET, Jules – (Fransız tarihçi ve edib, 1798-1874), –'nin tarihin konusu hakkındaki görüşü, 2.
 MİDHAT PAŞA (sadrızam, 1822-1884), –'nin hatıratı, 24.
 milâdî takvim, 14.
 Millî Eğitim Bakanlığı, 41.
 Millî Kütüphane, bk. Ankara, İzmir.
 mitler, bk. Mytoslar.
Mizânü'l-hakk (Kâtib Çelebi'nin eseri), –'da Kâtib Çelebi'nin otobiyografisini verdiği, 24.
 Modern Language Association (MLA), –a göre not şekli, 98.
 Moğol, 19.
 MOMMSEN, Theodore – (Alman tarihçi, 1817-1903), 3.
 MONOD, Gabriel – (Fransız tarihçi, 1844-1912), –'nun arşiv belgeleri hakkında görüşü, 18.
 muâhedat, – mecmuaları, 111.
 muâhede, 12.
 muâhedenâme, 20.
 MUALLİM CEVDET, – tasnifi (BOA'da), 73, 75; – tasnifinde alt tasnifler, 74.
 MUHAMMED, Hz. –, –'in Mekke'den Medine'ye göçü, 14.
Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi (Midhat Sertoğlu'nun eseri), 70.
 mukataa, 73.
mukavele defterleri (BOA'da), 73.
 MUMCU, Ahmet – (*Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl* yazarı), 132.
Mühimme, 70, 103; – defteri/–leri (BOA'da), 73, 101; – defterleri özetleri, 76.
 mühür ilmi (sicillografi), 13, 28.
 münşeat mecmuaları, 57, 111.
 Müslüman, 14; –ların kullandığı hicri takvim, 14.
 Müteferrika, – matbaası, 55.
 müze, –lik malzeme, 26.
 mytoslar (mitler), 19.

– N –

NAİMÂ Mustafa Efendi (ilk Osmanlı vak'anüvisi, ö. 1716), 23, – *Tarihi*, 17.
 nesih, 12; Memlûkî –i, 31.
New Perspectives on Turkey (Tarih Vakfı'nın yayın organlarından), 42.
 Nîl Nehri, 11.
 nizamnâme, 21, 111.
 not, 96; – dosyalarının sıralanması, 89; – koyma, 83; –ların dosyalanması, 84; –ların tasnifi, 83, 85; –ların zarflanması, 84; bilgisayarda –ların yerlerinin ayarlanması, 90; dip–u, bk. dipnotu.
 noter, –lik belgeleri, 21.
Nutuk, 24.
 nümizmatik (meskûkât), 13.
 nüsha, müellif –sı, 32; müstensih –sı, 32.

– O, Ö –

Okyanusya, 40.
 onomastik (yer adları ilmi), 14.
 ORHAN BEY (Osmanlı padişahı, sal. 1326-1361), 28.
 Orta Asya, 135; – Türk tarihi, 12; – Türk tarihi için Çin ve Doğu Avrupa yıllıklarının önemi, 23.
 Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ), – Kütüphanesi, 42.
 OSMAN BEY / GAZÎ (1258-1326), ilk Osmanlı sikkесinin – zamanında basıldığı, 28.
 Osmaniye, – matbaası, 55.
 Osmanlı, 12, 90, 140, 141; –ca eserler, 136; –larda anatomi, 141; – arşiv belgeleri, 33; – Arşivi, 68, 71; – belgeleri, 34; – bürokrasisi, 74; – Devleti, 15, 23; – Devleti'nde ilk Fransızca gazetenin yayınlanması (1828), 25; – Fransız siyâsî münâsebetleri, 38; – hakimiyeti, 67; – İmparatorluğu, 41, 140, 142; – İngiliz iktisâdî münâsebetleri, 38; – merkez teşkilâtı, 38; – merkez teşkilâtı

büroları, 69; – müessesesi, 88; – resmî belgeleri, 67; – sikkesi, 28; – ta'liki, 31; – tarihi/leri, 67, 68, 135, 139; – vak'anüvis tarihleri, 17; –ca metinler, 62; –cadan aktarmalarda dikkat edilecekler, 92; –larda biyografik eserler verildiği, 24; –ların hicrî takvim kullanması, 14; –ların vekayinâme türü eserler geleneğini sürdürmesi, 23; Başbakanlık – Arşivi, 70, 71.

Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı (İ. H. Uzunçarşılı'nın eseri), 132.

Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl (Ahmet Mumcu'nun eseri), 132.

Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 139.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 557.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat, 137.

Ostrogon, bk. Estergon.

otobiyografi, 24, 87.

ÖMER, Hz. – (halife), – zamanında hicrî takvimin kullanılmaya başlanması, 14.

– P –

paleografya, 12, 34.

Paris, 25, 138.

Paşa Kapısı, 38.

PEARSON, J. D. – (İngiliz kütüphaneci), 41.

Peloponnesos'lularla Atina'luların Savaşı (Thukydides'in eseri), 6.

plân, 21, 118; –ın yapılması, 85; – tipleri, 85.

PLUMB, J. H. – (İngiliz tarihçi), –'ın tarihe yaklaşımı, 3.

PLUTARKHOS (Grek filozof ve tarihçisi, 50-125), 7.

Po Nehri, (İtalya'da), 11.

POLYBIOS (Grek tarihçisi, M.Ö. 205-125), 7.

PowerPoint (bilgisayar programı), 148.

provenans sistemi (arşivde bir tasnif usûlü), 74.

Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi, Londra), 72, 114.

– R –

RABY, Julian – (İznik Seramikleri yazarı), 139.

RANKE (Alman tarihçi, 1795-1886), 3.

RÂŞİD Mehmed Efendi (vak'anüvis, ö. 1735), – *Tarihi*, 50.

Ren Nehri (Almanya'da), 11.

RENAN, Ernest – (Fransız tarihçi, 1829-1892), 3.

resim (görüntülü arşiv malzemesi olarak), 22, 33.

REŞİD PAŞA (devlet adamı, sad. 1800-1858), 136.

rık'a (yazı çeşidi), 12.

Roma, 6, 88; – devrinden itibaren seçmeler tertib edildiği, 22; – kitabeleri, 26; – tarihçileri, 7; –'da biyografi kitapları, 24; –'da ilk duvar gazetesi, 25; –'da ilk gazetenin yayınlanması (1640), 25; Kuzey Afrika'daki – sınır tahkimatı, 18.

Rumî, – takvim, 14.

Rus, – kaynakları, 135; – yıllıklarının önemi, 23.

Ruus (Divân-ı Humâyûn kalemlerinden), 34; – kayıtları, 29.

– S –

SAİD PAŞA (sadrazam, 1840-1914), –'nın hatıratı, 24.

Samsun, 94.

Sâsânî, – takvimi, 14.

S e f e r l i k o ğ u ş u (Topkapı Saray'ında), 136.

Seine Nehri (Fransa'da), 11.

SELÂNİKÎ Mustafa Efendi (tarihçi, ö. 1600), 112.

Selçuklu, -lar, 23; -lar zamanında takvimler tutulduğu, 23; Büyük - İmparatorluğu, 41.

Selefkos, - takvimi, 14.

serpuş, 137.

SERTOĞLU, Midhat - (*Muhteva Bakımından Başveکہlet Arşivi* yazarı), 70. seyahatnâme (tarihi kaynak olarak), 25, 111.

Sıvas, 71.

Sicill-i Osmâni (Mehmed Süreyya Bey'in eseri), 27.

sicillografi, bk. mühür.

sikke, - ayarlaması, 30; - darbu, 28.

Singapur, 139.

siyakat, 12, 33, 78.

siyâsi, - ilimler, 5, 8.

Slav, - milletleri, 12.

sosyal, - ilimler, 5.

sosyoloji, 5.

State Papers (İngiliz Parlamentosu yayınlarından bir seri), 115.

STRABON (Grek coğrafyacı ve tarihçisi, ö. M.S. 21-25), 5.

Strasburg, Almanca ilk gazetenin -'da yayınlanması (1609), 25.

strateji (tarih ilmine yardımcı olarak), 15.

Sullemu'l-vusûl (Kâtib Çelebi'nin eseri), Kâtib Çelebi'nin -'de otobiyografisini verdiği, 24.

Surnâme, 111.

Süleymaniye, - Kütüphanesi, 55.

sûlûs, 12.

- Ş -

Şakaiku'n-Numâniyye (Taşköprülü-zâde'nin eseri), 24.

ŞAKİROĞLU, Prof. Dr. Mahmut - (Osmanlı tarihçisi, 1941-2013), 139, 140, 141.

ŞANİZADE, Mehmed Ataulah - (Vak'anüvis, hekim, ö. 1826), 139, 141.

Şanizade Hayatı ve Eserleri (Aykut Kazancıgil'in eseri), 139.

ŞÂRİHÜ'L-MENAR-ZÂDE, (Naimâ'nın kaynağı), 17; - *Tarihi*, 17.

şecere (geneoloji, ensab cetveli), 13, 22, 117; Yunan ve Roma devirlerinden itibâren -ler tertib edildiği, 22.

şehnâme, 23.

şer'iyye sicilleri, 68.

Şikâyet defterleri (BOA'da), 73, 103.

Şukka (belge cinsi), 74.

Şûrâ-yı Devlet (Danıştay), 74.

- T -

Tabîp Şanizade Mehmed Ataulah, Hayatı ve Eserleri (Bedizer Zülfikar'ın eseri), 141.

tablo, 94, 104, 117, 146; -ların bilgisayarda yapılması, 90.

TACITUS (Lâtin tarihçi, 55-125), 7.

tahrir defterleri (nüfus ve arazi sayım defterleri), 18, 70, 71, 76, 78.

takke, 137.

Takrir (belge cinsi), 74, 102.

taktik (tarih ilmine yardımcı olarak), 15.

takvim, 23; Babil -i, 14; Çin -i, 14; hayvan -i, 14; hicrî -, 14; Hind -i, 14; Julien -i, 14; mâlî (rûmî) -, 14; Mısır -i, 14; milâdî -, 14; rûmî -, 14; Selefkos -i, 14.

Takvîm-i Vekayî (Osmanlı Devleti'nde ilk resmî gazete, 1931), 25.

Tanzimat, 38, 70; Osmanlıların -dan sonra rûmî takvim kullanmaya başlamaları, 14.

tarih, 10, 39, 93; - araştırmaları, 17; - felsefesi, 9; - telâkkisi, 5; - yazıcılığı, 7; -çinin faydalandığı malzeme, 33; -î coğrafya, 11, 21, 68, 81, 88, 134, 146; -î kaynak, 21; -in faydalandığı ilimler, 9; -in gelişmesi, 5; -in kaynakları, 17; -in konusu, 2; -in tarifi, 1, 2; -in yardım aldığı disiplinler, 15; araştırmacı -, 7; belgelerin -lendirilmesi, 33; dünya -i, 69; genel -ler, 89; hanedan -leri, 117; hikâyeci/rivâyetçi -, 5; husûsî -ler, 112; iktisâdî -, 13, 88; iktisat -i, 15, 117,

146; ilmî –çilik, 8; kültür –i, 5, 81, 146; maddî kültür –i, 81; medeniyet –i, 5; Monod'ya göre –î olmayan eserler, 18; müessese –i, 8, 88; Ortaasya Türk –i, 12; Osmanlı vak'anüvis –leri, 17; öğretici (pragmatik) –, 6; pragmatik –in özelliği, 7; siyâsî –, 13; sosyal –, 88; teşkilât –i, 88.

Tarih Araştırmaları Dergisi, 138.

Tarih Dergisi, 139.

Tarih Vakfı, 42.

TAŞKÖPRÜLÜ-ZÂDE (*Şakaiku'n-Nu-mâniyye* yazarı), 24.

Tavas, 71.

t a y l a s a n, 137; – lı, 137.

TBMM, 41, 42.

TEKELİ, İlhan –, 101.

TEKELİ, Sevim –, 101.

telhis, 74.

The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne, 138.

tenkit, dış –, 28, 29; iç –, 28, 34; kaynak –i, 34; müellifin –i, 34; olayların –i, 35.

tercüme-i hâl, bk. biyografi.

terminus antiquem (eserin yazıldığı tahmin edilen en geç tarih), 30.

terminus postquem (eserin yazıldığı tahmin edilen en erken tarih), 30.

Teşri'fatnâme, 29; Âlî'nin *Nushatü's-selâtin*'inin – adıyla kataloğa girmesi, 29.

Tevcihat defterleri, 73.

Tezâkir (Cevdet Paşa'nın eseri), 87; Cevdet Paşa'nın –'de otobiyografisini verdiği, 24.

tezkire, 73.

THUKYDIDES (öğretici tarihin önderi Grek tarihçi, M.Ö. 455-400), 6, 7.

TİMUR (1336-1405), – zamanında takvimler tutulduğu, 23; –'un hatıratı, 24.

TOGAN, Z.V. – (Türk tarihçi, 1890-1970), –'ın kaynakları tasnifi, 18.

TOPÇULAR KÂTİBİ Abdülkadir (ö. 1644), 112.

Topkapı Sarayı, – Arşivi, 68, 71, 73, 74; – Müzesi, 81; – Müzesi Kütüphanesi, 29, 56; – Müzesi Kütüphanesi Kataloğu, 29.

Toplumsal Tarih (Tarih Vakfının yayın organlarından), 42.

toponimi (yerleşim yerleri ile uğraşan ilim), 15.

TOYNBEE, Arnold – (İngiliz tarihçi, 1889-1975), –'nin tarihin faydası hakkındaki görüşü, 5.

Trabzon, – sicilleri, 68.

tuğra, 20; – taşıyan belgeler, 33.

Tuna Nehri, 11.

TURAN, Osman – (Türk tarihçisi, 1914-1978), 101.

TURAN, Şerafettin – (Osmanlı tarihçisi), 101.

Turkologischer Anzeiger (Türkoloji ile ilgili yayınlar bibliyografyası), 39.

TURNER, Frederick Jackson – (Amerikalı tarihçi, 1861-1932), –'in tarihi tarifi, 1.

Türk, 19, 67; –çe, 136, 138; – devletleri, 88; – dili, 141; – kavimleri için Rus yıllıklarının önemi, 23; – nüfusu, 60; – seyyahı, bk. Evliya Çelebi; – tarihi, 40, 69, 136; –çe, 116; –çe basma eserler, 42; –çe dilbilgisi, 90; –çe eserler, 39, 135; –çe yazmalar, 56; –çeleşmiş kelimelerin imlâsı, 91; –lerin ensab cetvelleri, 22; – Fransızca – Lügat, 141; –lerin kullandıkları hayvan takvimi, 14; çeşitli alfabelerle yazılmış –çe kitaplar, 42; eserin temiz bir –çe ile kaleme alınması, 90; ilk –çe gazetesinin yayınlanması (1831), 25; Orta Asya – devletleri, 89; Orta Asya – tarihi/leri, 12, 135, 140; – tâcirleri, 142; yeni – alfabesi, 44, 136.

Türk Ekonomi Bankası, 139.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 44.

Türk Tarih Encümeni Mecmûası, 140.

Türk Tarih Kurumu, 44, 114, 115; –Kütübhanesi, 42; – web sitesi, 42.

Türkiye, 72, 113; – *Bibliyografyası*, 39, 50; – Büyük Millet Meclisi Kütübhanesi, 41; – Cumhuriyeti, 41; – *Makaleler Bibliyografyası*, 39; – 'de milâdî takvimin kullanılmaya başlanması, 14; – *Tarih Yayınları Bibliyografyası*, 39.

Türkiye Diyanet Vakfı Kütübhanesi (İSAM), 42.

Türkiye Madenleri (Ahmed Refik'in eseri), 115.

– U –

Uygur, – alfabesi, 12.

UZUNÇARŞILI, İ. H. – (Osmanlı tarihçisi, 1888-1977), 117, 132.

– Ü –

Ülken, Prof. Hilmi Ziya – (Sosyolog, 1901-1974), 140.

– V –

Vak'a-i Mısıriyye (Mısır'da basılan ilk Arabca-Türkçe gazete), 25.

vak'anüvis, – tarihi/leri, 17, 23; – kalemi, 23.

vakfiye, taşâ hâkkedilmiş –ler, 26.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 114.

VALERY, Paul – (Fransız şair ve mütefekkeri, 1871-1945), –'nin tarih ilmine yaklaşımı, 4.

vekayinâme (kronik), 23.

vekayinüvis, bk. vak'anüvis.

Venedik, – arşivi, 69.

vergi, – sistemi, 38.

video band (görüntülü arşiv malzemesi olarak), 22.

VOLTAIRE (Fransız yazar ve filozofu, 1694-1778), 1.

– W –

Word (bir bilgisayar programı), 61, 93, 95, 126.

Word Pro (bir bilgisayar programı), 127.

– X –

XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları. I – Kanunlar (Ö. L. Barkan'ın eseri), 115.

XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Anatomi (Şanizade-Bianchi), 139.

– Y –

Yakın Doğu, 25.

YAKUB BEY, bk. Germiyanoglu.

YÂKUT-I HEMEVÎ, –'nin biyografik eser verdiği, 24.

Yarangüme, 71.

yed-i vâhid (tek-el), afyon üzerine – konması, 127.

YEĞİN, Abdullah – (Ansiklopedik Lûgat yazarlarından), 137.

Yıldız, – Arşivi, 71; – tasnifi belgeleri, 75.

yıllıklar, 23.

yiğitbaşı, 83.

Yunan, – devrinden itibâren seçereler tertib edildiği, 22; eski –, 88; eski –'daki biyografi kitapları, 24; rivâyetci tarihin eski –'da ortaya çıkması, 5. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK), 42.

– Z –

zafer tâkı (tarihî kaynak olarak), 26.

ZÜLFİKAR, Bedizer – (Tabip Şanizade... yazarı), 139, 141.

ISBN: 978-975-16-2679-0

9 789751 626790

Fiyatı: 110.00 TL